

TARTALOM

1. A gyermekvállalási magatartásról	9
LEÍRÓ ELEMZÉSEK	
2. Alapvető tendenciák: halasztás, párkapcsolati változások, mintaváltás	25
2.1. A halasztó gyermekvállalási gyakorlat	26
2.1.1. A halasztás jelenségének leírása a gyermekvállalás átlagos életkora alapján	26
2.1.2. A halasztó magatartás kohorszspecifikus leírása	28
2.1.3. Időbeli változás a második gyermek megszületésének esélyében	33
2.2. A párkapcsolati formák kapcsolata a termékenységi magatartással	38
2.2.1. A párkapcsolatok változásának tendenciái	39
2.2.2. Az első és második gyermek születésének párkapcsolati környezete	42
2.2.3. A partnerkapcsolati életpálya indulásához köthető gyermekvállalási gyakorlat	44
2.3. Az alapvető tendenciák összefoglalása	46
3. A gyermekvállalási szándékok természetéről	49
3.1. A gyermekvállalási szándékok mérésének lehetőségei ..	50
3.1.1. Általában vett és időzített gyermekvállalási szándékok	51
3.1.2. Összesen kívánt gyermekszám	56
3.2 Szándékolt, előrehozott és nem szándékolt gyermekvállalás	58
3.3. A gyermekvállalási szándékok időbeli alakulása	61
3.3.1. A következő gyermekre vonatkozó intenciók alakulása	62
3.3.2. A befejezett termékenységre vonatkozó intenciók (az összesen kívánt gyermekszám) alakulása	65

4. Gyermekvállalási szándék és gyakorlat – első közelítés.....	69
4.1. A gyermekvállalási szándékok megfogalmazódása.....	69
4.2. A gyermekvállalási szándékok teljesülése demográfiai és társadalmi ismérvek szerint.....	75
4.3. Nem szándékolt és előrehozott gyermekvállalás.....	82
5. Előnyök, hátrányok és gátak a gyermekvállalás során.....	85
5.1. Az előnyök és a hátrányok mérlegelése	87
5.2. Az egyes életkörülmény-elemek eltérő fontossága	100
5.3. Az érzékelt külső elvárások.....	102

OKSÁGI ELEMZÉSEK

6. Az anómia és a társadalmi tőke szerepe a gyermekvállalási szándékok kialakulásában.....	107
6.1. Bevezetés	107
6.2. Releváns elméleti közelítések.....	109
6.2.1. A gyermekvállalási szándékokról.....	109
6.2.2. Gazdasági tényezők és oktatás	111
6.2.3. A gondolkodásmód változása	113
6.2.4. Anómia	114
6.2.5. Társadalmi tőke	116
6.3. Adatok, függő változók és a modell.....	117
6.3.1. A bolgár adatok	117
6.3.2. Az alkalmazott módszer.....	117
6.3.4. Magyarázó változók.....	118
6.5. Eredmények	123
6.5.1. Az első gyermek: a szülővé válás szándéka	124
6.5.2. Második gyermekre vonatkozó szándékok.....	128
6.6. Összegző megfontolások	132

7. A munkapiac és a pénzbeli családtámogatási rendszer hatása a gyermekvállalási tervek megvalósulására.....	135
7.1. Feltételezett hatásmechanizmusok.....	139
7.2. Kétváltozós összefüggések.....	142
7.3. A szándékok realizálásának többváltozós modelljei.....	148
7.3.1. Modellépítési szempontok és változók.....	148
7.3.2. A modellekből származó eredmények.....	151
7.4. A szándékolt és a nem szándékolt gyermekvállalás tényezőinek összehasonlítása.....	157
7.5. Következtetések.....	161
8. A szülővé válást befolyásoló értékek és beállítódások.....	163
8.1. Elméleti közelítések és az eredmények értelmezését nehezítő körülmények.....	166
8.1.1. A felhasznált elméleti közelítések.....	166
8.1.2. Az eredmények értelmezésekor figyelembe veendő módszertani megfontolások.....	170
8.2. Adatok, változók.....	173
8.3. Eredmények.....	178
8.3.1. Az első gyermek megszületése.....	178
8.3.2. A második és a harmadik gyermek születését befolyásoló kulturális tényezők.....	186
8.4. Összefoglalás.....	192
Melléklet: Az adatállományról.....	195
Irodalom.....	202

1. A GYERMEKVÁLLALÁSI MAGATARTÁSRÓL

Műhelytanulmányunk tárgya az alacsony termékenység összetevőinek feltárása, a gyermekvállalási magatartás megértése.¹ A probléma nem új keletű, és nem is csak a szűk szakmát foglalkoztatja, hiszen Magyarországon évtizedek óta a közérdeklődés fókuszában áll, és a ráirányuló figyelem a rendszerváltozást követően még fokozódott. Köztudott, hogy az élveszületések száma már egy évtizede nem éri el az évi 100 ezret, pedig 1991-ben még 125 ezer fölött volt, és ma több nő van szülőképes korban (15–49 év), mint 1991-ben volt. Azt is széles körben ismert, hogy ma, az új évezred első évtizedének közepén a születési viszonyokat jellemző mutató – a teljes termékenységi arányszám – 1,3 körül mozog, ami a népesség egyszerű reprodukciójához elvben szükséges 2,05-nek csak alig több mint háromötöde. Akik a születésszám alakulásával részletesebben foglalkoznak, azzal is tisztában vannak, hogy az alacsony gyermekszám (részben) annak a következménye, hogy az érintettek az első és a további gyermekek vállalását idősebb életkorra halasztják.

Az adott demográfiai magatartás halasztásként való értelmezése kézenfekvő, ugyanakkor ha ezt tekintjük kizárólagos tényezőnek, akkor olyanfajta „várakozást” alakíthat ki bennünk – és ezt erősítheti meg a jelenséget matematikai formába öntő ún. Bongaarts-Feeney-formula is (Bongaarts, Feeney, 1998) –, hogy amikor az első gyermek vállalásának új normája általánossá és elfogadottá válik, akkor az egész folyamat visszatér „rég medrébe”: az anyák majd újra „átlagosan” két gyermeket szülnek, aminek eredményeként az élveszületések száma ismét emelkedni fog. Más összefüggések kérdésessé teszik a fenti következtetést. Józan ésszel is könnyen belátható ugyanis, hogy amennyiben a halasztás elhúzódik, egyre kevesebb idő marad a szándékok valóra

---

¹ Köszönettel tartozunk Kamarás Ferencnek és S. Molnár Editnek alapos lektori munkájukért és értékes észrevételeikért.

váltására, azaz csökkenhet a megszületett gyermekek száma, esetleg önkéntes vagy kényszerű gyermektelenség is kialakulhat.

Nem véletlen tehát, hogy nem hagynak bennünket nyugodni az olyan kérdések, mint hogy: az érintett korosztályok felhagynak-e és mikor a halogató magatartással; a tartós csökkenés után ismét emelkedni fog-e és milyen mértékben a teljes termékenységi arányszám; ez végül milyen átlagos gyermekszámhoz (befejezett termékenységhez) fog vezetni; mutatkozik-e különbség abban, hogy kik vállalnak korábban és kik később gyermeket; változni fog-e a gyermektelenség kiterjedtsége; mely tényezők segítik az új gyermekvállalási gyakorlatok terjedését és járulnak hozzá a tartósan alacsony gyermekszámhoz?

A kutatási kérdés térbeli és időbeli áttekintése arról győz meg, hogy az említett változások *mélyrehatóak és átfogóak*, és napjainkban egy *minőségileg új gyermekvállalási magatartás van kialakulóban*. Amennyiben a hozzánk hasonló társadalmi-gazdasági pályát befutó országokat, a volt szocialista országokat figyeljük meg, akkor az ezredforduló körül mindenütt igen hasonló változási tendenciákat tapasztalunk (vö. Kamarás, 2003b; Kohler et al., 2002; Lesthaeghe, Moors, 2000; Spéder, 2006b). Ha a nyugat-európai országok termékenységi indikátorait tekintjük át, akkor be kell látnunk, hogy ott a nálunk most érvényre jutó folyamatok a hetvenes években elindultak, ám – ahogy ez a társadalmi változás más területeit is jellemzi – a változások fokozatosabbak (kevésbé radikálisak) voltak és országonként jelentősebb eltéréseket mutattak (Lesthaeghe, Surkyn, 2004).

A történeti perspektíva (is) egyértelműen a jelenbeli változások átfogó és mélyreható jellegéről győz meg. Ugyan a hazai gyermekvállalási kedv az 1945 utáni időszakban gyakran mutatott erőteljes csökkenést, ám ezeket a periódusokat általában az emelkedés fázisa követte, és így az egyes generációk befejezett gyermekszáma sokkal kisebb mértékben ingadozott, átlagosan két gyermek körül mozgott (Kamarás, 2001). Ezzel szemben ma nem látszanak annak a jelei, hogy a termékenység csökkenése megállt volna, illetve hogy a reprodukzív korban lévő idősebb nők pótlólag vállalnák az elmaradt gyermekeket.

A magyarországi változások tehát illeszkednek az európai, azon belül a volt szocialista országokban mutatkozó tendenciákhoz, és ez joggal veti fel annak az igényét, hogy e folyamatok értelmezése során a

nemzetközi szakirodalomban kikristályosodott értelmezési kereteket, uralkodó magyarázó sémákat alkalmazzuk. A szakirodalom részletes feldolgozása alapján azonban meg kellett állapítanunk, hogy nem létezik a demográfus közösség egésze által elfogadott, a változások különböző vonatkozásait egyformán jól magyarázó átfogó értelmezési keret. A „második demográfiai átmenet” makrotársadalmi paradigmájának ugyan sok követője van, ám egyik kidolgozójának, Dirk van de Kaa-nak a *Population Studies*, az angol népesedési folyóirat megjelenésének 50. évfordulójára elkészített, a termékenységi elméleteket áttekintő és rendszerező cikkében azt kellett megállapítania, hogy számtalan „narratíva” él egymás mellett, és az új termékenységi magatartás megértéséhez ezek új típusú kombinációjára lenne szükség (van de Kaa, 1996). A szerző a cikkében öt, szélesen definiált diszciplináris (klasszikus-történeti, technológiai-biológiai, közgazdasági, szociológia-pszichológiai és kulturális) területen belül 9 átfogó „narratívát” különböztet meg, a termékenység alakulását magyarázó több száz cikk áttekintését követően. Itt jegyezzük meg, hogy Andorka Rudolf angolul is megjelent könyvében a közgazdasági és a szociológiai közelítések relevanciáját hangsúlyozza, ugyanakkor – számtalan cikket feldolgozva – a termékenységi magyarázatokban szereplő tényezőket 16 csoportba sorolja (Andorka, 1987).

Ha tehát nincs is olyan uralkodó paradigma, melynek keretébe elemzésünk beilleszthető lenne, vizsgálatainkban nagymértékben építünk a kortárs demográfia eredményeire. A műhelytanulmányunkban használt „Életünk fordulópontjai” adatbázis a „*Generation and Gender Program (GGP)*”² nemzetközi kutatási együttműködés szempontjaihoz illeszkedik, ez utóbbi pedig számot vetett a termékenységi magatartás megértésére szolgáló közelítések fent vázolt sokszínűségével, és nem szánt egyiknek sem kitüntetett szerepet. Ennek megfelelően az *Életünk fordulópontjai* kutatás és a GGP olyan új eszköztár kialakítását célozta meg, amely lehetővé teszi a különböző iskolák kérdésfelvetéseinek tesztelését; vagyis nem egy zárt elméleti közelítés ellenőrzésére írá-

---

² A GGP két egymáshoz kapcsolódó alprogramból áll: a Generation and Gender Survey (GGS) a lakossági adatfelvétel programját jelöli, a kontextuális adatbázis programja pedig a demográfiai viselkedés intézményrendszeréről, makrotársadalmi környezetéről gyűjt össze adatokat.

nyul, hanem több (a feltételezések szerint) egymást kiegészítő elképzelés vizsgálatát, esetleg újrafogalmazását teszi lehetővé (vö. Spéder, 2001; Vikat et al., 2005). Mindez nem jelenti, jelentheti, hogy minden egyes közelítés ugyanolyan részletességgel vizsgálható, hogy a kutatási és adatgyűjtés program formálása és a kérdőívek kialakítása során ne lettek volna meghatározó szempontok. Ezeket a *termékenységi magatartás perspektívájából* a következőképpen foglalhatjuk össze:³

- minthogy az elmúlt évtizedben igen erőteljesen felértékelődött a *kulturális tényezők*, a beállítódások, értékek szerepe, a kérdőívekbe számtalan, a családi viszonyokhoz kötődő és általános értékeket mérő kérdés került be;
- minthogy a mikroszintű magyarázatok között az ökonómiai megközelítés igen elterjedt, számtalan indikátor méri az érintettek *anyagi és strukturális helyzetét* (életkörülmények, jövedelem, foglalkozás, lakáskörülmények stb.);
- minthogy a gyermekvállalási gyakorlat – köszönhetően a fogamzásgátlási eszközök elterjedtségének és hozzáférhetőségének, illetve a tudatos gyermekvállalást támogató normák elterjedtségének – egyre inkább tudatos választásnak, döntésnek tekinthető, a kérdőívprogram számtalan kérdést tartalmaz a *szándékokról, attitűdökről, motivációkról*;
- minthogy a gyermekvállalási döntések a felnőtté válás részét képezik, és ennek a folyamatnak más eseményeivel (elköltözés, párkapcsolat-alapítás, az iskolás évek lezárása, az első munkahely megtalálása) párhuzamosan kerülnek sorra, lehetővé kell tenni ezen *események életútbeli követését* és elemzését, az „eseménytörténeti módszer” alkalmazását;
- minthogy a gyermekvállalási és párkapcsolati döntésekben a feltételezések szerint központi szerepet játszik a *nemek közötti kapcsolatok* újrendeződése, lehetővé kell tenni ezek családon belüli alakulásának feltárását, a nemi szerepekre vonatkozó beállítódások mérését;

---

³ Sem az Életünk fordulópontjai, sem a GGS nem korlátozódik a termékenység kutatására és az ehhez szorosan kapcsolódó témákra. Ahogy megnevezésük egyértelműen utal rá, kiterjed az öregedésre, a nyugdíjba vonulásra, a generációk közötti kapcsolatokra stb.

- minthogy a keresztmetszeti vizsgálatok alapján talált összefüggések, statisztikai együttjárások nem teszik lehetővé az okozati viszonyok feltárását, és mivel a meghatározónak vélt anyagi (jövedelmi) és kulturális (értékekre, beállítódásokra vonatkozó) adatok retrospektív módon nem kérdezhetők, ezért ezen tényezők oksági elemzéséhez elengedhetetlen a *követéses vizsgálat*.

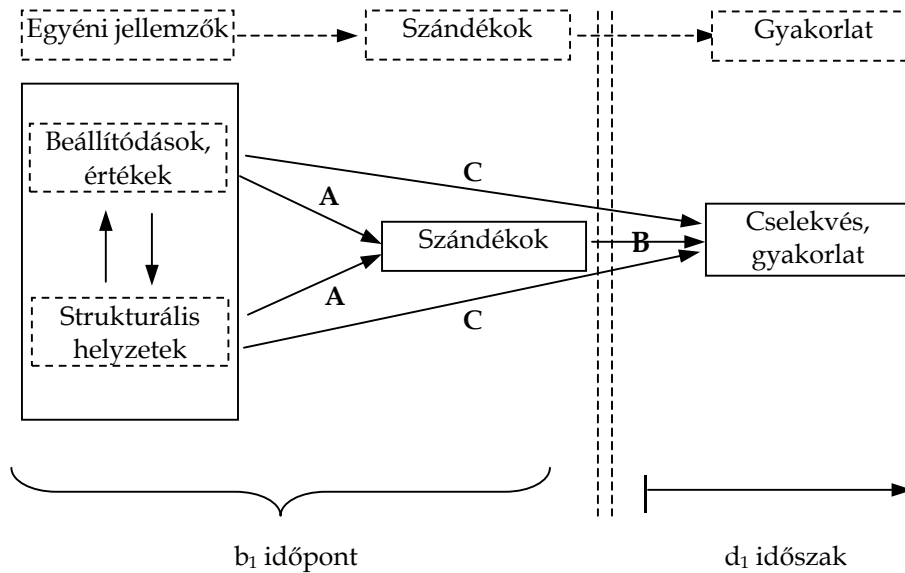
Az *Életünk fordulópontjai* és a GGS kérdőíve a fenti szempontrendszer szerint egyaránt érvényesíti. Megegyezik tehát a kérdések tematikája, a mintakiválasztás szempontjai, a kutatás követéses jellege. Ugyanakkor a kérdések konkrét megfogalmazását illetően számtalan vonatkozásban különböznek egymástól. Ez részben azért van így, mert az *Életünk fordulópontjai* első adatfelvételi idején a GGS nemzetközi standard kérdőíve még nem állt rendelkezésünkre. Ez a körülmény azonban nem befolyásolja, hogy kutatásunk a fenti szempontok bármelyikére irányulhat. Felállíthatók a hipotézisek, bemutathatók az alapmegoszlások, többváltozós modellek konstruálhatók, és az eredmények visszacsatolhatók a kiinduló feltételezésekhez.

Ki kell emelnünk, hogy ebben – a sorrendben immár hatodik – műhelytanulmányban használhattuk először a 2. kérdezési hullám eredményeit, így alaposan ki szeretnénk aknázni a *követéses vizsgálatokból adódó előnyöket*. Ismeretes, hogy az ilyen vizsgálatok lényeges eleme, hogy ugyanazon válaszadókat keressük fel többször egymás után. Ennek eredményeként objektív életkörülményeikről (anyagi helyzetükről, munkapiaci státusukról stb.), illetve elképzeléseikről, beállítódásaikról, terveikről több időpontot illetően rendelkezünk információval. Ez lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy egy adott időponthoz kötődő életkörülmények, jellemző beállítódások és tervek mennyiben befolyásolják a későbbi viselkedést.

Bár szélesebb témánknak része, adatgyűjtésünk nem tartalmazza az intim együttlétre és a fogamzásgátlásra vonatkozó, a családtervezési vizsgálatokban gyakran alkalmazott érzékeny kérdéseket. Úgy ítéltük meg ugyanis, hogy ezek szerepeltetése korlátozná a válaszadási hajlandóságot, és így veszélyeztetné a minta reprezentativitását. Azt feltételeztük, hogy a gyermekvállalás társadalmi kontextusának átfogó megragadása kárpótlást nyújt az ebből eredő veszteségért.

A szempontok fenti, korántsem teljes felsorolása jelezi, hogy lehetetlen feladatra vállalkozik az, aki mindezek egyidejű figyelembevételével törekszik a gyermekvállalási magatartás átfogó megértésére. (Ezt persze sejtettük *van de Kaa* már említett szintetizálási kísérletének feldolgozását követően is.) Ha elvégezhető feladatot szeretnénk kijelölni magunknak, nem tehetünk mást, mint kiemelünk néhány szempontot, meghatározzuk a gyermekvállalási gyakorlat néhány vonatkozását, és azokról próbálunk viszonylag teljes képet kapni. Tanulmánykötetünkben három kérdéscsoporttal fogunk részletesebben foglalkozni, amelyek sematikus kapcsolódását az 1.1. ábrán szemléltetjük. Abból indulunk ki, hogy a gyermekvállalási gyakorlat alapvetően a gyermekvállalási szándékok következményeként értelmezhető, amely szándékok éppen úgy függenek az egyének strukturális helyzetétől (munkapiaci, a lakás-, a párkapcsolati helyzettől stb.), mint az érintettek családról alkotott elképzelésétől, az általános értékektől, beállítódásuktól. A valóságban a hatásmechanizmusok természetesen jóval árnyaltabbak: egyes esetekben okkal feltételezhetünk oksági kapcsolatokat; más esetekben viszont csak a kapcsolat szorosságának megállapítására van lehetőség; megint máskor a tényezőket indokolt bontani; végül számtalan esetben nemek és/vagy gyermekszám szerint önálló elemzéseket kell elvégezni. Emlékezzünk arra is, hogy az első gyermek vállalását (a szülővé válást) a demográfiai szakirodalom szerint nem ugyanazok a tényezők befolyásolják, mint a második vagy a harmadik gyermekét (pl. Fawcett, 1978; Hoem, Hoem 1989). (Az első gyermek esetében például kulcsszerepet játszik, hogy a partnerkapcsolat mikor kezdődött, a másodikéban viszont az, hogy az első gyermek mikor született.)

1.1. ábra
A gyermekvállalási szándék és gyakorlat kapcsolati sémája

Az ábra A, B, C mozzanatait illetően az alábbiakat emeljük ki:

- ad A) Elsősorban is megvizsgáljuk, hogy milyen beállítódások, mérlegelések és strukturális körülmények befolyásolják a gyermekvállalási szándékok kialakulását. Ennek a kérdésnek külön hangsúlyt ad, hogy a demográfiai szakirodalmon túl a szociálpszichológiai ihletettségű munkák szerint is a mai modern gyermekvállalási döntésekben/választásokban kulcsszerepe van a szándékok megfogalmazódásának. Ha tehát a tudatos gyermekvállalás mozgatórugóit meg szeretnénk érteni, meg kell ismerni a szándékok kialakulásának és formálódásának folyamatát. Hogy lehetővé tegyük e probléma többváltozós elemzését (6. fejezet), előzetesen részletesen feltárjuk, hogy milyen indikátorok mérik legjobban a gyermekvállalási szándékokat (3. fejezet), majd áttekintjük, hogy a szándékok kialakulásában szerepet játszanak-e a társadalmi csoportjellemzők (4.1. fejezet),

végül részletesen bemutatjuk a szándékok kialakulásának Fishbein–Ajzen-i elképzelését (5. fejezet).

ad B) A szándékok → gyakorlat reláció vizsgálatánál azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen tényezők akadályozzák a gyermekvállalási tervek valóra váltását? Ennek kapcsán a strukturális tényezőkre, főképpen a munkapiaci helyzetre, illetve az anyasági juttatások rendszerére helyezük a hangsúlyt, amelyek alakításában a társadalmpolitikai döntéseknek is szerepük van (7. fejezet). Azt reméljük, hogy az erre vonatkozó elemzésünk új felismeréseket nyújt azok számára, akik részesei lehetnek a gyermekvállalási szándékok megvalósulását akadályozó tényezők feloldásának. Ezt a munkaszakaszt is megelőzi egy általános kétváltozós elemzés (4.2. fejezet), melynek folyamán a szokásos társadalmi ismérvek szerint áttekintjük, hogy a csoportjellemzők mennyire befolyásolják a szándékok valóra váltását.

ad C) Hogy milyen attitűdbeli és strukturális tényezők befolyásolják a gyermekvállalást, azt önállóan, a gyermekvállalási szándék mint közvetítő indikátor kiiktatásával is megvizsgáljuk (8. fejezet). Ezt az eljárást több szempont is indokolja, amelyek közül kettőt mindenképpen érdemes kiemelni. Az egyik, hogy a modern társadalmakban is születnek nem szándékoltan, illetve előrehozva gyermekek (vö. 4.3. fejezet), s feltételezhetjük, hogy bizonyos attitűddel rendelkezők, illetve meghatározott körülmények között élők körében ez gyakoribb. Másrészt az is lényeges, hogy a gyermekvállalási szándékoknak az összetett statisztikai modellekből való kihagyásával tudunk rámutatni a beállítódásoknak a gyermekvállalásra gyakorolt önálló hatására.

Tudjuk, hogy ábránk igen leegyszerűsített, ám reményeink szerint segíti az olvasót eligazodni abban, hogy az egyes fejezetekben milyen hatásmechanizmusokat fogunk vizsgálni és melyeket mellőzünk. Ugyanakkor az egyes fejezetekben ábránk egyes elemeit részleteiben is be fogjuk mutatni.

Már korábban is hangsúlyoztuk, hogy a fenti összefüggések vizsgálatakor kiemelten törekszünk az „Életünk fordulópontjai” kutatás követhető módszeréből adódó lehetőségek kihasználására. Erre az európai

demográfiai változások elemzésekor eddig csak igen ritkán került sor.⁴ Olyan számítások elvégzésére törekedtünk, amelyekben magyarázó (független) változóként az egyéneket az első kérdezési hullámban jellemző ismérvek – iskolai végzettség, anyagi helyzet, párkapcsolati helyzet, beállítódások stb. – szerepelnek, a magyarázott (függő) változó pedig a két hullám közötti gyermekvállalás eseménye. Az így mért összefüggések ugyanis könnyebben értelmezhetőek oksági kapcsolatként, hiszen egy megtörtént eseményt (gyermekszületés) az annak bekövetkezését megelőző időpontban kimutatott körülményekkel, jellemzőkkel magyarázunk. Így elkerülhetőek az utólagos együttjárásokból levont olyan tévkövetkeztetések, mint hogy valaki azért mutatkozik családcentrikusnak, mert megszületett az első gyermeke.⁵ Elemzéseink többségében, a fenti ábrában B-vel és C-vel jelölt típusú kérdések két- és többváltozós vizsgálata során élni fognak a panelfelvétel adottságaival. A szándékok magyarázatát illetően viszont, ahogy az ábrán is látható, nem tudjuk majd kihasználni ezeket a lehetőségeket. Ennek alapvető oka, hogy a szándékok dinamikus elemzésére alkalmas Fishbein–Ajzen-kérdések csak a második hullám kérdőívében szerepelnek,⁶ illetve mert rendelkezésünkre állt egy, az intenciók formálódásáról szóló, a Population Studiesban megjelent önálló elemzés. Minthogy ez utóbbi összehasonlító vizsgálat eredményeinek magyar nyelvű publikálására még nem került sor, és mert mind tartalmilag, mind módszertanilag beleillik kutatási tematikánkba, úgy döntöttünk, hogy beleillesztjük elemzéseink közé.

Munkánk során a „magyar GGS”, az „Életünk fordulópontjai” kutatási program első és második hullámának adatait használjuk. Minthogy az

---

⁴ A követéses adatfelvételeknek az USA-ban jóval nagyobb a hagyománya, és ezek segítségével számtalan új demográfiai összefüggést sikerült megvilágítani (lásd pl. Lesthaeghe (szerk.), 2002). Az európai demográfiai magatartásra vonatkozó panelkutatások közül kiemelendő a holland PSIN-vizsgálat (vö. Liefbroer, Kalmijn, 1997). Magyarországon 1966-ban egy házassági kohorsz követésével indították az első népesedési tárgyú követéses vizsgálatot (vö. KSH, 1979), amelyet még kettő követet (vö. KSH, 1988, Kamarás, Szukics, 2003).

⁵ Az ilyen adaptív folyamatok a demográfiai elemzésekből jól ismertek (Waite et al., 1986; Beets et al., 1999).

⁶ Bár megjegyezzük, hogy Fishbein és Ajzen a koncepcióját keresztmetszeti elemzésekre dolgozta ki.

előzőekben felvázolt kutatási kérdések mindig a népesség meghatározott részsokaságát érintik, valamennyi fejezetben közöljük a mindenkori mintanagyságot, az alminták kialakításának szempontjait. Itt a bevezetőben a teljes vizsgálat néhány jellemzőjét adjuk meg.⁷ 2001–2002-ben 16 364 Magyarországon élő, 18 és 75 év közötti magyar állampolgárról gyűjtöttünk adatokat. Három évvel később, a második megkérdezés során a még életben lévők mintegy 85 százalékától sikerült ismét információkat gyűjteni. Jelen elemzésünk arra a 13 540 megkérdezettre terjed ki, akiről mindkét alkalommal sikerült a kérdőívet kitölteni.

A termékenységgel foglalkozó munkák hagyományosan a női válaszadókra koncentrálnak. Az *„Életünk fordulópontjai”* adatbázisában ugyanakkor nők és férfiak válaszai egyaránt szerepelnek. Ez összhangban van a kutatási koncepcióval, hiszen az életpálya „fordulópontjai” nemek szerinti lényegesen különbözhetnek, továbbá a demográfiai viselkedés (párkapcsolatok, gyermekvállalás, idősödés) nemek szerint eltér(het), végül pedig a családon (párkapcsolaton) belüli viszonyok a feltételezések szerint érdemi szerepet játszanak az életpálya eseményeinek dinamikájában. A gyermekvállalási döntésekben szintén lényegesek lehetnek a nemek szerinti különbségek, és ezt a hipotézisünket – különösen oksági elemzéseinkben – részletesen meg is fogjuk vizsgálni. Ugyanakkor a nők és a férfiak viselkedése számtalan esetben azonos. Ha például a párkapcsolatok alakulását írjuk le, nemenként ugyanazon statisztikai megoszlásokat kapjuk. De számtalan véleménykérdésben sincs kimutatható különbség. A fentiek nem érdektelenek az eredmények közlése szempontjából sem. Logikus és konzekvens lenne, ha minden egyes elemzést nőkre és férfiakra bontva adnánk közre. Ez azonban nagyon gyakran érdektelen ismétlésekbe torkolna, különösen leíró táblák esetén. Úgy döntöttük tehát, hogy a kérdésről témakörönként döntünk. Mivel az egyes elemzések során ez eltérő lehet, általánosságban csak annyit tudunk előrebecsíteni, hogy a kutatási kérdésre adandó válasz és a közérthetőség szempontja lesz a döntő. Alapesetben az együttes minta megoszlásait közöljük. Ha vi-

---

⁷ A minta alakulásáról rövid áttekintés található a mellékletben. Erről, továbbá a követés technikájáról, a lemorzsolódásról, a súlyozásról a készülő dokumentációs kötet ad majd részletes és átfogó képet. Az első hullám dokumentációját lásd Kapitány, 2003.

szont egy eredményt csak az egyik nemre adunk meg, akkor ezt a táblafejekben mindig egyértelműen jelezzük.

Kutatási kérdéseink megfogalmazása és a keretül szolgáló „Életünk fordulópontjai” program alapvető jellemzői egyértelműen kijelölik elemzéseink helyét a makro–mikro kontinuumon. Vizsgálataink egyértelműen mikroszintűek, az egyéni jellemzőkön alapuló csoportspecifikus viselkedési szabályosságokat kutatjuk. Ezt azért kell külön hangsúlyozni, mert a termékenység alakulásának közismert magyarázó sémái (elméletei) többnyire makroszinten mozognak, illetve nem ritkán keverik a makro- illetve mikroszintű argumentációt. Lesthaeghe például egyértelműen makroszintű elemzést végez a „második demográfiai átmenet” empirikus tesztelése során, ugyanakkor érvelése során számtalan mikroszintű megfogalmazást is alkalmaz (Lesthaeghe, 1995). Ugyanígy a „társadalmi anómia” koncepciója is a makroszintű diszkontinuitáson alapszik, ám az anómia mérésére az egyének percepcióján keresztül kerül sor (vö. Philipov, 2003, illetve 6. fejezet). E problémára az eredményeink értelmezése során többször visszatérünk, ám érdemes előre tudnunk, hogy a survey-adataink nem adhatnak alapot bármilyen makroszintű elmélet átfogó tesztelésére.⁸

Kutatási eredményeinket egyszerre rendeztük tematikusan, illetve a magyarázatok típusa és bonyolultsága szerint. Az előbbit illetően az 1.1. ábra egyértelmű eligazítás ad, hiszen minden egyes fejezet az egyéni jellemzők – szándékok – gyermekvállalási gyakorlat hármásának valamelyik relációját tárgyalja. A magyarázatok típusa szerint *leíró* és *oksági* elemzéseket különböztetünk meg. Az előbbieket az alapvető jellemzőkre és tendenciákra, a lényeges különbségekre koncentrálnak, és egyszerű megoszlásokat, két- és háromdimenziós táblákat közölnek. Az utóbbiak bonyolultabb statisztikai módszerekkel, alapvetően logitmodellekkel vizsgálják a gyermekvállalási magatartás egyes tényezőinek szerepét, önálló hatásait. E megkülönböztetés szerint két nagy egységre tagolódik a hét fejezet.

Az első részben, a *leíró elemzésekben* az alapvető termékenységi tendenciákat bemutató 2. fejezetet a szándékok mérhetőségéről és termé-

---

⁸ Itt érdemes megjegyezni, hogy a GGP-program a tervek szerint kontextuális adatokat is tartalmaz majd, és így alkalmas lehet a mikroadatokon nem tesztelhető kutatási kérdések elemzésére.

szetéről szóló 3. fejezet követi. A 4. fejezetben e szándékoknak ezek valóra váltásának társadalmi beágyazottságáról kapunk képet. Az 5. fejezet a gyermekvállalási döntések során felmerülő szempontokat egy szociálpszichológia ihletettséggű elmélet szempontjából tárgyalja.

Az első rész 2. számú fejezetében kohorszspecifikus szemléletben tárgyaljuk a gyermekvállalási gyakorlat egyik kulcstényezőjét: a párkapcsolatok átalakulásáról van szó, és arról, hogy ez mennyiben jár együtt sajátos termékenységi magatartással. E téma részletes körüljárása önálló műhelytanulmányt igényelne. Jelen munkánkban – a leíró elemzésekben és a modellezések során egyaránt – beigazolódik, hogy a párkapcsolatok típusa és dinamikája a gyermekvállalási gyakorlat megkerülhetetlen, központi eleme. Ennek ellenére itt és most kénytelenek vagyunk a kérdésnek az indokoltnál kisebb súlyt adni.

A második részben, az *oksági elemzésekben* a három ismertetett kérdést járjuk körül több lépésben, részletesen bemutatva a releváns elméleti közelítéseket is. A 6. fejezetben a szándékok keletkezésével, a hetedikben az ezek valóra váltását elősegítő és korlátozó tényezőkkel foglalkozunk. Végül a 8. fejezetben, egyfajta összegzésként, a gyermekvállalást befolyásoló beállítódások és értékek megragadása a célunk, ám itt is figyelembe vesszük a legfontosabb strukturális (objektív) korlátozókat.

A problémák ezen ismétlődő tárgyalása indokoltá teszi, hogy az egyes fejezetek önálló egységet képezzenek, ennek köszönhetően önmagukban is értelmezhetőek. Ugyanakkor az első rész négy fejezete elő is készíti a modellezés során született, az utolsó három fejezetben közölt eredményeket.

Számtalan lehetőség merült fel, hogy milyen rendezettségben mutassuk be a releváns szakirodalmat. Nyilvánvalóan adódik az a változat, hogy egy önálló elméleti-szakirodalmi fejezet igazítsa el ebben az olvasót, és vezesse be az egyes kérdéskörök tárgyalását. Végül elméleti és gyakorlati megfontolások miatt eltekintettünk ettől a megoldástól. Korábban már jeleztük, hogy a gyermekvállalás magyarázatáról szóló munkák egy kutatási jelentés bevezetéseként nem vagy csak nagyon vázlatosan tekinthetők át, hiszen az egyes iskoláknak („narratíváknak”), illetve az egyes kutatási kérdéseknek önálló szakirodalmuk van. Amellett döntöttünk, hogy minden esetben a gyermekvállalási maga-

tartás adott vonatkozásának elemzése kapcsán ismertetjük a vonatkozó szakirodalmat. Ez azzal jár, hogy műhelytanulmányunk leíró fejezeteiben, a 3., 4. és 5. fejezetekben csak akkor hivatkoztunk az odavágó munkákra, ha az mindenképpen elengedhetetlennek tűnik, és amikor kilépünk a hagyományos leíró jelentés gondolatkeréből. A modellezés során – 6., 7. és 8. fejezetekben – viszont követtük a szokásos eljárást, és részletesen hivatkoztunk a releváns szakirodalmi munkákra. Ez persze ismétlésekkel jár, de a fejezetek önálló feldolgozhatóságának igénye ezt elkerülhetlenné teszi.

LEÍRÓ ELEMZÉSEK

2. ALAPVETŐ TENDENCIÁK: HALASZTÁS, PÁRKAPCSOLATI VÁLTOZÁSOK, MINTAVÁLTÁS

A rendszerváltozás után változni kezdett a gyermekvállalás gyakorlata. A jelenség azonosítására és jellemzésére gyorsan elterjedt és elfogadottá vált a halasztás, a „postponement” fogalma. E szerint az átalakuló gyermekvállalási magtartásnak legfontosabb jellemzője, hogy eseményei (beleértve a párkapcsolat-alapításét is) az életpálya későbbi szakaszára tolódnak el. Később születnek meg az első gyermekek, idősebb korban vállalkoznak az érintettek a szülői szerepre. Ez a fogalom azonban olyan – szerintünk nem teljesen helytálló – értelmezést is megenged, amely szerint a halasztást követően az életpálya eseményei a korábbiaknak megfelelően alakulnak. E tanulmánykötetben gyakran fogunk óvni a halasztás kategóriájának ilyen értelmű kiterjesztésétől. Úgy gondoljuk, hogy a családformálódás átalakulása olyan mintaváltás, amelynek szerves részét képezi a halasztás, ám egyéb jellemzőkben is megváltozik a gyermekvállalás praxisa.

A tanulmánynak ebben a fejezetében a termékenység változásának néhány alapvető tendenciáját tekintjük át, azokat, amelyeket a további fejezetekben bemutatandó elemzéseink makrotársadalmi, népesedési kontextusának tekinthetünk. Minthogy e folyamatok értelmezéséhez korábban kialakítottunk egy elemzési eszköztárt (vö. Spéder, 2006a), és a vonatkozó publikációban 2001–2002-ig részletesen bemutattuk a változási folyamatokat, itt elégségesnek tartjuk annak egyfajta „frissítését”: továbbvezettük az alkalmazott arányszámokat, de használjuk az akkor kialakított táblaszerkezetet; másrészt, amennyiben a tendenciák nem változtak, kénytelenek leszünk megismételni az ott tett megállá-

pításainkat; azonban változások esetén előtérbe helyezzük az új adatok bemutatását.⁹

2.1. A HALASZTÓ GYERMEKVÁLLALÁSI GYAKORLAT

2.1.1. A HALASZTÁS JELENSÉGÉNEK LEÍRÁSA A GYERMEKVÁLLALÁS ÁTLAGOS ÉLETKORA ALAPJÁN

Gyorsan és kényelmesen tájékozódhatunk a halasztó magatartás kialakulásáról és terjedéséről, ha a népmozgalmi adatokat felhasználva meghatározzuk az anyák gyermekvállaláskor jellemző életkorát. 1980-ban ez 24,9, 2000-ben, 27,0, 2005-ben pedig már 28,6 év volt. Ahogy az a 2.1. ábrán jól látható, a halasztó magatartás a '90-es évtized közepén indult terjedésnek, és legfőképpen az első és a második gyermek megszületésére vonatkozott. A harmadik és további gyermekeket vállaló nők átlagos életkorában a rendszerváltozást követően csak minimális növekedés volt tapasztalható. Semmiképpen nem állíthatjuk, hogy a folyamat az utolsó években, az új évezred első évtizedének közepén megállni látszana, hiszen a görbe emelkedése máig töretlen. Különösen fontos itt az első gyermek megszületésének időpontja, hiszen ez az esemény jelzi a termékenység életút kezdetét, ami az egyén életében többé-kevésbé visszafordíthatatlan helyzetet teremt.

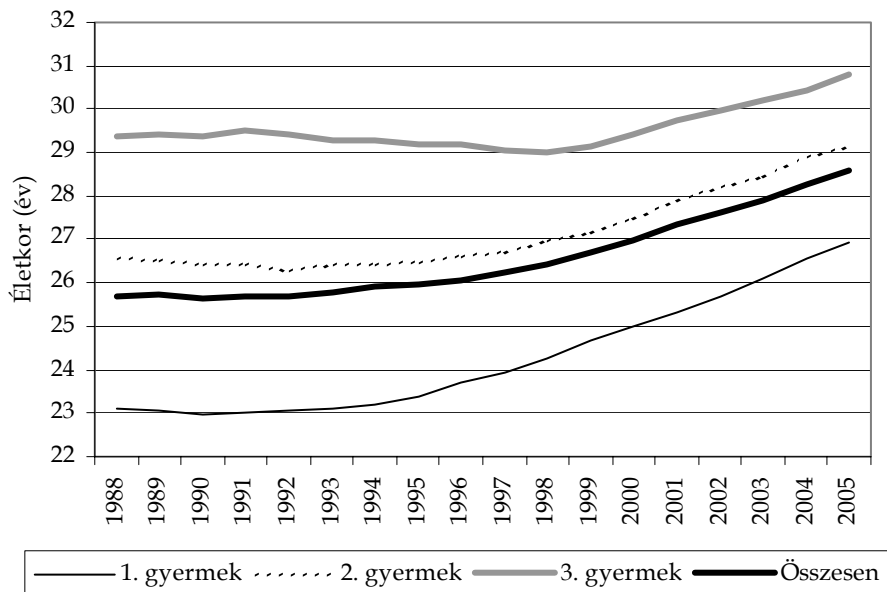
⁹ Ugyanakkor nem fogjuk ismertetni a vonatkozó szakirodalmat, amelyet a jelzett tanulmányban részletesen bemutatunk, és kihagytuk az iskolai végzettség szerinti elemzést, továbbá lerövidítettük a párkapcsolatok elemző részeket is. (Itt jegyezzük meg, hogy újra kiszámolt táblázataink megoszlási adatai az eredetiektől el fognak térni, hiszen módosulnak a kohorszhatárok, így szükségszerűen az arányszámok is. Végül némi különbség abból is következik, hogy a lemorzsolódás következtében elemzésünket nem ugyanazon a mintán végezzük.)

2.1. táblázat
Az anya átlagos életkora a gyermek születési sorrendje szerint, 1980–2002

Év	Összesen	Hányadik gyermek			
		1.	2.	3.	4+
1980	24,9	22,8	25,7	28,1	30,8
1985	25,5	23,1	26,5	28,9	31,0
1990	25,7	23,0	26,4	29,4	31,7
1995	26,0	23,4	26,5	29,2	31,6
2000	27,0	25,0	27,5	29,4	31,4
2002	27,6	25,7	28,2	30,0	31,6
2005	28,6	27,0	29,1	30,8	31,6

Forrás: A KSH népmozgalmi adatai.

2.1. ábra
Az anya átlagos életkora az első, a második és a harmadik gyermek születésekor Magyarországon, 1989–2005

Forrás: Demográfiai évkönyv, KSH.

Az egyértelmű trendnek elemzésünk aktualitása szempontjából fontos üzenete van. Arra utal, hogy a termékenységi magatartás rendszerválto-

zást követő radikális változása, a családformálódás átalakulása az ezredforduló első éveinek Magyarországon *még nem záródott le* (Kamarás, 2003b), az új gyermekvállalási modell még nem stabilizálódott.

2.1.2. A HALASZTÓ MAGATARTÁS KOHORSZSPECIFIKUS LEÍRÁSA

A gyermekvállalási magatartás fokozatos átalakulásának, az új magatartásminták terjedésének feltárását hagyományosan a kohorszok megfigyelésére alapozzák. Jóllehet a naptári éves adatokból, a teljes termékenységi arányszámból, a gyermekvállalási kedv korcsoportok szerinti változásaiból sok minden kiderül, ám a folyamatok akkurátus leírásához elengedhetetlen az elkülönített kohorszok szerinti vizsgálat. A születési kohorszok egyben generációként is felfoghatók, hiszen a történeti időnek ugyanazon életkorban részesei, a világról való elképzeléseiket ugyanazon történeti események befolyásolják, lehetőségeiket hasonló strukturális körülmények írják körül. Szokás szerint 5 éves korcsoportokkal dolgozunk, ám bizonyos esetekben – hogy a '90-es években formálódó magatartásmódok megragadására jobb esélyünk legyen – 3 éves kohorszokra bontjuk a népességet. A történeti változások értelmezése során jó támpontot ad, ha a demográfiában hagyományosan alkalmazott korcsoportokhoz azt az adatot is hozzárendeljük, hogy az érintettek mikor születtek és hogy hány évesek voltak 2004-ben a második kérdés idején, illetve 1990-ben, a rendszerváltozás kezdetén.

2.2. táblázat
A vizsgált személyek korcsoportja, születési évjárata és életkoruk 1990-ben,
a rendszerváltozás kezdetén¹⁰

Születési kohorsz	Korcsoportok 2004-ben	Életkor 1990-ben
1945-1949	55-59	40-44
1950-1954	50-54	36-40
1955-1959	45-49	31-35
1960-1964	40-44	26-30
1965-1969	35-39	21-25
1970-1974	30-34	16-20
1975-1979	25-29	11-15
1980-1982	21-24	8-10

Noha az egyéni életút közege a születési kohorsz, tudnunk kell azt is, hogy lényeges események (az első összeköltözés a partnerrel, az első gyermekvállalás, a szülői ház elhagyása stb.) nem feltétlenül kötődnek ugyanahhoz az életkorhoz. Pedig ezek az események erőteljesen formálják az érintett további életpályáját, egyes lehetőségeket megnyitnak, másokat pedig bezárnak. Amikor az egyéni élet környezetét képező adottságok, intézmények rövid idő alatt és olyan mélyrehatóan változnak meg, mint amit a rendszerváltozáskor tapasztalunk, és e változásoknak közvetlen hatása lehet az egyéni lehetőségekre és választásokra, akkor nem mindegy, hogy valaki az adott fordulatot megelőzően vagy azt követően élte át életpályája kulcseményeit. Éppen ezért az adatokat úgy is csoportosítani fogjunk, hogy az említett lényeges életesemények az érintettek esetében a rendszerváltozást megelőzően vagy utána következtek-e be. Így alakítunk majd ki ún. párkapcsolati kohorszokat és az egyazon időben szülővé váltak csoportjait is.

A különböző kohorszokhoz tartozók magatartását akkor tudjuk érvényesen összehasonlítani, ha standardizáljuk a szülővé váláshoz, il-

---

¹⁰ Noha adatrendszerünkben van információ az 1947 előtt születettekről, velük ebben az elemzésben nem foglalkozunk, mint ahogy az adatfelvétel idején a 20. életévüket még be nem töltöttekkel sem. Az előbbiektől azért tekintünk el, mert viselkedésük a jelenbeli mozgások értelmezéséhez nem ad új információt, a 20 év alattiaktól pedig azért, mert esetükben igen ritka a gyermekvállalás.

letve a további gyermek(ek) megszületéséhez rendelkezésre álló időt, vagyis adatainknak azonos hosszúságú „esélyperiódusra”, gyermekvállalási időszakra kell vonatkoznuk. Így az *első gyermek vállalásának vizsgálatakor* azt figyeljük meg, hogy az egyes generációkon belül milyen arányt képviselnek azok a nők, akik egy meghatározott életkorig (20, 25, 30 éves korig) *legalább egy gyermeket* szültek. (Ezek az arányok egyben megadják azok hányadát is, akik az adott életkorig gyermektelenek maradtak.)

Referenciaként bemutatjuk, mi jellemezte azon női kohorszok/generációk gyermekvállalási magatartását, akik a szocializmus időszakában nőttek fel, házasodtak meg és lettek anyává. Az 1965-ig születettekről van szó, akik a rendszerváltozás idején, 1990-ben elmúltak 25 évesek, az első kérdés idején, 2001-ben több mint 36 évesek, és a második kérdés során többnyire túl voltak a negyedik ikszen. A táblázatunkban szereplő három idősebb, de különösen az 1955–59-es és az 1960–64-es kohorsz feltűnő hasonlóságot mutat (2.3. táblázat). E korcsoportokban a nők döntő többsége (86–90%) 30 éves koráig, háromnegyede 25 éves koráig megszülte első gyermekét. (Fordított megközelítésben: a szóban forgó generáció tagjainak körében 30 éves korig 10–12 százalékos a gyermektelenség.) Az 1950–54-ben születettek között a 25 éves életkorukig anyai szerepet vállalók hányada (70,6%) elmarad a másik két kohorszot jellemző 73–75 százalékos aránytól, de ezek a különbségek nem lényegesek. Végül azt is említjük meg, hogy az említett születési kohorszokban a nők egynegyede már húszéves kora előtt megszülte első gyermekét. Ha a három kohorsz összevetésében némi eltérésre kívánunk utalni, az 1960–64-ben születetteket említhetjük, mint akik a legfiatalabban vállalnak anyaságot: több mint egynegyedük (27,5%) már 20 éves koráig, háromnegyedük 25 éves, döntő többségük (90,5%) pedig 30 éves koráig szülővé válik. A fenti, a szocializmus idején felnőtt női korcsoportok arányszámaival jellemezhető viselkedésmódot szokás a „korai gyermekvállalás” mintájának nevezni.

2.3. táblázat
A meghatározott életkorig legalább egy gyermeket vállaló nők részaránya, születési kohorszok/korcsoportok szerint

Születési idő	1950– 1954	1955– 1959	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1980– 1983
Korcsoport	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	21–24
20 éves korig	24,4	27,8	28,0	20,8	15,8	12,5	7,3
25 éves korig	70,6	75,5	73,5	66,4	54,3	35,0	-
30 éves korig	86,0	88,8	90,5	81,5	71,6	-	-
Összesen (100%) N=	755	723	589	601	647	704	548

A változás első jelei a hatvanas évek végén született nők generációjában érzékelhetők. A néhány évvel korábban születettekkel szemben 20 évesen egyötödük anya (a szomszédos, idősebb korcsoportban 28 százalékos a megfelelő hányad), míg a 25 évesek közötti arányt tekintve a 66 százalékos áll szemben 73 százalékkal, az elmaradásuk tehát itt még nagyobb. A 30 évesek között valamelyest mérséklődik a különbség, ám a kilenctizedes kvótát a maguk négyötödös (81,5%) hányadával meg sem közelítik. Hogy végül az 1965 és 1970 között született kohorsz kiegyenlíti-e a náluk néhány évvel idősebbekkel szemben fennálló deficitjét, az ma és a közeljövőben dől el, hiszen nem kizárt az, hogy valaki harmincas éveinek a végén vállalja első gyermekét. Ha e két igen közeleső kohorsz adatait tekintve elemezzük a halasztás logikáját, azt látjuk, hogy az elmaradt korai szüleiüket a húszas éveinek második felében járók részben pótolják, ám a teljes kiegyenlítés a 30. életévig nem történik meg. Természetesen nem zárható ki, hogy ez majd mégis megtörténik, hiszen a gyermekvállalás biológiai határa 40 év fölött van. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az életkor előrehaladtával egyre rövidebb lesz az az időszak, amikor a nő még teherbe eshet, és azt is tudjuk, hogy a 30 évesnél idősebbek megtermékenyülésének biológiai esélye is némileg csökken (Billari, et al., 2007). A következő kohorszokban, az 1970 után születettek körében a halasztás karakteresebbé válik: az 1970–1974-ben születettek között csak közel fele annyian (35,0%) válnak anyává 25. születésnapjukig, mint a tíz évvel korábban születettek között (66,4%). A 20 éves korukig anyai szerepet vállalók

arányaszámai pedig visszatükrözik a népmozgalmi adatokból már ismert jelenséget: a halasztás folyamata az új évezred első feléig töretlen volt.

Adataink segítségével megkísérelhetjük meghatározni a változások kezdetének történeti időpontját. Megjelenése ahhoz a kohorszhoz köthető, amelynek tagjai 1990-ben korai húszas éveik fordulóján jártak, akik a rendszerváltozáskor még nem indították el termékenységi életpályájukat.

Vajon ugyanezzel a halasztó magatartással találkozhatunk-e, ha az adott életkorig két gyermeküket megszülők részarányának alakulását vizsgáljuk? A kohorszok, illetve életkorok szerinti arányszámok alapján az 1965–69-ben születettek körében a halasztás már egyértelműen kimutatható (vö. 2.4. táblázat). Ám a csökkenés mértéke itt kisebbnek látszik, mint ha az adott életkorban legalább egy gyermeket megszülő nők hányadát tekintjük. Vegyük azt is figyelembe, hogy második gyermeke csak annak lehet, akinek az első már megszületett. Feltételezhető tehát az is, hogy az egygyermekesek között a második gyermek megszületésének valószínűsége nem csökkent. Erre utal, hogy a 30 éves koráig legalább két, illetve a 25 éves korig legalább egy gyermeket szülők részaránya a három legfiatalabb kohorszban (a 30–34 évesekében, a 35–39 évesekében és a 40–44 évesekében) 65 százalék körül mozog. Vagyis az egyéni életút perspektívájából fogalmazva: elképzelhető, hogy aki elindítja termékenységi életpályáját, az a második gyermekét ugyanolyan időközrel vállalja, mint aki a rendszerváltozást megelőzően volt termékeny korban, és némileg fiatalabb életkorban szült először. Ez jelentené azt, hogy a gyermekvállalási magatartás átalakulása a gyermekvállalási döntések későbbi életkorra való elhalasztásában merül ki.

2.4. táblázat

A meghatározott életkorig legalább két gyermeket vállaló nők részaránya, születési kohorszok/korcsoportok szerint

<i>Születési idő</i>	1950– 1954	1955– 1959	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979
<i>Korcsoport</i>	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29
25 éves korig	32,5	32,9	32,8	28,5	20,4	11,5
30 éves korig	58,9	62,4	63,5	57,0	41,1	-
35 éves korig	68,1	71,8	72,7	64,4	-	-
Összesen (100%)						
N=	755	723	589	601	647	704

2.1.3. IDŐBELI VÁLTOZÁS A MÁSODIK GYERMEK MEGSZÜLETÉSÉNEK
ESÉLYÉBEN

A népmozgalmi adatok alapján csökkenni látszik a másodikként megszületett gyermekek részaránya. Ez természetes olyan időszakban, amikor az elsőként megszületett gyermekek vállalásának idején betöltött életkor folyamatosan emelkedik. Nyilvánvaló, hogy második gyermeke csak annak lehet, akinek már megvan az első. Vagyis az első gyermekek későbbi megszületése miatt időben eltolód(hat)ott a második gyermekeké. Hogy a második gyermek születésének esélyéről és így a gyermekszám szerinti átalakulásról képet kapjunk, azt kell megvizsgálni, hogy az egy gyermeket már szült nők gyermekvállalási magatartása változott-e. Másképpen: tényleg csak halasztásról van-e szó vagy esetleg a gyermekvállalási magatartás differenciálódásáról is.

A második gyermek születésének esélyeit két vonatkozásban is meg fogjuk vizsgálni. A hagyományoknak megfelelően – követve az előzőekben alkalmazott, az anya születési kohorsza alapján végzett elemzést – először azt vizsgáljuk, hogy a különböző generációkhoz tartozó nők ugyanolyan eséllyel vállalják-e második gyermeküket. Másodjára azt tisztázzuk, hogy az egy adott időszakban első gyermeküket szülőkkékkora hányada lesz kétgyermekes. (Tudjuk ugyanis, hogy a második gyermek világra hozatalának egyik legfontosabb tényezője, hogy mennyi idő telt el az első gyermek születése óta.) Ha a történeti időnek lényegese szerepe van a gyermekvállalási magatartás megváltozásában – és mi ezt feltételezzük –, akkor az utóbbi vizsgálódási mód alapján ez a hatás inkább megmutatkozik. Mindkét esetben ugyanazt a kérdést tesszük tehát fel: változott-e az első gyermek után a másodikat is vállalók aránya. Az ilyenfajta elemzéseknek mindig korlátot szab, hogy a termékenységi életpálya csak meghatározott életkor után tekinthető befejezettnek. Noha igen gyakori, hogy a második gyermek két-három évvel az első után születik meg, ám nem kizárt a 6–8 éves időköz sem.¹¹ Úgy ítéltük meg, hogy a standardizáláshoz az 5 éves (60 hónapos) időszak megfelelő. A számbavételi határt ehhez igazodva rögzítettük.

---

¹¹ Különösen releváns lehet a második gyermekek több mint ötéves időközzel történő születése a válás utáni partnerkapcsolatokban.

Kohorszspecifikus vizsgálataink során azt figyeltük meg, hogy a '60-as évek fordulóján született nemzedékben érvényesül a legplasztikusabban a szocializmusban jellemző korai első gyermekvállalás mintája. Ennek tagjai a második gyermeküket is nagyon hasonló időzítéssel vállalták: közel háromötödüknek (57%) született meg öt éven belül a második gyermeke (2.5. táblázat). Adataink szerint az ezeket a kohorszokat követő, a hatvanas évek végén születettek körében volt a legnagyobb az esélye a második gyermek vállalásának. Minthogy az első gyermek megszülése idején betöltött életkoruk alacsony (22,8 év) volt, okkal feltételezhetjük, hogy ez az időzítés a nyolcvanas évek közepén hozott családpolitikai intézkedéseknek (elsősorban a gyed bevezetésének) köszönhető. A '70-es években születettek generációiban azonban erőteljesen csökkent a második gyermek vállalásának hajlandósága: az 1975–79 között született nőknek csak 43,5 százaléka hozta világra az első után öt éven belül a második gyermekét. Az édesanyák születési kohorszainak vizsgálata alapján tehát azzal szembesültünk, hogy csökken a második gyermekek születésének esélye.

2.5. táblázat

A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az édesanyák születési kohorsza/korcsoportja szerint (nők válasza)

<i>Az első gyermeket már megszült nők születési kohorszai</i>	<i>Az első gyermeküket megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyermeket</i>	<i>Összes első gyermeket vállalt nő a mintában (=100%)</i>
1945–1949	54,1	604
1950–1954	56,8	697
1955–1959	57,5	668
1960–1964	57,6	556
1965–1969	61,8	508
1970–1974	54,0	409
1975–1979	43,5	184

Az első gyermekek születési ideje szerint végzett vizsgálat során az lenne az ideális megoldás, ha adataink segítségével minden egyes évjárat tagjairól kimutathatnánk, hogy születésük után öt évvel van-e már (legalább egy) testvérük. Egy ilyen számításhoz 4–5-ször nagyobb mintára lenne szükségünk. Ezért az elsőként született gyermekek születési ideje szerint öt-, illetve hároméves időintervallumok szerint csoporto-

sítottuk az édesanyákat, és vizsgáltuk a második gyermekek megszületésének *részarányát*.

Háttérinformációként jó tudnunk, hogy az 1961–1991 között világra jött első gyermekek háromnegyedének (74,9%) született legalább egy testvére. Ennek kimutatásához a vizsgálódást ki kell terjeszteni az öt-éves időtartamon túlra,¹² noha ezen belül születik a második gyermekek több mint kétharmada (72,1%).

Részletes elemzésünk során ezúttal is a rendszerváltozást megelőző időszak mintázatából – azt egyfajta referenciának tekintve – érdemes elindulnunk. Táblázatunkból egyértelműen látszik, hogy a '70-es és '80-as években a termékenységi magatartás viszonylagos stabilitást mutatott: akik vállaltak gyermeket, azoknak több mint fele, közel hat-tizede öt éven belül a másodikat is megszülte (2.6. táblázat). Az arányszámokban gyakorlatilag nincsen ingadozás. A legalacsonyabb 56,8 és a legmagasabb 58,5 százalék közötti eltérés kevesebb mint 2 százalék.¹³ A rendszerváltozás után gyermeket vállaló nők között először csak mérsékelten, azután pedig rohamosan csökkent a hajlandóság a második gyermek megszületésére. Az 1995 és 1999 között első gyermeküket világra hozók kevesebb mint fele (43,8%) vállalt gyermeket 5 éven belül. A csökkenés az azt megelőző időszakhoz képest több mint 10 százalékpontos. (Egyoldalúságra vallana, ha nem jeleznénk, hogy a hatvanas évek végén született első gyermek relációjában is alacsony (48,5%) ez az arány, részeként annak a jelenségnek, hogy a hetvenes évek elején a termékenység mélypontjára süllyedt. E probléma további követése azonban kívül esik e dolgozat tematikáján.)

---

¹² Ez az arány kicsit még nőhet, hiszen a '80-as évek végén született első gyermekeknek még jelenleg is születhet első testvére (második gyermek).

¹³ Az arányok jelzett stabilitása egybecseng a befejezett tevékenységi adatok időben alig változó mintázatával (Kamarás, 2003b). Az aktuális születésszámmal szemben a befejezett termékenység a legutóbbi időszakot tekintve változatlanak mondható.

2.6. táblázat

A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az első gyermek születésének időpontja szerint, 5 éves korcsoportokban (nők válaszai)

Az első gyermek születésének ideje	Az első gyermeküket az adott időszakban megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyermeket	Összes első születés a mintában (=100%)
1965–1969	48,3	590
1970–1974	56,8	690
1975–1979	58,5	725
1980–1984	57,0	602
1985–1989	57,9	511
1990–1994	56,4	493
1995–1999	43,8	395

Szűkebb, hároméves születési kohorszok szerint csoportosított adatainknak természetesen ugyanilyen tendenciát kell mutatniuk, ám segítségükkel talán újabb támpontot nyerhetünk az átmenet természetéről. Vajon az arányszám akkor is 50 százalék alatt marad, ha a vizsgálat utolsó hároméves időszakát tekintjük? Úgy tűnik, hogy az ötéves periódusokra számolt részarány egy csökkenő tendencia átlaga, hiszen az 1996–99 között világra hozott első gyermekek 45,3 százalékának született testvére 5 éven belül (2.7. táblázat). A második gyermek vállalásának hajlandósága a '90-es évek közepén, második felében e bontás szerint is egyértelműen csökkent. Óvatosan kell azonban fogalmaznunk, hiszen az egyre részletesebb bontással csökken az adatok megbízhatósága; látszik, hogy hároméves időszyakkal számolva a '70-es, '80-as évek adatai valamivel nagyobb instabilitást mutatnak, míg a rendszerváltozás előtti húsz évben a legnagyobb eltérés is csak 3 százalékpont.

2.7.táblázat

A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az első gyermek születésének időpontja szerint, 3 éves korcsoportokban (nők válaszai)

Az első gyermek születésének ideje	Az első gyermeküket az adott időszakban megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyermeket	Összes első születés a mintában (=100%)
1964–1966	50,6	350
1967–1969	47,5	354
1970–1972	55,3	412
1973–1975	61,6	417
1976–1978	54,8	436
1979–1981	58,0	405
1982–1984	57,6	337
1985–1987	58,3	309
1988–1990	59,2	307
1991–1993	54,2	306
1994–1996	46,7	257
1997–1999	45,3	233

Eddigi eredményeinket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a termékenységi magatartás rendszerváltozás után kibontakozó változása két egymáshoz kötődő folyamat eredménye. Az átlagos életkor növekedése, illetve az adott életkorig anyaságot vállalók részarányának csökkenése a termékenységi életpálya elindításának *késleltetését*, a szülővé válás későbbi életkorra való *halasztását* jelzi. Két tényező azonban arra utal, nem egyszerűen halasztásról, de differenciálódásról is szó lehet. Egyrészt nagy az esélye, hogy növekedni fog a gyermektelenek aránya, másrészt csökkent az adott időszakon belül második gyermeket vállalók részaránya. Ez utóbbi két mozzanatról még nem mondhatjuk ki a végső szót, hiszen a vizsgált kohorszok tagjainak termékenységi pályája nem zárult le, ám azt sejtjük, hogy ebben a vonatkozásban a gyermekvállalási magatartás nem fog a „régii medrébe visszatérni”. Ha a veszteség véglegesnek bizonyul, akkor többről van szó, mint halasztásról, nevezetesen a gyermekvállalási magatartás olyan átalakulásáról, amely a befejezett termékenység csökkenéséhez vezet, miközben a gyermekszám szerinti szóródás – a kétgyermekesek arányának visszaesése miatt – nő.

2.2. A PÁRKAPCSOLATI FORMÁK KAPCSOLATA A TERMÉKENYSÉGI MAGATARTÁSSAL

A termékenység csökkenését taglaló művek általában részletesen foglalkoznak a párkapcsolati formák átalakulásával, azon belül az élettársi kapcsolatok terjedésével (Frejka, Sardon, 2003; Frejka, Ross, 2001; Kamarás, 2001). A különböző megfontolások áttekintése során gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy az élettársi kapcsolat az alacsonyabb fokú elköteleződés, a bomlékonyság miatt gyengíti a gyermekvállalási hajlandóságot, ez pedig hozzájárul a termékenységi arányszámok mérséklődéséhez. Ismerünk olyan érvelést is, amely szerint a fentnél differenciáltabb folyamatokról van szó, hiszen nemcsak a tartós élettársi, hanem a házassági kapcsolatokban is csökken a gyermekvállalási kedv (Kohler et al., 2002). De létezik ellentétes álláspont is, amely szerint – megfelelő institutionális környezetben – éppen a házasságon kívüli születések, ezen belül az élettársi kapcsolat (Jensen, 2000), illetve a második tartós párkapcsolat (Billari, 2005) keretében növekvő számban vállalt gyermekek javíthatják a termékenységi helyzetet.

Ezt a kérdéskört vizsgálva itt csak arra keresünk választ, hogy az első párkapcsolatok időzítését és jellegét tekintve milyen változásoknak vagyunk tanúi, és ezekhez a mélyreható változásokhoz milyen gyermekvállalási magatartás köthető. Azt az okozati viszonyt, hogy a párkapcsolati státus mennyiben határozza meg a gyermekvállalási gyakorlatot, hogy a gyermekvállalási szándékok hogyan befolyásolják a párválasztási magatartást, itt nyilvánvalónak nem fogjuk felfejteni. Úgy gondoljuk, hogy a családformálódás e kezdeti időszakában erős a kölcsönviszony, ám most bennünket csak az érdekel, hogy bizonyos párkapcsolati típusok elterjedtsége hogyan alakult az elmúlt évtizedekben, és az egyes párkapcsolati státusokhoz milyen gyermekvállalási gyakorlat köthető.

Mínthogy a párkapcsolatok alakulásában mélyreható változások következtek be, első lépésben azokat fogjuk vázlatosan áttekinteni. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy miként alakult az első és a második gyermekek születése idején a párkapcsolati kontextus, majd pedig azt, hogy a párkapcsolati pálya kezdeti szakasza hogyan formálja a termékenységet.

2.2.1. A PÁRKAPCSOLATOK VÁLTOZÁSÁNAK TENDENCIÁI

A párkapcsolatokban az elmúlt évtizedben Európában és Magyarországon is mélyreható változások mentek végbe (vö. Bukodi, 2004; Kiernan, 2002; Lesthaeghe, Surkyn, 2004; Spéder, 2005). E rövid áttekintésben csak arra vállalkozunk, hogy ennek a folyamatnak a gyermekvállalás szempontjából leglényegesebb mozzanatait jelezzük, hogy megvizsgáljuk: (a) Mennyire jellemző az első párkapcsolat halasztása? (b) Mennyiben vált széles körűvé az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat? (c) Változott-e a párkapcsolatok stabilitása?

2.8. táblázat

Az adott születési kohorszon belül 20, 25, 30 éves korig tartós párkapcsolatot létesítők aránya, az első párkapcsolat típusa szerint (%)

Az első párkapcsolat típusa	A nők születési éve						
	1950–1954	1955–1959	1960–1964	1965–1969	1970–1974	1975–1979	1980–1983
	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	21–24
éves korúak							
20 éves koráig							
Házasság	39,3	41,7	36,2	27,1	17,7	10,2	2,0
Élettársi kapcsolat	4,2	5,2	8,0	13,6	21,1	18,3	18,8
Nem volt még párkapcsolata	56,5	53,1	55,9	59,3	61,2	71,5	79,2
25 éves koráig							
Házasság	78,7	79,6	70,6	59,8	40,1	23,8	-
Élettársi kapcsolat	5,9	7,0	14,6	24,4	35,0	49,4	-
Nem volt még párkapcsolata	15,4	12,4	14,8	15,8	24,5	26,8	-
30 éves koráig							
Házasság	86,6	84,8	76,2	64,6	44,6	-	-
Élettársi kapcsolat	6,4	9,1	17,5	27,6	42,9	-	-
Nem volt még párkapcsolata	7,0	6,1	6,2	7,8	12,5	-	-
Összesen (100%)							
N=	760	724	588	602	646	703	543

Elsőként ezúttal is azt tekintjük át, hogy változott-e az adott (esetünkben a 20, 25 és 30 éves) korig tartós párkapcsolatba lépők részaránya, vagyis tapasztalható-e e téren halasztás. Ehhez érdemes megvizsgálni az adott életkorig párkapcsolatot még sohasem teremtők arányát (2.8. táblázat). Mindhárom életkori kategóriában emelkedést tapasztalhatunk, mégpedig az 1967-71 között születettektől kezdődően. Folyamatosan növekszik azok hányada, akiknek 20. születésnapjukig nem volt tartós párkapcsolatuk: az 1960-64 között született nők között 55,9 százalékot, az 1980-84 között születettek körében már 79,2 százalékot tesz ki. Egyértelmű az emelkedő tendencia, ha a 25., illetve a 30. életévüket betöltötteket tekintjük. Mindezek szerint *a halasztás az első párkapcsolat időzítésében is megmutatkozik.*

A 2.8. táblázat egy másik folyamatra is fényt derít. Folyamatosan emelkedett azok részaránya, akiknek első párkapcsolata élettársi volt, azoké pedig, akik indulásként házasságra léptek, csökkent. A hatvanas évek elején (1960-64) született, a vizsgálat alatt 25 éves nők 70,6 százalékának első párkapcsolati formája még a házasság volt. Tizenöt évvel később, az 1975-79-ben született nőket tekintve viszont csak 23,8 százalékos ugyanez az arány. Az első formaként az élettársi kapcsolatot választók hányada viszont a fent említett két kohorsz esetében 14,6 százalékról 49,4 százalékra emelkedett.

További részletek feltárása érdekében hasznos nézőpontot váltani. A születés időpontjához hasonlóan kohorszok képezhetők ugyanis aszerint is, hogy az életút egyes kulcseseményei (köztük az első párkapcsolat) kinek mikorra esett. A 2.9. táblázatunkban azok szerepelnek, akik valamilyen párkapcsolatot életük folyamán már kialakítottak, és aszerint rendezzük őket, hogy az *első párkapcsolatuk élettársi kapcsolat vagy pedig házasság volt-e.* Egyértelműen kiderül, hogy az előbbieket már a '70-es években egytizedes részarányt képviseltek, a '80-as években egynegyedre emelkedett a hányaduk, valamikor a '90-es évek elejétől meghaladta az 50 százalékot, míg ugyanennek az évtizednek a végén a kétharmad/egyharmad arányhoz közelít a megoszlás.

Az első párkapcsolat *tartósságát* olyan változóval mérjük, amely megmutatja, hogy az a létesítését követő ötödik évben (60. hónapban) még fennállt-e vagy sem. Ezt a mutatót kiszámítjuk az összes párkapcsolatra, majd bontjuk a házasságként, illetve élettársiként induló pár-

kapcsolatokra (vö. 2.10. táblázat). Adataink szerint a vizsgált időszakban egyértelműen nőtt a párkapcsolatok *felbomlásának a valószínűsége*. Míg a '70-es évek végéig öt éven belül az első párkapcsolatok kevesebb mint egytizede szakadt meg, a '80-as években az arány 10 százalék fölé emelkedett, a '90-es évek végére pedig a 20 százalékot is meghaladta (21,4%). E tendenciának messzemenő következménye lehet a termékenység alakulására, hiszen tudjuk, hogy a gyermekvállalás döntő mértékben tartós párkapcsolatokban történik, ezek növekvő bomlékonysága tehát csökkentő hatású.

Típusok szerint vizsgálódva azt látjuk, hogy az élettársi kapcsolat formájában realizálódó első párkapcsolatok a házassággal kezdődőkhöz képest sokkal bomlékonyabbak. Sőt azt is látjuk, hogy az élettársi kapcsolatok mint első párkapcsolatok dominánssá válásával ez a bomlékonyság nem hogy csökkenne, de inkább nő. Míg a '70-es, '80-as években alapított első élettársi kapcsolatok valamivel több mint ötöde szűnt meg 5 éven belül, az 1995–1999 közöttieknek már 30,3 százaléka. Viszont ugyanezen időszakban nem volt változás a házasságot mint első párkapcsolatot öt éven belül felbontók arányában.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az első párkapcsolatok tartósságának csökkenése két tényező következménye: egyrészt növekedett a sérülékenyebb élettársi kapcsolatok részaránya, másrészt ez utóbbiak maguk is bomlékonyabbá váltak.

2.9. táblázat

Az első párkapcsolati formák megoszlása a párkapcsolatok létrejöttének időpontja szerint

<i>Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka</i>	<i>Házasság</i>	<i>Élettársi kapcsolat</i>	<i>Összesen (100%) N=</i>
1960–1964	96,9	3,1	873
1965–1969	94,3	5,7	1163
1970–1974	92,5	7,5	1294
1975–1979	88,9	11,1	1301
1980–1984	79,6	20,4	1166
1985–1989	66,6	33,4	1047
1990–1994	55,7	44,3	1054
1995–1999	37,5	62,5	1004
2000–2004	30,0	70,0	793

2.10. táblázat
Párkapcsolati státus 60 hónappal az első párkapcsolat kialakulása után

Párkapcsolati helyzet	Az első párkapcsolat létesítésének ideje						
	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1980– 1984	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999
60 hónappal az első párkapcsolat után							
A párkapcsolat fennáll	92,3	91,3	90,9	87,5	87,0	82,8	78,1
A párkapcsolat felbomlott	7,7	8,7	9,1	12,5	13,0	17,2	21,5
Házasság mint első párkapcsolat után 60 hónappal							
Házasságban él	93,7	92,7	92,7	90,2	91,4	88,2	91,8
Elvált	6,3	7,3	7,3	9,8	8,6	11,8	8,2
Az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat után 60 hónappal							
Ugyanabban a kapcsolatban él	-	(75,0)	78,9	77,0	78,3	75,9	69,7
Az élettársi kapcsolat megszakadt	-	(25,0)	21,1	23,0	21,7	24,1	30,3

Megjegyzés: ( ): 50–100 közötti elemszám.

2.2.2. AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK GYERMEK SZÜLETÉSÉNEK PÁRKAPCSOLATI KÖRNYEZETE

Adatfelvételünk lehetővé teszi, hogy pontosan leírjuk a gyermek születésekor fennálló párkapcsolati kontextust. Ez lehet házasság, élettársi kapcsolat, illetve párkapcsolat nélküli állapot. Ennek tisztázásával lehetőségünk nyílik arra, hogy a népmozgalmi adatokban *házasságon kívüli születésként* megjelenő eseteket differenciáljuk, és megállapítsuk, hogy az érintettek között milyen arányt képviseltek az élettársi kapcsolatban élő, illetve a gyermeküket egyedülállóként világra hozó anyák. Itt éppen csak jelezni tudjuk azt a módszertani és elméleti problémát, hogy az egyes párkapcsolati formák definiálása nem mindig egyértelmű. Míg házasságnak viszonylag egyértelmű határai vannak (házasságkötéssel kezdődik és válással vagy özvegyüléssel végződik), addig ez messze nem mondható el az élettársi kapcsolatokról (Manning, Smock, 2005). Az élettársi kapcsolat és a párkapcsolat nélküli életforma között számtalan fokozat képzelhető el. Az egyedül élők is rendelkezhetnek olyan tartós

kapcsolattal, amelyben az érintettek életük különböző időszakait (pl. hétvége), életük különböző vonatkozásait megoszthatják. Ilyen például az ún. látogató kapcsolat (LAT), amely – ahogy azt McLanahanék a „Fragile Families” projektben bemutatták (Carlson, McLanahan, 2000) – nem csak a jómódúak körében, de az alsóbb társadalmi csoportok körében is releváns lehet. Ugyanígy a szingliknek is lehet hosszabb-rövidebb partnerviszonyuk. Minderre azért hívjuk fel külön is a figyelmet, mert a következőkben azzal az éles (kategoriális) megkülönböztetéssel élünk, hogy a gyermeket élettársi kapcsolatban vagy egyedül élő (együttélésen alapuló párkapcsolattal nem rendelkező) nő vállalta-e.

Ahogy várható volt, a házasságon kívüli születések gyakoriságának növekedése mögött az élettársi kapcsolatban való gyermekvállalás gyakorlatának terjedése húzódik meg. Míg a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján az első gyermekek 2–3 százaléka született élettársi kapcsolatból, az egyedülállóként szülő nők részaránya pedig ennek kétszerese volt (vö. 2.11. táblázat), adatfelvételünk szerint az 1990-es évek végén az előbbiek hányada már 17,0 százalékot tett ki, az új évezred elején pedig meghaladta a 20 százalékot (22,4%). A gyermeket egyedül nevelők részaránya is magasabb lett: a rendszerváltozást megelőzően 2–3 százalék körül mozgott, azt követően 10 százalék körülire emelkedett.

A magasabb születési sorszámú gyermekek közül kevesebben származnak élettársi kapcsolatból. Feltételezésünk szerint ez a változat korábban inkább a házasságot követő új élettársi kapcsolathoz kötődött, ma azonban valószínűleg a házasság alternatívájaként megjelenő élettársi kapcsolatokban is egyre jellemzőbb. Mindez jól tükröződik adatainkban (2.12. táblázat). A szocializmus időszakában a másodikként született gyermekek 95 százalékának szülei házasságban éltek, a megmaradó 5 százalék oszlott meg az élettársi kapcsolat és az egyszülős forma között. A vizsgált periódus végére az arányok eltolódtak: az élettársi kapcsolatokon belüli születések hányada érzékelhetően megemelkedett.

Az első és második gyermekek születésekor fennálló párkapcsolati kontextus ma más, mint évtizedekkel korábban. A gyermekvállalási korban lévők párkapcsolati viszonyai differenciálódtak. Ennek megnyilvánulása, hogy a '80-as évek végén, majd a rendszerváltozást követően az első párkapcsolatok között teret nyertek az élettársi kapcsolatok, és így részesedésük a gyermekvállalást illetően is emelkedett.

2.11. táblázat

Az elsőként született gyermekek megoszlása a különböző párkapcsolati kontextusok szerint, periódusonként (nők válaszai)

Az első gyermekek születésének időszaka	Párkapcsolati reláció az első gyermek születésekor				
	házasság	élettársi kapcsolat	egyedül	összesen %	N=
1965–1969	92,0	1,9	6,1	100	589
1970–1974	90,7	1,2	8,1	100	691
1975–1979	91,0	3,5	5,5	100	714
1980–1984	88,0	3,3	8,6	100	602
1985–1989	87,9	3,9	8,2	100	512
1990–1994	77,6	12,4	10,0	100	491
1995–1999	75,2	17,0	7,8	100	395
2000–2004	67,4	22,4	10,2	100	344

2.12. táblázat

Az első gyermek születését követő 60 hónapon belül megszületett második gyermekek megoszlása a különböző párkapcsolati kontextusok szerint, az első gyermek születéséhez kötött periódusok szerint (nők válaszai)

Az első gyermekek születésének időszaka	Párkapcsolati reláció a második gyermek születésekor				
	házasság	élettársi kapcsolat	egyedül	összesen %	N=
1965–1969	94,7	2,9	2,4	100	285
1970–1974	96,4	1,3	2,3	100	392
1975–1979	95,9	2,9	1,2	100	418
1980–1984	93,0	2,3	4,7	100	342
1985–1989	95,9	2,0	2,0	100	296
1990–1994	87,1	8,6	4,3	100	278
1995–1999	85,1	13,8	1,1	100	174

2.2.3. A PARTNERKAPCSOLATI ÉLETPÁLYA INDULÁSÁHOZ KÖTHETŐ GYERMEKVÁLLALÁSI GYAKORLAT

A gyermekvállaláskor fennálló párkapcsolati státusban bekövetkezett változások áttekintését követően vizsgáljuk meg, hogy milyen az összefüggés az első párkapcsolat típusa és a majdani gyermekvállalási magatartás között. Joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy például a házasság előtti partnerkapcsolatnak a '70-es években nem ugyanaz volt a jelentése és termékenységi következménye, mint ma. Ugyanez igaz

lehet az élettársi kapcsolatra mint alternatív életformára. De vajon az-
zal is számolnunk kell-e, hogy a házassággal induló partnerkapcsolati
életpályák ma más termékenységi következményekkel járnak, mint
húsz évvel ezelőtt? A választ keresve ugyanazt a logikát követjük,
mint az előzőekben: kohorszokra bontva vizsgáljuk, hogy az 5 éven
belüli gyermekvállalás valószínűsége függ-e attól, hogy első párkap-
csolatként ki melyik típust választotta.

A preferált párkapcsolati formából jól következtethetünk arra, hogy
egy adott időszakon (itt 5 éven) belül megszületik-e a pár első gyer-
meke. Az indulásként *házasságot kötők* döntő többsége esetében ez meg-
történik (2.13. táblázat). Az időbeli összehasonlításból azt látjuk, hogy
a házasságot kötők minden párkapcsolati kohorszban kb. 20 százalé-
kal nagyobb eséllyel vállalnak gyermeket, mint akik elsőként élettársi
kapcsolatot választanak. Az indulásként élettársi kapcsolatban élőknek
tehát kisebb a hajlandóságuk arra, hogy meghatározott időn belül szü-
lői szerepre vállalkozzanak.

Változott-e ez a gyakorlat az egyes párkapcsolati típusokon belül?
Vizsgáljuk először az indulásként házasságot kötőket! Az adatokból
megtudhatjuk, hogy elmozdulás az ő körükben is történt: míg a '80-as
évek végéig a kilencztedük öt éven belül szülővé vált, addig a '90-es
évek elején induló kapcsolatokban ez az arány 80 százalékosra sül-
lyedt, és '90-es évek végén még tovább (77,8%-osra) apadt (2.13. táblá-
zat). Jelentős a csökkenés a partnerkapcsolati pályájukat élettársi kap-
csolattal indítók körében is: 70 százalék körüli arányról esett vissza 60
százalékra, majd pedig 50 százalék alá. Igaz tehát, hogy a partnerkap-
csolataikat a '90-es években indítók körében – a kapcsolat formájától
függetlenül – a rögzített ötéves időszakon belül kisebb eséllyel születik
gyermek, mint a korábbi évtizedekben. A teljes népesség termékeny-
ségi helyzetének alakulásában, a gyermekszám csökkenésében na-
gyobb súlya van annak, hogy ma sokkal többen kezdik párkapcsolati
pályájukat élettársi kapcsolattal, ám az egyes párkapcsolati típusokon
belüli visszaesésnek szintén megvan a maga szerepe.

2.13. táblázat
A gyermeket vállalók aránya öt évvel az első párkapcsolat létrejöttét követően, időszak, illetve típus szerint

Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka	Az első párkapcsolat típusa	
	házasság	élettársi kapcsolat
1970–1974	89,5	(78,9)
1975–1979	91,5	(81,8)
1980–1984	90,1	60,5
1985–1989	89,5	68,8
1990–1994	83,9	64,5
1995–1999	77,3	47,5

Megjegyzés: ( ): 50–100 közötti elemszám.

2.3. AZ ALAPVETŐ TENDENCIÁK ÖSSZEFOGLALÁSA

Ebben a fejezetben a termékenységi magatartás változásának néhány alapvető tendenciáját és jellegzetességét kívántuk körülhatárolni. Bemutattuk a szülői szerep időzítésének jellemzőit, és feltártuk azt is, hogy a halasztó magatartás, bár kisebb arányban, de kiterjed a második gyermek vállalására is. Megállapítottuk, hogy a folyamat a rendszerváltozást követően indult be, nyert teret, ám az adatfelvétel idején még nem jutott nyugvópontra, az új gyermekvállalási minta 2004–2005-re még nem rögzült.

Kézenfekvő, hogy a gyermekvállalási magatartás átalakulásának leírása során komoly teret szenteljünk a párkapcsolatok átrendeződésének. Az első párkapcsolatok perfektuálásában is kimutattunk némi halasztást, de ennél sokkal lényegesebb változás az élettársi kapcsolatok mint első párkapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok bomlékonyabbá válása. Az egyes párkapcsolati típusok eltérő termékenységi potenciált hordoznak: az élettársi kapcsolattal indítók kisebb eséllyel vállalnak egy adott időhatáron belül szülői szerepet, mint akiknek az első együttélési formájuk a házasság. Végül arra is rámutattunk, hogy a rendszerváltozás nem hagyta érintetlenül a hagyományos párkapcsolati típust sem: az együttélést házasságban kezdők gyermekvállalá-

si hajlandósága szintén érzékelhetően mérséklődött. Összefoglalóan azt állapítottuk meg, hogy a termékenység csökkenésével egyidejűleg, azzal szoros összefüggésben a párkapcsolatok radikális változása tapasztalható. Olyan párkapcsolati formák terjedtek el, amelyekben a gyermekvállalási hajlandóság alacsonyabb, mint a korábban jellemző formákban és pályákon.¹⁴

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a termékenységi magatartás átalakulásának folyamata még nem zárult le: továbbra is emelkedik az az átlagos életkor, amelyben az anyák az első gyermeküket vállalják, és nem tudjuk pontosan, hogy a párkapcsolati formákra ma jellemző termékenység változatlan marad-e vagy sem. Azzal ugyan nem számolunk, hogy az élettársi kapcsolat teret veszít, de nem tud(hat)juk, hogy a párkapcsolati pályák későbbi fázisaiban miként mozdul el a házassággá átalakuló, illetve az élettársi formát tartósan megőrző típus aránya, továbbá e pályán végighaladók termékenységi magatartása mennyiben közelít egymáshoz. A leírásban feltárt és lajstromozott új jelenségek mind arra utalnak, hogy a mintaváltás vélhetően nem azonosítható a mechanikus halasztással, hanem új reprodukzív változat(ok)ban ölt formát.

---

¹⁴ Más oldalról az alacsonyabb gyermekvállalási hajlandóság is bizonyára szerepet játszott és játszik abban, hogy az alacsonyabb elköteleződéssel jellemezhető élettársi kapcsolatok terjedtek. Mint már említettük, ezeket az oksági viszonyokat itt nem vizsgáljuk.

3. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK TERMÉSZETÉRŐL

A gyermekszám szabályozásának évszázadok óta megvannak a hagyományos módszerei (vö. Andorka, 1987), ám a modern fogamzásgátlási eszközök - az amerikai demográfusok által forradalminak tartott és a „contraceptive revolution” kifejezéssel illetett (vö. Westoff, 1977) - elterjedése tette lehetővé, hogy a gyermekvállalási gyakorlat, azon belül mind az időzítés, mind pedig a szándékolttal azonos gyermekszám elérése egyre *tudatosabbá, tervezhetőbbé* váljon. Szó sincs persze arról, hogy a modern társadalomban ne fogannának tervezetlenül gyermekek, hogy erről mindenki minden esetben átgondoltan, valamennyi szempontot figyelembe véve és mérlegelve döntene, ám abban bizonyosak lehetünk, hogy ma a racionális szempontoknak könnyebben lehet érvényt szerezni, mint a „fogamzásgátlási forradalmat” megelőzően. Ilyen körülmények között sürgetőbb az az igény, hogy megértsük a gyermekvállalási preferenciák, szándékok mibenlétét, hogy technikákat alakítsunk ki ezek mérésére és változásának követésére, beleértve a különböző társadalmi csoportok szerinti differenciák kimutatását is.

Az előbbiekből következik, hogy a gyermekvállalási intenciók kérdésének vizsgálata a modern demográfia egyik fontos területe. A kérdőíves kutatások első fázisában, az '50-es '60-as években az erre vonatkozó adatokat direkt módon előrejelző változókként alkalmazták. A termékeny életszakaszukban járó válaszadók esetén a befejezett gyermekszámot egyszerűen a megszületett és a még tervezett gyermekek számának összegével (összesen kívánt gyermekszám) helyettesítették, és így becsültek makroszintű mutatókat.

A '70-es évektől megszorodtak a követéses jellegű adatállományok. Ezek alapján egyre többen vitatták (az egyik első ilyen cikket Westoffék írták, vö. Westoff, Ryder, 1977), hogy az intenciók valóban alkalmasak-e erre a célra. A követéses vizsgálatok ugyanis arra az eredményre jutottak, hogy a fejlett országokban a valós termékenység összességében szinte mindig a szándékolt alatt maradt, a fejlődőkben

viszont jelentősen meghaladta azt (pl. Foreit, Suh, 1980). A kérdésről folytatott vita mindmáig tart, de eközben az intenciókat egyre gyakrabban alkalmazzák a mikroszintű elemzésekben. Így vált visszatérő kutatási kérdéssé a szándékoknak a gyermekvállalás folyamatában betöltött szerepe – elsősorban az, hogy mennyiben tekinthető jogosnak az a feltételezés, miszerint a gyermekvállalási intenciók mikroszinten a közvetítő változó funkcióját töltik be az egyes demográfiai-társadalmi háttérváltozók, illetve a tényleges gyermekvállalási magatartás között. Mi alapvetően elfogadjuk ezt az értelmezést, és műhelytanulmányunk 6., illetve 7. fejezetében magunk is részletes elméleti érvekkel, empirikus adatokkal kívánjuk alátámasztani ennek a megközelítésnek az alkalmasságát. Ebből azonban nem következik, hogy nem ismernénk az ezt vitató tudományos érveket (pl. Schoen et al., 1999; Quesnel-Vallée, Morgan, 2003).

Amennyire nyilvánvalónak tűnik, hogy az intencióknak van szerepük a gyermekvállalási döntésekben, annyira nem kézenfekvő, hogy empirikusan miként ragadjuk meg, hogyan mérjük ezeket a szándékokat, illetve valóság tartalmukat. Ebben a fejezetben erre keresünk megoldást. Azzal is foglalkozunk majd, hogy a szándékokat mérő egyes változók „mennyire jók”. Ennek egyetlen kritériumával fogunk dolgozni, nevezetesen azzal, hogy egy adott időpontban mért szándék milyen pontossággal jelzi előre a rákövetkező időszakban mutatkozó termékenységet.

Adatfelvételünk követéses jellege annak feltárására is lehetőséget ad, hogy a mai Magyarországon individuális szinten mennyire stabilak a gyermekvállalási szándékok. E kérdéskör lesz fejezetünk második részének tárgya.

3.1. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK MÉRÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Adatgyűjtésünkben a szándékokat általában és ezen belül a gyermekvállalási szándékokat több oldalról is megközelítettük. Az alábbiakban tárgyalandó különböző szándékváltozóinkat a következő kérdések felhasználásával alakítottuk ki:

- Szeretné, ha (a meglévőkön kívül) születne még gyermeke?
- Hány gyermeket szeretne még?
- El tudna képzelni olyan körülményt, változást az életében, hogy (még) vállalkozna (még egy) gyermekre?
- Hány éves korában szeretné, hogy a (következő) gyermeke megszülessen?

A fenti kérdésekre adott válaszok alapján négy gyermekvállalási szándékváltozót tudtunk kialakítani.

3.1.1. ÁLTALÁBAN VETT ÉS IDŐZÍTETT GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK

Az első változó a (további) gyermekvállalási szándékot *általában*, mindenféle specifikáció nélkül vizsgálja, vagyis arra irányul, hogy az érintettek egyáltalán (valamikor) szeretnék-e (még) gyermeket. 2001-ben, az első kérdés idején az összes kérdezett – a 45 év alatti nők és az 50 év alatti férfiak – fele (49,1%) szeretett volna még gyermeket (3.1. táblázat). Természetesen jelentős a gyermekvállalási szándékok eltérése paritás (hány gyermeke van a kérdezettnek), korcsoport, a párkapcsolati helyzet és a párkapcsolat időtartama szerint. Ezeket az összefüggéseket a későbbi fejezetekben részletesen tárgyaljuk (vö. 4. fejezet).

Értelmezésünk szerint – ahogy már megfogalmaztuk – egy adott intencióváltozó alkalmasságát az mutatja meg legjobban, hogy mennyire képes előre jelezni a jövőbeli gyermekvállalást. A második kérdezési hullámból nyert adatainknak köszönhetően ez vizsgálható, hiszen van információnk arról, hogy a különböző szándékok mennyiben realizálódnak egy meghatározott időszakon belül gyermekszületésben.¹⁵ Az első táblázatunk a kiinduló szándékkérdésre – „Szeretné, ha (a meglévőkön kívül) születne még gyermeke?” – adott válaszok megoszlását és az egy-egy válaszlehetőséget kiválasztókon belül a két adatfelvételi hullám közötti időszakban gyermeket vállalók arányát mutatja.

---

¹⁵ „Gyermeke fogant/született” kategóriába azok kerültek, akik 2002 júliusában és azt követően születtek, illetve akik a második kérdezéskor terhesnek mondták magukat.

3.1. táblázat

A gyermekvállalás szándékát mérő kiinduló változó megoszlása és a megszületett/megfogant gyermekek aránya válaszlehetőségenként, 2001–2005

Gyermekvállalási szándékok 2001/2002-ben, az első kérdés idején	A kérdezettek megoszlása, %	Az adott gyermekvállalási szándékról nyilatkozók hány százalékának született/fogant gyermeke a vizsgált időszakban
Tervezett (további) gyermeket	49,1	16,7
Nem tervezett további gyermeket	42,9	2,9
Nem lehet több gyermeke	3,8	2,8
Nem tudja	4,3	5,1
Összesen % (N=)	100 (7652)	

A gyermeket valamikorra tervezők kevesebb mint egyötödének (16,7%) született gyermeke a második kérdésig, azaz három éven belül.¹⁶ A megvalósulás aránya alacsony, ugyanakkor tudnunk kell, hogy a gyermeket (még) tervezők között szerepeltek a párkapcsolattal nem rendelkezők, azok a fiatalok, akik még tanultak, akik esetében a három éven belüli gyermekvállalásnak kicsi, a későbbi gyermekvállalásnak viszont nagy az esélye. Más oldalról meglepő, hogy noha igen alacsony arányban, de azok csoportjában is született gyermek, akik 2001-ben úgy nyilatkoztak, hogy több gyermekük már nem lesz.

A második változóval annak felmérése volt a szándékunk, hogy az interjúalany hány éves korában, illetve másképpen: a kérdés időpontjához képest *hány éven belül* szeretné a következő gyermeket. Az időintervallumok kialakítása során figyelembe vettük, hogy az adatfelvételt három évenként terveztük megismételni, amely időtávon a szándékok megvalósulása jól vizsgálhatónak tűnik. A megkérdezettek egyötöde három éven belül kívánt gyermeket, egytizede 4–6 éven belül, egy másik ötöde pedig annál is későbbben (3.2. táblázat). A gyermeket nem kívánók kategóriáját ebben a lépésben nem bontottuk tovább (42,7%).

¹⁶ Egyes esetekben három évnél hosszabb időszakról van szó, hiszen a második kérdés terepmunkálatai 2005 tavaszáig elhúzódtak, és ez esetben a gyermekvállalás tényét nem a 2004. november 1-jei eszmei időpontig rögzítettük.

3.2. táblázat

A gyermekvállalás szándékát mérő, az időzítést is magában foglaló szándékvaltozó megoszlása és a megszületett/megfogant gyermekek aránya válaszlehetőségenként, 2001–2005

Gyermekvállalási szándékok 2001/2002-ben, az első kérdés idején	A kérdezettek megoszlása. %	Az adott gyermekvállalási szán- dékrol nyilatkozók hány százalé- kának született/fogant gyermeke a vizsgált időszakban
Igen, 3 éves belül	20,1	28,7
Igen, 4–6 év múlva	10,9	9,2
Igen, később	18,4	8,1
Nem szeretne több gyermeket	42,7	2,9
Nem lehet több gyermeke	3,7	2,8
Nem tudja	4,2	5,1
Összesen % (N=)	100 (7652)	

Az így kialakított, a következő szülés időzítését is figyelembe vevő szándékvaltozónk kategóriái szerint csoportosított népesség gyermekvállalási gyakorlata megfelel a várakozásainknak. Nyilvánvaló, hogy a gyermekvállalás szándéka nagyobb eséllyel realizálódik azoknál, akik három éven belül terveztek gyermeket. A 28,7%-os arányszám viszont azt mutatja, hogy az aktuális, rövid távú gyermekvállalási szándékoknak kevesebb mint egyharmada, alig több mint egy negyede vált valóra. (A 4. és a 7. fejezetben is visszatérünk arra a kérdésre, hogy kik esetében realizálódtak, illetve kiékében nem a tervek továbbá, hogy ez mivel magyarázható.)

Itt most még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy azok egytizedének is született gyermeke, akik ezt későbbre tervezték. Ezek szerint a halasztás dominanciájával jellemezhető társadalmi klímában sem elhanyagolható azok száma, akik gyermekvállalási terveiket *idő előtt realizálják*.

Harmadik változónk a gyermekvállalást *nem tervezőket* bontja aszerint, hogy *hajlandónak mutatkoznak-e ennek a szándékuknak a módosítására*. E csoport tagjainak 16,2%-a hajlana erre, ha „bizonyos” körülmények megváltoznának, egytizede (10,3%) pedig nem zárja ki a gyermekvállalás lehetőségét („talán megváltoztatná szándékát”). Vagyis ezt a kategóriát sem tekinthetjük homogénnek.

3.3. táblázat

A módosítás lehetőségét is magában foglaló szándékváltozó megoszlása és a megszületett/megfogant gyermekek aránya válaszlehetőségenként, 2001–2005

<i>Gyermekvállalási szándékok 2001/2002-ben, az első kérdezés idején</i>	<i>A kérdezettek megoszlása, %</i>	<i>Az adott gyermekvállalási szándékról nyilatkozók hány százalékának születt/fogant gyermeke a vizsgált időszakban</i>
Igen, 3 éven belül	19,7	28,7
Igen, 4–6 év múlva	10,9	9,2
Igen, később (ill. nem tudja mikor)	18,5	8,1
Nem, de ha a körülmények megváltoznak, akkor igen	7,0	5,4
Nem, de ha a körülmények megváltoznak, akkor talán	4,4	5,4
Nem, semmiképpen	31,5	1,9
Nem lehet	3,8	2,8
Nem tudja	4,3	5,1
Összesen % (N=)	100 (7652)	

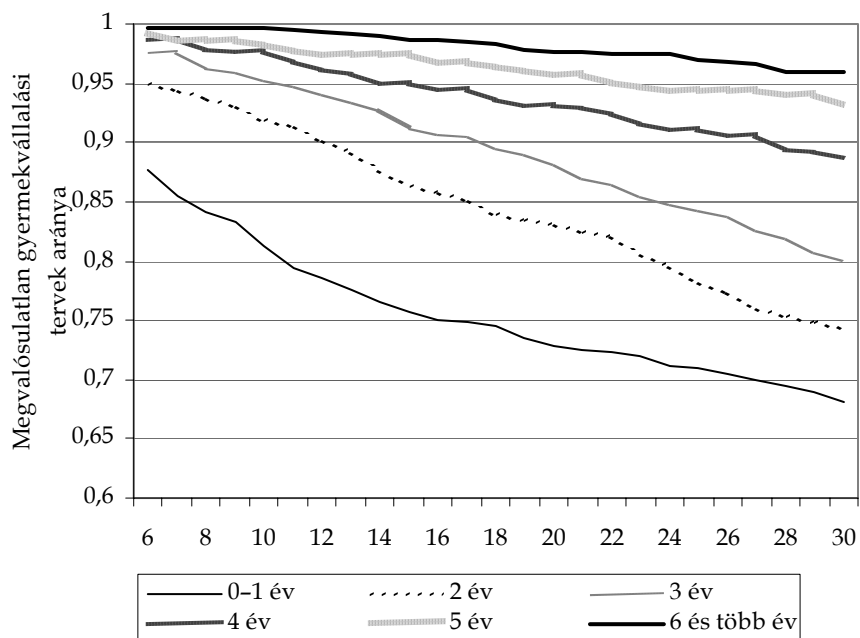
A táblázatunk jól mutatja, hogy a gyermeket nem tervezők egyes csoportjaiban különbözőek a gyermekvállalási esélyek: a körülmények megváltozása esetén terveiket módosítók realizációs aránya ugyan kicsit elmarad a nagyon távoli időben gyermeket szándékozókétól, de messze van a (további) gyermeket semmilyen körülmények között nem tervezőkétől és igen közel van azokhoz, akik a kérdésre a „nem tudja” választ adták. A később (több mint 6 év múlva) gyermeket vállalni szándékozók 8,1 százaléka esetében a gyermekvállalás előrehozva, az első kérdezést követő három éven belül megtörtént. Azon gyermeket nem tervezők között, akik a körülmények megváltozásától tették függővé eredeti szándékuk módosítását, 5,4 százalék volt ugyanez az arány. A legalacsonyabb, 1,9%-os a 3 éven belül gyermeket vállalók hányada a gyermeket semmiképpen nem tervezők között. Ezek a tények két értelmezésnek engednek teret: egyfelől – ahogy már említettük – nem szándékolt gyermekek is születnek, másfelől, vélhetően a körülmények változása folytán – például (új) párkapcsolatban – módosult gyermekvállalási tervek realizálódnak.

A gyermekvállalás időzítését is tartalmazó változónk (3.2. táblázat) egyértelműen bizonyítja, hogy az aktuális, rövid távra érvényes szándékok nagyobb valószínűséggel teljesülnek, mint a távolabbi életkorra tervezettek. Az időtáv és a szándék megvalósulása közötti kapcsolatot részletesebben is meg tudjuk vizsgálni. A 3.1. ábránkon a Kaplan-Mayer-függvényt felhasználva mutatjuk be, hogy a kérdezéstől számított *tervezett gyermekvállalási időtáv* (évek) szerint hogyan alakul a gyermekvállalás esélye. Konkrétan: elkülönítettük azok csoportjait, akik egy éven belül, továbbá 2, 3, 4, 5, 6 év múlva vagy annál is később szeretnének (újabb) gyermeket. Az egyes időtávokhoz kapcsolódó továbbélési függvények azt mutatják meg, hogy a kérdezéstől számított meghatározott idő után (x tengely)¹⁷ az interjúalanyoknak milyen arányban nincs még gyermekük (y tengely). Minél erőteljesebben csökken tehát ez a függvény, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az adott kategóriába tartozóknak gyermeke született. Míg az adatfelvételt követő 16 hónap múlva az összes gyermeket szándékozó 6,2%-ának, az egy éven belülré tervezők 18,7%-ának, a két-, illetve hároméves időtávlatban gondolkodók 8,8%, illetve 4,7%-ának született gyermeke. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy akik később terveznek gyermeket, azok között nem elhanyagolható, mégpedig az időtényezőktől függő a gyermekvállalás. Vagyis a gyermekvállalás tervezett ideje az aktuális szándékok 'erősségeként' (is) értelmezhető. 30 hónapos időintervallumot tekintve csökken, ám továbbra is megmarad a különbség a három csoport között: az arány rendre 31,8, 27,4 és 22,7%. Ezek az adatok egyértelművé teszik, hogy *elengedhetetlen figyelembe venni a szándékok időhorizontját*.

---

¹⁷ Pontosabban: az időbeli vizsgálat kezdőpontja a kérdezést követő hetedik hónap, mert erre az időtávra már joggal élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy a gyermekvállalási szándék és tény (terhesség) elkülönül. (Akik terhessége az interjú idején ismert volt, kizártuk az elemzésből.)

3.1. ábra
A gyermekvállalási szándékok megvalósulása

3.1.2. ÖSSZESEN KÍVÁNT GYERMEKSZÁM

Utolsó szándékvaltozónk lényegesen eltér az előbbiektől: az *összesen kívánt* gyermekek számát mutatja. Számítása a már meglévő és a még tervezett gyermekek számának összeadásával történik. 2001-ben a termékeny korban lévők között ez átlagosan 2,07 volt, három évvel később 2,03. Az összesen kívánt gyermekszám átlaga időben és társadalmi csoportok szerint is viszonylag stabil értéket mutat. Az 1992-ben felvett családvizsgálatban 2,05 volt az átlag (Kamarás, 1996), a 2000-es PPA2, illetve a 2002-es EUROBAROMETER szerint is 2,1-es érték körül mozgott (Kapitány, 2002; Spéder, 2006b). Ez a stabilitás jórészt abból adódik, hogy a mutató egyik komponense a meglévő gyermekszám, amely individuális szinten csak meghatározott irányba mozdulhat el (nőhet), és átlagosan viszonylag keveset változik. Azonban ne felejtjük el, hogy a megkérdezettek 12 százaléka esetében 2004/5-ben nem lehetett ezt a számot meghatározni: 7,1% nem tudott arra a kérdésre vála-

szolni, hogy hány gyermeket szeretne még, 4,9% pedig a kérdésre nem kvantitatív választ adott. A következőkben azt is megmutatjuk, hogy az összes kíván gyermekszám egyéni szinten is változik, ám ez a makroadatokban nem vagy csak minimálisan érvényesül.

A 3.4. táblázatunkban nemek és korcsoportok szerint látható a tervezett összes gyermekek számának megoszlása, illetve csoportátlaga. Lényeges különbségeket alig tapasztalunk, egyedül a fiatalok, a 20–24 évesekre vonatkozó adatok maradnak az átlag alatt. Ez éppúgy lehet a gyermekvállalási hajlandóság általános csökkenésének a jele,¹⁸ mint azé, hogy e korcsoport tagjai számára időben még messze van a gyermekvállalás, ezért válaszaik részben esetlegesek lehetnek.

A gyermekvállalási szándékokról az előzőekben elmondottakat a következőképpen foglalhatjuk össze. A gyermekvállalási szándékokat többféle változóval szondázhatjuk, ám ezek alkalmassága, előrejelző képessége eltérő. Kiderült, hogy az egyértelműnek tűnő igen/nem válaszkategóriák mögött differenciált szándékszerkezet áll. Ha olyan változót szeretnénk konstruálni, amely a *szándékok eltökéltségét* is magában foglalja, és ha ezen eltökéltség legfontosabb kritériumának a szándék valóra váltását tekintjük, akkor mindenképpen figyelembe kell venni a *szándékok időhorizontját*. Végül a „nem szándékozom” válaszok sem tekinthetők végérvényesnek, hiszen ahogy az nyilvánvalóan megmutatkozott, a gyermeket nem tervezők egyes csoportjainak gyermekvállalási gyakorlata alig különbözik attól, amit a gyermekvállalást a távoli időben tervezők rövid távon követnek.

---

¹⁸ Vö. Goldstein et al. (2002) összehasonlító tanulmányát, és abban a gyermekvállalási tervekben Ausztriában és Németországban mutatkozó visszaesést.

3.4. táblázat
Az összesen kívánt gyermekszám megoszlása és átlaga nemek és korcsoportok szerint,
2004–2005

	Összesen kívánt gyermekszám (%)				Átlag
	0	1	2	3+	
Nemek					
Férfi	7,9	16,2	54,5	21,4	1,98
Nő	4,2	18,2	53,2	24,4	2,08
Korcsoport					
21–24	13,1	12,6	57,8	14,6	1,91
25–29	6,7	13,4	54,7	25,1	2,03
30–34	5,2	15,2	53,9	25,8	2,02
35–39	5,2	14,6	50,6	29,7	2,12
40–44	4,9	19,9	48,0	27,2	2,07
Összesen (N=6067)	7,6	15,4	49,6	24,1	2,03

3.2 SZÁNDÉKOLT, ELŐREHOZOTT ÉS NEM SZÁNDÉKOLT GYERMEKVÁLLALÁS

A követéses jellegű adatbázis lehetővé teszi, hogy a két hullám közötti születéseket megkülönböztessük aszerint, hogy a szülő a 2001-es megkérdezéskor tervezett-e gyermeket vállalni, és ha igen, mikorra. Az időtényezőt is figyelembe vevő szándékok szerint három csoportot indokolt kialakítani:

- a szándékolt és idejében realizált születéseket,
- a szándékolt, ám a tervezettnél korábbi születéseket (előrehozott születéseket),
- a nem szándékolt születéseket.

Míthogy kategorizálásunk az első hullám során felvett szándékokon alapul, e megnevezések leegyszerűsítőek, és vélhetően *felülbecslik* az „előrehozott” és a „nem tervezett” gyermekek tényleges számát. Tudjuk ugyanis, hogy a gyermekvállalási intenciók időben módosul(hat)nak: vagy azért, mert a körülmények a várttól eltérően alakulnak, vagy pedig azért, mert az érintettek másképpen értékelik a körülményeiket. (Pl. egy újonnan létrejött sikeres párkapcsolat a szándé-

kok módosításához, illetve az aktuális gyermekvállalási szándékok megerősítéséhez vezethet, míg ellenkező előjelű következménnyel járhat egy váratlan szétköltözés, válás.) Arról, hogy az eredeti szándék módosult-e, és ha igen, milyen mértékben, az adatfelvétel ütemezéséből adódóan nincs információnk, így nem tudhatjuk, hogy tényleg „idő előtti” vagy „nem tervezett” gyermekről van-e szó, esetleg már a gyermek megfogánása előtt megváltoztak-e a szándékok, amikor is a „szándékolt gyermek” a helyes kategorizálás.

A fenti szempontokat figyelembe véve, ismerve az adatok tulajdonságaiból eredő korlátokat is, rögzíthetjük, hogy tipizálásunknak elégséges a valóság alapja, ugyanakkor határt szabnak azon megállapításaink érvényének, amelyek az egyes típusok pontos elterjedtségére (arányaira) vonatkoznak. Ezek a keretfeltételek tehát nem gátolnak bennünket abban, hogy kimutassuk az említett három gyermekvállalási gyakorlat létét, főbb arányait, és vizsgáljuk, hogy mely társadalmi csoportokra jellemző inkább az egyik vagy a másik változat (vö. 4.3 rész). Hangsúlyozzuk: nem minősíteni akarjuk a gyermekvállalás gyakorlatát, csak vizsgálni társadalmi-demográfiai jellemzőit.

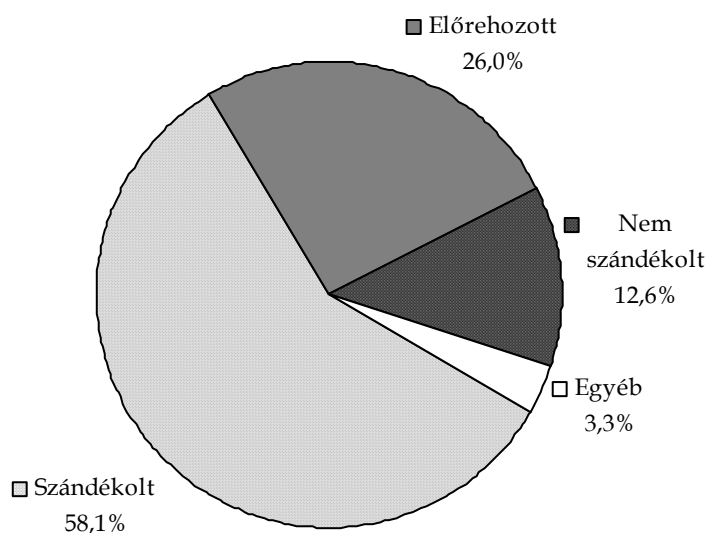
A két hullám közötti időszak újszülötteinek¹⁹ döntő többsége (58,1%) a szándéknak megfelelő időben jött világra; egynegyedüket (26,0%) szüleik későbbre tervezték, ezért őket – az előbbi kategória „szándékolt” megnevezésével szemben – „előrehozott” gyermekeként vehetjük számba; kisebb hányadukat (12,6%) pedig a szülők egyáltalán nem tervezték 2001–2002 fordulóján. Őket tekintjük „nem szándékolt” gyermekeknek.²⁰

---

¹⁹ Itt valójában csak a kérdezés utáni első gyermekről (N=776), az összes megfogant gyermek 94,3 százalékáról beszélünk, mert a második megfogant gyermek esetében a tervezett időzítésről nincsen információnk.

²⁰ A gyermekek 3,3%-t nem tudtuk besorolni.

3.2. ábra
A két hullám közötti születések megoszlása 2001-es szándékoltságuk szerint

A fenti kategóriáink és adataink realitása mellett szól az is, ahogy a gyermekvállalási döntések alanyai az eseményt értelmezik. Retrospektív kérdések során szintén nem ritka az olyan válasz, hogy a „baba korábban jött, mint terveztük” (előrehozott gyermekek), vagy „kevesebb gyermeket terveztünk, mint amennyi született” (nem szándékolt gyermekek). Kamarás például arról tudósít, hogy egy 2001-es vizsgálat retrospektív adatai szerint az esetek 81%-a volt az adott időben kívánt születés, 17 százalékot tettek ki a tervezettnél korábban bekövetkezetek, és 2 százalékos a nem tervezettek, nem szándékoltak aránya (Kamarás, 2006: 167). A szerző azt is megjegyzi, hogy a retrospektív vizsgálatok során az érintettek hajlamosak torzítani, és korábbi terveiket a realitásokhoz igazítani.

Míg tehát a mi követéses vizsgálatunk – nem számolva az intenciók időközbeni változásával – vélhetőleg felülbecsüli az előrehozott és a nem szándékolt gyermekek arányát, a retrospektív vizsgálatok alulbe-

csülik, különösen a nem szándékolt gyermekekét. A tényleges arányok valahol a két eljárás mérési eredményei között vannak.

További elemzéseink egy része csak a szándékolt és az időzítésnek megfelelő intervallumban született gyermekek világra jöttének körülményire, társadalmi összetevőire fog vonatkozni (4.2., 7. fejezet), megint mások a nem szándékolt vagy az előrehozott születések néhány háttértényezőjét vizsgálják (4.3. fejezet), és olyan elemzésünk is lesz (8. fejezet), illetve volt (2. fejezet), amelyik nem tesz ilyen megkülönböztetést.

A nem tervezett fogamzás egyik igen fontos következményével, a művi vetélésekkel tanulmánykötetünkben nem foglalkozunk, mivel az adatfelvételünk során erről az érintetteket nem kérdeztük. A problémaköréről Kamarás már idézett tanulmánya széles körű áttekintést ad (Kamarás, 2006).

3.3. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK IDŐBELI ALAKULÁSA

Mint ismeretes, az összes kívánt gyermekszám társadalmi átlaga Magyarországon már évtizedek óta a 2,1-es érték körül mozog, és ez a viszonylagos stabilitás más országokban is kimutatható. Az egyéni szintű vizsgálódások során ugyanakkor az is kiderül, hogy a tervek gyakran később vagy egyáltalán nem teljesülnek, illetve azoknak születik gyermeke, akik nem tervezték. A követéses vizsgálatok rá is mutattak arra (pl. Westoff, Ryder, 1977), hogy az egyéni intenciók változnak, és az állandóságot mutató makroszintű átlagok ezek eredőjeként adódnak. Kutatásunk paneljellege lehetőséget teremt arra, hogy az intenciók stabilitását/instabilitását egyéni szinten vizsgáljuk. Mi a következőkben két intenciótípussal foglalkozunk: először a következő gyermekekre vonatkozó egyéni szándékok alakulását tekintjük át azok körében, akiknek nem született gyermeke; másodsorra pedig az összes kíván gyermekszám individuális szinten mutatkozó mozgását vizsgáljuk a termékeny korú korosztályok egészében.

3.3.1. A KÖVETKEZŐ GYERMEKRE VONATKOZÓ INTENCIÓK ALAKULÁSA

Az első (vagy a következő) gyermekre vonatkozó intenciók stabilitásának kérdését nyilván azok körében van értelme vizsgálni, akiknek a megfigyelési időszakban, 2001–2005 között *nem született gyermeke*. Emlékezzünk, ők teszik ki a gyermeket három éven belüli időtávra tervezők 68,3%-át. A másik, itt idézendő tény az, hogy a megszületett gyermekek 41,9%-át 2001-ben nem a vizsgált időszakra tervezték. Különösen érdekes számunkra az elsőként említett csoport: vajon mi történik azok körében, akik terve nem realizálódott; vajon szándékoznak-e továbbra is gyermeket vállalni, vagy átmenetileg, illetve jelen állapot szerint²¹ lemondtak róla. Nem kevésbé érdekesek számunkra azok, akik 2001-ben későbbre (4–6 éves távra) tervezték a szülést. Ők vajon továbbra is követik-e eredeti szándékukat, és ennek megfelelően a 2005-ben feltett kérdésre azt válaszolták, hogy már három éven belül szeretnének gyermeket, vagy esetleg ők is változtattak ezen a tervükön.

A 3.5. táblázatunk tehát a 2001–2005 közötti időszakban *gyermeket nem vállalók* körében mutatja meg a következő gyermekre vonatkozó, adott időtávra értelmezett intenciók alakulását. Koncentráljunk először azokra, akiknek a gyermekvállalási szándékuk a vizsgált időszakban nem realizálódott (a táblázat első sora). Többségük (70,1%) továbbra is fenntartja azt, sőt 58,5 százalék esetében aktuális, három éven belül megvalósítandó gyermekvállalási tervről beszélhetünk. Egytizedük nem mondott le róla, de lényegesen későbbre tervezi a következő gyermeket. Végül közel harmaduk (29,9%) 2004/2005-ben, a második megkérdezés során már letett korábbi elképzeléséről.

Az első megkérdezés idején gyermeket 4–6 éves időtávra tervezők közel fele mind szándékát, mind annak időzítését fenntartotta, hiszen 2004/2005-ben 47,5 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy három éven belül gyermeket szeretne. Körükben magas, 40 százalékos a halasztók, míg egytized körüli (12,0%) a gyermekvállalásról lemondók aránya.

---

²¹ Akik nem terveztek gyermeket, azok is vállalhatnak még, tehát érdemes kerülni az ide kívánczó „végleg” kifejezést.

3.5. táblázat

A következő gyermekekre vonatkozó, adott időtávra értelmezett gyermekvállalási szándékok alakulása a 2001/2002 és 2004/2005 közötti időszakban, a gyermeket nem vállalók körében

Szándék 2001/2002-ben	Szándék 2004/2005-ben				Összesen	
	igen, 3 éven belül	igen, 4-6 év	igen, 6+ év	nem	%	N= 100%
Igen, 3 éven belül	58,5	10,2	1,4	29,9	100	915
Igen, 4-6 év múlva	47,5	33,4	6,8	12,9	100	646
Igen, 6 évnél később	13,8	46,8	30,1	9,3	100	376
Nem	5,4	1,8	0,9	91,9	100	2345
Összesen	23,8	12,3	4,5	59,4	100	4282

Az első kérdés során gyermeket a távoli jövőben (több mint 6 évvel később) vállalni kívánók egy része (13,8%) egyértelműen előrehozta tervét, másik, legnagyobb hányaduk (46,8%) részben előrehozta, részben fenntartotta azt. Úgyszintén szándékát fenntartónak lehet tekinteni annak az egyharmados arányt kitevő körnek a tagjait, akik továbbra is a távolabbi jövőben szeretnének gyermeket. A gyermekvállalásról lemondók részaránya itt is alacsony, az összes e csoportba tartozó 9,3 százaléka.

Változások mutatkoztak a (további) gyermeket 2001-ben, az első megkérdezés idején (már) nem tervezők csoportjában is, tagjainak közel egytizede (8,1%) a második megkérdezés során gyermekvállalási tervekről számolt be. Minthogy az első hullámban a (további) gyermeket nem tervezők a minta felét képviselték, a második megkérdezés idején aktuális tervekkel rendelkező 5,4 százalékos csoport nem elhanyagolható.

A fentiekben elemzett csoportokat a szándékok időbeli változásai szerint összevonhatjuk. Minden változási lehetőséget áttekintve, az intenciók egyéni szintű alakulását illetően a következő típusokkal számolhatunk:

1. *A gyermekvállalási intenció időben stabil;* abban az esetben, ha az érintett a következő gyermek vállalására vonatkozó szándékának időzítését a kérdés időpontjának megfelelően módosítja; a 2001-ben gyermeket 4-6 évvel későbbre tervezők a következő kérdés során, 2004-2005-ben már a következő hároméves terminust adják meg.

2. A további gyermek *nem vállalásának szándéka időben stabil*; ha a kérdezett 2001-ben és 2005-ben sem tervezett további gyermeket.

3. Az *intenciók elhalasztása* kétféle módon következhet be; vagy úgy, hogy a 2001–2005 közötti időszakra tervezett gyermekvállalás nem realizálódott, de az érintett egy későbbi időszakban továbbra is szeretne gyermeket; vagy úgy, hogy a 2001-ben későbbre tervezett szülést a második kérdés idején egy még későbbi időszakra halasztja.

4. A *szándékok megvalósításának előrehozatala*; jöllehet a vizsgálat a halasztás stádiumára irányul, ám korábban még nem ismert események (pl. párkapcsolat létesítése) a távoli periódusra tervezett gyermekvállalást aktuálissá teheti, és ekkor az eseményt az érintettek előrehozhatják.

5. *Lemondás a gyermekvállalásról*; akiknek a vizsgált időszakban nem született meg a tervezett gyermekük, dönthetnek úgy, hogy már nem is szeretnének (többet). Ám ez a véleményváltozás azok esetében sem kizárt, akik 2001-ben még a távolabbi jövőben vállaltak volna gyermeket.

6. *Új gyermekvállalási szándék(ok) létrejötte*; nem zárható ki az sem, hogy az életút újabb eseményei következtében (pl. egy válást követő új párkapcsolat során) a korábban véglegesnek hitt elutasító szándék megváltozik, és (újra) kialakul a gyermekvállalás igénye.

A 3.6. táblázatunk a különböző típusok megoszlását mutatja. Összességében azt látjuk, hogy az érintettek kétharmadának (első két kategória) gyermekvállalási preferenciája időben stabil. Túlnyomó hányaduk következetesen nem kíván több gyermeket, ezek döntő többségének már megszületett az eredetileg tervezett számú gyermeke. Igen jelentős, a megkérdezettek egyötödét (22%) kitevő a *gyermekvállalási szándékaikat halasztók* aránya. Jellemzően olyanokról van itt szó, akik terve nem realizálódott, ám olyanok is vannak közöttük, akik még azelőtt halasztanak, mielőtt elérnék a korábban tervezett gyermekvállalási életkort. A halasztás vélhetőleg erőteljesen kötődik egyéni életútbeli eseményekhez vagy a tervek teljesülésének hiányához, de az intézményi/társadalompolitikai viszonyok kedvezőtlenre fordulásának szerepét sem zárhatjuk ki (periódushatás). Ha a gyermekvállalási szándékok nem válnak valóra, ez egyes csoportokban végleges lemondáshoz vezet (9%), és ezt az olyan ellentétes hatású folyamatok, mint az előrehozatal vagy (új) gyermekvállalási szándék megjelenése, nagyságrendjük folytán nem tudják ellentételezni. A végső következte-

tések megfogalmazása előtt vizsgáljuk meg, hogyan alakult az összes kívánt gyermekszám (végső tervezett családnagyság).

3.6. táblázat
Az aktuális gyermekvállalási szándékok 2001–2005 közötti alakulását leíró főbb típusok megoszlása a gyermeket nem vállalók körében

Típusok	%
Időben stabil gyermekvállalási szándék	11,3
A gyermekvállalás időben stabil elutasítása	54,8
A gyermekvállalási szándék halasztása	22,6
A gyermekvállalási szándék előrehozatala	1,2
Lemondás a további gyermekvállalásról	9,0
A korábbi elutasító szándék pozitívan változik	4,4
Összesen % (N=)	100,0 (4882)

3.3.2. A BEFEJEZETT TERMÉKENYSÉGRE VONATKOZÓ INTENCIÓK (AZ ÖSSZESEN KÍVÁNT GYERMEKSZÁM) ALAKULÁSA

Az összesen kívánt gyermekszám időbeli alakulását vizsgálva két tényt mindenképpen előre kell bocsátani. Egyrészt nem szabad elfelejteni, hogy a mutatószám egyik komponense a már meglévő gyermekek száma, a mutatónak bizonyos stabilitást mindenképpen biztosít. A másik elemnek, hogy tudniillik hány gyermeket szeretne még a megkérdezett, nagyobb a bizonytalansága, mint annak, hogy valaki bizonyos időszakra tervez-e gyermeket vagy sem. A bizonytalanság egyik oka az, hogy a további gyermekek csak az első/következő gyermekek megszületése után tervezhetők, a másik az, hogy aki szándékozik is további gyermeket vállalni, az nem mindig tudja, hogy mennyit. A gyermeket tervezők több mint egytizede bizonytalan abban, hogy hányat szeretne, esetleg általános, nem pedig kvantitatív választ ad a még tervezett gyermekszámot tudakoló kérdésre.

Mindezek fényében először azt vizsgáljuk meg, hogy gyermekszám, továbbá aszerint, hogy a kérdezettnek született-e vagy sem gyermeke a két hullám között, hogyan változott az összes kívánt gyermekszám átlaga. A 3.7. táblázat első sorai arról adnak tájékoztatást, hogy a meglévő gyermekek száma fontos szerepet játszik az összes kívánt gyer-

mekszám kialakulásában. A háromgyermekesektől kezdődően a meglévő gyermekek száma már többé-kevésbé a befejezett gyermekszámmal egyezik meg. A kétgyermekesek egyötöde tervez még újabbat, az egygyermekeseknek viszont a döntő többsége. A gyermektelenek arányszáma természetesen teljes mértékben a tervektől függ, amelyek az idők során még lényegesen változhatnak. Ha tehát az összes kívánt gyermekszámban változást tapasztalunk, az *döntő részben a gyermektelenek és az egygyermekesek elképzeléseinek változására vezethető majd vissza*. A táblázat második része is arról tanúskodik, hogy a meglévő gyermekek száma milyen fontos alkotóeleme az összes kívánt gyermekszámnak. A két adatfelvételi hullám között gyermeket vállalók összes kívánt gyermekszámának átlaga 2,27-ről 2,61-re növekedett, a gyermeket nem vállalóké pedig csak minimálisan változott.

Az összes kívánt gyermekszám *dinamikáját* átmenetmátrix segítségével vizsgáljuk meg részletesen (3.8. táblázat). Az első és második kérdés során kapott válaszokat összehasonlítva igen lényeges változásokat tapasztalhatunk. Leginkább a 2001-ben egy gyermeket sem akarók, illetve a három gyermeket tervezők változtatták véleményüket. Az előbbieket háromötöde a második kérdezéskor már tervezett gyermeket, sőt kétötödük kettőt vagy többet. Ez is óvatosságra int a szándékolt gyermektelenségre utaló kutatási eredményeket illetően. A 2001-ben három gyermeket tervezők egyharmada a második kérdés során már megelégedett kettővel.

Ha a véleményváltozásokat össze akarjuk foglalni, azt állapíthatjuk meg, hogy a kérdezettek kétharmada (67,0%) megmaradt eredeti álláspontja mellett, 18 százaléka visszavett korábbi szándékaiból, 15 százaléka magasabb összes kívánt gyermekszámról nyilatkozott (vö. 3.8. táblázat). Ha az átmenetmátrixot csak a *nők* körében tekintjük (3.9. táblázat), némileg magasabbnak mutatkozik a stabilitás mérőszáma (69%), a változások iránya ugyanakkor az összes megkérdezett esetében mérthez hasonló.

A továbbiakban részletesen elemezni kell, hogy mi áll a folyamat háttérében. Azt sejtjük, hogy a szándékváltozások igen szoros kapcsolatban lehetnek a párkapcsolati dinamikával (a társ megtalálásával, összeköltözéssel, házassággal, szétköltözéssel, válással, újraraházasodással), illetve az életút egyéb eseményeivel. Azt se felejtjük el, hogy a

gyermekszámra vonatkozó tervek a gyermekvállalás eseményeivel együtt, azokkal párhuzamosan alakulnak. A gyermekvállalás általában megemeli a tervezett összes gyermekszámot, a szándékok teljesülésének elmaradása viszont visszafogja. Ez nem meglepő, hiszen az első és az alacsonyabb sorszámú gyermekek megszületése előfeltételét képezi a magasabb sorszámúak világra jöttének; illetve a gyermekvállalási szándék teljesülésének hiánya szükségszerűen hozza magával az összes tervezett gyermekek számának csökkentését.

A következő gyermekekre vonatkozó szándékok, illetve ezzel összhangban a tervezett befejezett gyermekszám individuális szinten nem tekinthető állandónak. Vélhetően az egyéni életút eseményei játszanak döntő szerepet az egyéni szinten bekövetkező módosulásokban. Ugyanakkor (mint már hangsúlyoztuk) nem zárhatjuk ki, hogy a szándékok realizálásában, a halasztásban vagy éppen a szándékok realizálásában „periódushatások” is érvényesülnek, amelyek általában intézményi/társadalompolitikai változásokra utalnak. A makrotársadalmi átlag (összes kívánt gyermekszám, tervezett végső családnagyság) pedig az egyéni gyermekvállalási szándékok formálódásának, folyamatos korrekciójának, az ezekben megtestesülő gyermekvállalási gyakorlatnak az eredménye.

Ebben a fejezetben megvizsgáltuk, hogy a *gyermekvállalási szándékok milyen változókkal mérhetőek*. Ha a változó alkalmasságának kritériumaként az előrejelző-képességét tekintjük, akkor azokat kell előtérbe helyezni, amelyek *időhorizonttal* is rendelkeznek. Az szintén fontos felismerés volt számunkra, hogy a gyermeket nem szándékozók köre is differenciált, és egyes csoportjaik a gyermekvállalási esélyeket illetően alig különböznek a gyermeket távoli jövőre tervezőktől. Jóllehet a gyermekvállalási szándékoknak makroszinten, illetve kohorszokra vetítve magas fokú a stabilitása, ez az egyéni életutakban mutatkozó változások eredője.

3.7. táblázat

Az összes kívánt gyermekszám alakulása az első kérdezés (2001/2002) idején meglévő gyermekek száma, illetve a két adatfelvételi hullám közötti születések szerint

	Időszak	
	2001/2002	2004/2005
Gyermekszám 2001/2002 (első kérdezés)		
0	1,68	1,75
1	1,67	1,67
2	2,18	2,21
3	3,13	3,24
4+	4,61	4,63
Két hullám között volt-e gyermekszületés		
Nem	1,99	1,95
Igen	2,27	2,61
Mintaátlag (Összesen N=)	2,02 (6986)	2,03 (6067)

3.8. táblázat

Az összes kívánt gyermekszám 2004/2005-ben az első kérdezés (2001/2002) során mért összes kívánt gyermekszám szerint, teljes minta

Összes kívánt gyermekszám 2001/2002	Összes kívánt gyermekszám, 2004/2005						
	0	1	2	3	4+	Összesen	
						%	N=
0	42,6	14,7	36,2	5,5	1,0	100,0	401
1	7,2	62,0	25,9	4,1	0,8	100,0	879
2	2,8	11,4	76,2	8,7	0,9	100,0	3144
3	1,2	3,3	33,3	54,1	8,1	100,0	1129
4+	2,5	2,2	7,6	21,0	66,7	100,0	315
Összesen	5,9	17,1	54,0	17,2	5,8	100,0	5868

3.9. táblázat

Az összes kívánt gyermekszám 2004/2005-ben az első kérdezés (2001/2002) során mért összes kívánt gyermekszám, a nők körében

Összes kívánt gyermekszám 2001/2002	Összes kívánt gyermekszám, 2004/2005						
	0	1	2	3	4+	Összesen	
						%	N=
0	47,6	15,6	29,3	6,1	1,4	100,0	147
1	4,6	67,8	23,2	2,9	1,5	100,0	475
2	1,4	11,2	78,1	8,4	0,9	100,0	1592
3	0,3	2,9	31,7	57,7	7,3	100,0	615
4+	1,2	1,2	10,0	20,0	67,6	100,0	170
Összesen	3,9	18,1	53,6	18,2	6,1	100,0	2999

4. GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉK ÉS GYAKORLAT - ELSŐ KÖZELÍTÉS

Tanulmánykötetünk alapvető célja, hogy tisztázza a társadalmi helyzet és a beállítódások, a gyermekvállalási szándékok, továbbá az annak realizálása közötti viszonyt. Ebben a fejezetben hagyományos kereszt-táblák segítségével próbálunk kiinduló képet adni arról, hogy a gyermekvállalási tervek valóra válása mennyiben kötődik az alapvető demográfiai (életkor, gyermekszám, párkapcsolat), illetve társadalmi helyzetekhez (iskolai végzettség, aktivitás). Az itt nyert összefüggések mélyebb feltárására a 6. és a 7. fejezetben kerül majd sor.

A demográfiai jellemzők és a társadalmi helyzet hatását három szempontból fogjuk megvizsgálni:

1) Először azt tekintjük át, hogy milyen összefüggés mutatkozik az vizsgált jellemzők és a *szándékok megfogalmazódása* között. A kérdés tehát az, hogy különböznek-e az egyes társadalmi és demográfiai csoportok aszerint, hogy szándékoznak-e (további) gyermeket vállalni.

2) Másodsor azt elemezzük, hogy amennyiben a szándék megfogalmazódott, akkor annak *realizálódásában* szerepet játszanak-e demográfiai és társadalmi tényezők? Másképpen: vannak-e olyan tényezők, amelyek segítik, illetve amelyek akadályozzák a gyermekvállalási tervek valóra váltását.

3) Végül arra keresünk választ, hogy vannak-e olyan tényezők, amelyek befolyásolják, hogy kiknek születik az átlagosnál nagyobb valószínűséggel „*idő előtti*” vagy „*nem tervezett*” gyermeke.

4.1. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK MEGFOGALMAZÓDÁSA

Kézenfekvő azt feltételezni, hogy a gyermekvállalási szándékok megfogalmazódása, kialakulása kötődik az egyének demográfiai jellemző-

ihez, így az életkorhoz, illetve az életpálya egyes szakaszaihoz. Az is természetes, hogy a párkapcsolati helyzet és a meglévő gyermekszám is meghatározó szerepet játszik abban, hogy valaki a kérdezést követő években tervez-e gyermeket vagy sem. És noha a kétgyermekes családmódel még ma is domináns, nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az egyes társadalmi csoportok tagjainak eltérőek az általános gyermekvállalási terveik, és még inkább a konkrét gyermekvállalási szándékaik, azaz mindebben különbségek mutatkoznak iskolai végzettség, anyagi helyzet szerint.

Ebben a fejezetben a korábbiakban említett szándékváltozók közül kettőnek a megoszlását vizsgáljuk. Azt tekintjük át, hogy az *általában vett* („szeretne valamikor gyermeket”), illetve az *aktuális* („három éven belül szeretne gyermeket”) *szándékok* mennyire kötődnek a demográfiai és egyes társadalmi ismérvekhez.

A 4.1 és a 4.2. táblázataink első oszlopa az általában vett, második oszlopa pedig a konkrét, három éven belül realizálandó szándékok társadalmi csoportok szerinti megjelenésének az arányát mutatja be. Ez utóbbi szándékváltozót néha – talán nem önkényesen – „eltökélt” szándéknak fogjuk nevezni.

A *nemek* szerinti különbségek nem látszanak lényegesnek, beszéljünk akár általában vett, akár „eltökélt” szándékokról. Ugyanakkor – érthető módon – jelentősek a differenciák *életkor* szerint (4.1. táblázat). Az általában vett szándékok az életkorral gyengülnek, ami abból következik, hogy az idősebbek meglévő *gyermekének száma* magasabb, illetve növekszik azok száma, akik gyermekvállalási terveiket már valóra váltották. Ez egyértelműen látszik abból, hogy az általában vett intenciók a gyermekszámmal párhuzamosan csökkennek. A gyermektelenek kilenczede, az egygyermekesek fele, a kétgyermekesek 16,2 százaléka szeretne még valaha gyermeket. Az egygyermekesek körében mért 51,4 százalékos arány egyértelműen arra utal, hogy jelentékeny azok hányada, akik nem követik a kétgyermekes csalásideált, hiszen

nem szeretnének több gyermeket.²² A *három éven belül* gyermeket kívánók aránya a húszas éveik végén járók között a legmagasabb (42,3%), amit a harmincas éveik elején lévők követnek (30,3%). A férfiak és nők közötti életkori különbség alapvetően abból adódik, hogy a párkapcsolatokban általában a férfiak az idősebbek, így ők ennek megfelelően átlagosan ugyanennyivel később lesznek szülők, idősebb korban is inkább vannak gyermekvállalási terveik, mind az általában vett, mind pedig a rövid távú szándékokat illetően (adatot külön nem közöltünk).

A *paritást (meglévő gyermekszámot)* tekintve, a gyermektelenek és az egygyermekesek alig különböznek egymástól a három éven belüli gyermekvállalás szándékában. A magasabb paritásokon lényegesen csökken a további gyermekeket szándékozók részaránya.

Hogy a *párkapcsolati helyzet* a gyermekvállalási szándékok – különösen a rövid távú szándékok – megfogalmazódásában kulcsszerepet játszik, az nyilvánvaló. Magától értetődő, hogy a párkapcsolattal rendelkezők körében gyakoribb az „eltökélt” gyermekvállalási szándék, az egyedül élők között ritkább. Az előbbieket közül az élettársi kapcsolatban élőknek a legmagasabb az aránya a három éven belül gyermeket várók között. Ez vélhetően azzal van kapcsolatban, hogy a házasságokhoz viszonyítva ők fiatalabbak és kevesebb a gyermekük. Előzetes feltételezésünk szerint ugyanis ha kontrolláljuk a gyermekszámot és a párkapcsolat időtartamát, akkor a házasságok körében nagyobb a gyermeket tervezők aránya. (A szakirodalomból tudjuk, hogy a gyermekvállalási szándék az élettársi kapcsolat és a házasság közötti váltás egyik lényegese motívuma.)

Az aktuális *párkapcsolat időtartama* és a meglévő gyermekszám között igen erős az összefüggés, így nyilvánvaló, hogy akiknek rövidebb a párkapcsolatuk, azok nagyobb arányban szeretnének (további) gyer-

---

²² A tévkövetkeztetések elkerülése érdekében megismételjük a 2. fejezetben is elmondottakat: ez nem azt jelenti, hogy az első gyermek után csak az érintettek fele akar további (második) gyermeket. Ennél sokkal többen szeretnének, és vállalnak is nekik. Ám azt jelenti, hogy az aktuálisan egygyermekesek között sokan vannak olyanok, akik nem akarnak másodikat. Ez a csoport stabil részét képezik az egygyermekeseknek, a második gyermeket tervezők viszont a második gyermek realizálásakor kikerülnek e csoportból.

meket vállalni. A többváltozós elemzésből (lásd Oksági elemzések) derülhet majd csak ki, hogy e változónak van-e önálló hatása.

Az *utolsó gyermekszületéstől eltelt idő* vizsgálata azt a közkeletű feltételezést igazolja, hogy ha az érintettek több gyermeket szeretnének, akkor általában nem terveznek hosszabb szünetet a szülések között. Erre utalnak a megoszlások is: minél közelebb van ugyanis az utolsó gyermek születése, annál magasabb a gyermeket a közeljövőben tervezők aránya. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt a tényt sem, hogy a gyermekvállalási szándékok az utolsó gyermek születése után hat évvel sem elhanyagolható gyakoriságúak, hiszen az utolsó gyermekvállalást követő 6-10 évben az érintettek 27,7%-a szeretne még további gyermeket, és 17,0 százalékkal rövid távú, „eltökélt” szándékkal rendelkezik.

A szándékok megfogalmazásában tehát a demográfiai ismérvek kulcsszerepet játszanak, hiszen az életpályának erőteljes kötéssel járó ritmusa van, és noha a modern társadalmakban a döntési szabadság nagyobb, mint a hagyományos társadalmakban, a demográfiai események ütemezése nem alakítható önkényesen. A társadalmi státus tehát inkább csak moderáló tényezője a demográfiai ritmusnak.

A társadalmi ismérvek közül az iskolai végzettség, a munkapiaci helyzet és az aktívak körében a személyes keresetek nagyságának szerepét mutatjuk be. A szándékok megfogalmazása során – meglepő módon – a két intenció változójának megoszlása *iskolai végzettség* szerint nem azonos lefutású. Míg a valamilyen időtávra még gyermeket tervezők között az érettségizettek arányszáma emelkedik ki (62,0%), addig az „eltökélt” szándékúak között a felsőfokú végzettségűek aránya a legmagasabb (27,6%). (Ebbe belejátszhat, hogy az érettségizettek egy hányada még tanul, és így gyermeket csak a távoli jövőre tervezhet.) A legkisebb arányban az alacsony végzettségűek szándékoznak további gyermeket vállalni. A diplomások erősebb gyermekvállalási szándéka minden bizonnyal kapcsolatban van az esetükben mutatkozó alacsonyabb paritással is.

A *munkapiaci helyzetet* a nők és a férfiak körében külön vizsgáltuk. Mindkét csoportot először foglalkoztatottakra és munkapiacon kívül levőkre bontottuk, a nem foglalkoztatott nők között pedig elkülönítettük az anyasági segélyen élőket és az egyéb inaktívakat. Végül a fog-

lalkoztatott nőket és férfiakat külön-külön három jövedelmi tercilisbe rendeztük.²³

A szakirodalmi feltevések szerint a nők és a férfiak munkapiaci-, illetve jövedelmi helyzete eltérő módon hat a gyermekvállalásra, és így vélhetően a szándékok kialakulására is. Tudnunk kell, hogy a nem foglalkoztatottak csoportja minden szempontból igen heterogén. Az egyik pólust a tanulók képviselik: körükben minimális a rövid távra szóló gyermekvállalási szándék, hiszen az iskolai státus nem egyeztethető össze a gyermekvállalással. A másik pólust az anyasági ellátáson lévők alkotják: a közülük egygyermekesek körében különösen magas lehet a gyermeket tervezők aránya. A munkanélküliek köztes pozíciót foglalnak el: az érintett nők körében átlagos, a férfiakéban pedig átlag feletti a gyermekvállalási szándék.

A szándékváltozók a fenti feltételezéseinket csak részben igazolják (4.2. táblázat). A várakozásainkkal egybevág, hogy azoknak a nem aktív nőknek a körében, akik nincsenek anyasági ellátáson (tanulók, munkanélküliek, első állást keresők, egyéb inaktívak), az előzetes feltételezéseinknek megfelelően az átlagnál messze gyengébb a rövid távra szóló gyermekvállalási szándék (14,1%), ugyanakkor átlag feletti (63,4%) a gyermeket valaha még tervezők aránya (vö. 4.2. táblázat). Ugyanez a reláció jellemzi a férfiakat is. Ugyanakkor nincsen különbség a foglalkoztatottak és az anyasági ellátáson lévő nők intencióiban, pedig azt vártuk, hogy ez utóbbiak körében átlag feletti lesz a gyermeket még tervezők aránya. A foglalkoztatottak személyes jövedelmi helyzetét tekintve – ami alapvetően kereseti pozíciójukat fedi le – az egyváltozós hatásokat illetően nem látunk lényeges különbségeket, tekintsük akár a nőket, akár a férfiakat.

A társadalmi ismérvek hatása a többváltozós elemzésekben kerül napvilágra, amikor kontrolláljuk az életkorból, gyermekszámból, párkapcsolati helyzetből adódó különbségeket, így szerepükről végső következtéseinket ezek elvégzését követően vonjuk le (lásd 7. fejezet).

---

²³ Eltértünk tehát a szokásos eljárástól, ahol általában a teljes mintán alakítjuk ki a terciliseket, kvintiliseket.

4.1. táblázat
A gyermekvállalási korban lévők között a hosszú és rövid távon gyermeket tervezők aránya
egyres demográfiai ismérvek szerint, 2001/2002-ben

Társadalmi jegyek 2001-ben	Az intenció típusa	
	gyermeket tervezett 2001-ben (%)	gyermeket tervezett 3 éven belüli időtávra 2001-ben (%)
<i>Nemek</i>		
Férfi	55,9	18,8
Nő	50,4	20,7
<i>Korcsoport</i>		
20-24	90,6	20,5
25-29	79,0	42,3
30-34	54,1	30,3
35-39	30,2	17,9
40-44	14,8	6,5
45-49 (férfiak)	9,0	0,6
<i>Gyermekszám</i>		
Gyermektelen	89,4	26,0
1	51,4	29,2
2	16,2	9,0
3+	11,2	6,0
<i>Párkapcsolat</i>		
Egyedül élő	73,9	14,2
Valakivel jár	88,8	25,5
Élettársi kapcsolat	62,6	35,4
Házasság	30,5	18,4
<i>A párkapcsolat időtartama (hónap)</i>		
1-35	84,4	49,1
36-71	72,2	45,1
72-119	50,3	33,2
120-179	27,2	17,0
180-	8,9	3,7
<i>A legutolsó gyermek születésétől eltelt idő (hónap)</i>		
1-35	50,9	30,3
36-71	39,7	24,1
72-119	29,1	16,9
120-	10,9	5,0
<i>Iskolai végzettség</i>		
8 osztályig	44,7	14,6
Szakt munkás	49,3	20,2
Érettségi	62,0	18,9
Felsőfokú	55,3	27,6
Összesen % (N=100%)	53,4 (7035)	19,7 (7653)

4.2. táblázat

A gyermekvállalási korban lévők között hosszú és rövid távon gyermeket tervezők aránya egyes társadalmi csoportok szerint, 2001/2002-ben

Munkapiaci és jövedelmi helyzet 2001/2002-ben	Az intenció típusa			
	gyermeket tervezett 2001-ben (%)		gyermeket tervezett 3 éven belüli időtávra 2001-ben (%)	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
<i>Munkapiaci helyzet</i>				
Foglalkoztatott	46,8	53,7	23,3	22,1
Anyasági ellátáson	42,6		23,4	
Egyéb nem foglalkoztatott	63,4	63,4	14,1	12,1
Összes kérdezett	50,6	56,2	25,8	19,5
<i>Foglalkoztatottak jövedelmi helyzete</i>				
Alsó tercilis	45,0	56,0	21,6	22,3
Középső tercilis	47,4	55,1	24,3	22,8
Felső tercilis	49,5	49,8	24,6	21,1
Foglalkoztatottak összesen	46,8	53,7	23,3	20,1

4.2. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK TELJESÜLÉSE DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI ISMÉRVEK SZERINT

A korábbiakban bemutattuk, hogy gyermekvállalási szándékait az érintettek többsége nem tudta megvalósítani. Ennek oka többféle lehet: nem zárhatjuk ki, hogy időközben a szándékok is megváltoz(hat)tak, esetleg olyan körülmények léptek fel (pl. válás), amelyek megakadályozták a tervek valóra váltását. Mi azt valószínűsítjük, hogy a realizálás esélyét társadalmi jegyek, demográfiai ismérvek is befolyásolják. A következőkben a már eddig is alkalmazott társadalmi és demográfiai jellemzők szerint vizsgáljuk meg, hogy a 2001-ben rövid távra (3 éven belüli időtávra) és általánosan (valamikorra) gyermeket tervezők között van-e eltérés a szándékok megvalósításának sikerességben.

Előrebocsátjuk: nem véljük úgy, hogy a szándékok realizálása ugyanolyan összefüggést mutat az egyes ismérvekkel, mint azok keletkezése, megfogalmazódása. Vagyis az a tény, hogy valaki szeretne-e gyermeket vagy sem, nem (szükségszerűen) függ ugyanazon tényezőktől, mint hogy valaki a szándékait valóra tudja-e váltani. Ez utóbbi esetben ugyanis azt vizsgáljuk, hogy akinek szándékában volt gyer-

meket vállalni, annak mennyiben sikerült ezt megvalósítania. (Figyelem: általában a gyermekvállalás befolyásoló tényezőinek meghatározása ugyan összefügg mindkét kérdéssel, de egy harmadik kutatási probléma.)

A *demográfiai ismérvek* a szándékok valóra váltásában is szerepet játszanak. *Nemek* szerint – ha nem is lényeges, de – megragadható különbség mutatkozik: a nők közül többen viszik végbe terveiket, különösen az általános intenciót (valaha szeretne-e még gyermeket) illetően. Az aktuális, rövid távú szándékot illetően viszont az eltérés minimális. Nem tudunk állást foglalni a lehetséges okot illetően. Lehet, hogy a nőknek erősebb a pozíciójuk a gyermekvállalási döntésekben, de az is, hogy a nők inkább képesek kontrollálni a gyermekvállalás folyamatát. Ugyanakkor a három éven belüli időtávra szóló terveket megvalósítók arányának minimális eltérései arra utalnak, hogy a gyermekvállalás nőnek és férfinak közös ügye.

Hogyan befolyásolja az *életkor* a szándékok megvalósulását? E kérdés megválaszolása különösen az eltökélt szándékkal rendelkezők körére nézve fontos. Adataink szerint az életkor előrehaladtával egyértelműen csökken a gyermekvállalási tervek valóra váltásának esélye. Különösen jól megragadható ez az összefüggés, ha a harmincas éveikben járókat tekintjük: míg a fiatalabb pólust képviselők több mint negyede (27,6%) tudta szándékát realizálni, addig a másik póluson lévőknek csak ötöde (19,4%). Amennyiben nőket és férfiakat külön tekintjük, a kép annyiban módosul, hogy a nők körében korábbi életkorban kezdődik meg a szándék sikeres valóra váltásának esélye: míg a 30-34 éves korcsoportban a három éven belül gyermeket tervező férfiak 31,2 százaléka sikeres, az ugyanilyen korú nők körében csak 21,7 százalékos a sikerességi arány. Az életkor hatását többváltozós elemzéssel is feltétlenül meg kell vizsgálni, hiszen így szűrhetjük ki a párkapcsolati, gyermekszámbeli hatásokat, és így vizsgálhatjuk meg részleteiben azt a feltételezésünket, hogy a gyermekvállalás halasztása, a késői gyermekvállalás modelljére történő áttérés a befejezett termékenység csökkenéséhez vezet-e.

A *paritást* (a meglévő gyermekek számát) tekintve az egygyermekek szándékai valósulnak meg a legnagyobb arányban (34,7%). Másképpen: a második tervezett gyermekek születnek meg a legnagyobb

eséllyel. Nincsen igazán magyarázatunk arra, hogy a kétgyermekesek miért maradnak el szándékaik realizálásában az egygyermekesektől.

A *partnerkapcsolati státus* kulcsszerepe mind az általában, mind az aktuálisan gyermeket tervezők között egyértelmű. Az egyedül élők hiába terveznek gyermeket a közeljövőre (véltetően egy potenciális párkapcsolat tudatában), alig harmadakkorra eséllyel tudják ezt realizálni, mint párkapcsolattal rendelkezők. Első pillantásra meglepő ugyanakkor, hogy a tervek megvalósulási arányát illetően nincsen lényeges különbség a házások és az élettársi kapcsolatban élők között (36,3 illetve 35,5 százalék). Fontos azonban látnunk, hogy itt számos strukturális hatás húzódik meg a háttérben (például az élettársi kapcsolatban élők lényegesen fiatalabbak, az élettársi kapcsolatokban tervezett gyermekek jelentős része már házasságban születik meg stb.). Mint majd a többváltozós elemzések feltárják (ld. 7. fejezet), ebből az adatból tévedés tehát arra következtetni, hogy az élettársi kapcsolatok terjedésének nincs negatív következménye – sőt, némi pozitív hatása lenne – a termékenységre.

Az aktuális *párkapcsolat időtartama* – az egyváltozós, tisztítatlan hatásokat tekintve – egyértelműen befolyással van arra, hogy a gyermekvállalási szándékok beteljesülnek-e. Eredendően nem feltételeztük, hogy ez a tényező kapcsolatban lesz az eltökélt (3 éven belüli) gyermekvállalási szándékok realizálásával. Adataink viszont egyértelműen erre utalnak, hiszen minél hosszabb az aktuális párkapcsolat, a gyermekek annál kisebb eséllyel születnek meg. Az esélyek csökkenése különösen nagy a párkapcsolatban együtt töltött 6. évet követően.

Az általunk vizsgált utolsó demográfiai ismérv, az *utolsó gyermek születése óta eltelt idő* úgyszintén összefüggést mutat a szándékok realizálásával. Az a közhelyesnek tűnő korreláció igazolódik itt is, hogy akkor nagyobb az esélye a következő gyermek megszületésének, ha a szándék a korábbi gyermekvállalást követően rögtön megfogalmazódik. Másképpen: ha a szülők több gyermeket szándékoznak vállalni, akkor ennek megvalósulására annál nagyobb az esély, minél rövidebb a köztes idő.

A társadalmi ismérvek közül az iskolai végzettséget, az aktivitást és a személyes jövedelmi helyzetet (kereseti pozíciót), továbbá azt a tényt vizsgáljuk meg, hogy az érintett elköltözött-e már a szüleitől. Az *iskolai*

végzettséget tekintve azt látjuk, hogy a diplomások szándékai kiemelkedő arányban valósulnak meg: míg az érettségivel rendelkezők negyede (25,4%), addig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők több mint harmada (35,0%) tudta aktuális gyermekvállalási szándékát realizálni.

A *munkapiaci helyzetet* vizsgálva – mint az előző alfejezetben is – az érintetteket először a foglalkoztatottak és inaktívak csoportjába rendeztük, majd a foglalkoztatott nőket és férfiakat külön-külön három jövedelmi tercilisbe. Részletes eredményeink a 4.4. táblázatban találhatók meg.

A szándékok realizálását tekintve a *nők és a férfiak* a munkapiaci helyzetük szerint eltérően viselkednek. A nem foglalkoztatott férfiak átlag alatti (15,5%), az ugyanezen kategóriába tartozó nők viszont átlag feletti (36,1%) arányban váltják valóra szándékukat. Ugyanakkor ha az anyasági ellátásban részesülő inaktív nőket külön kategóriának tekintjük (vö. 4.4. tábla), akkor napvilágra kerül, hogy a fenti részarány az ő magas (47,9%-os) szándékrealizálásukra vezethető vissza. Az itt kimutatott különbség nem volt várható, hiszen az elméletekből ismert egyes tényezők már a szándékok megfogalmazódásában is szerepet játszottak, és most csak és kizárólag azokat vizsgáljuk, akiknek „általában vett” vagy „eltökélt” gyermekvállalási szándékuk van. Ebből a perspektívából meglepő, hogy a szándékok realizálásban ilyen lényeges szerepet játszik a munkapiaci státus.

A kereseteket illetően mindkét esetben egy J alakú görbe sejlik fel, ám nem azonosak a ferdülések, továbbá az összefüggés a nőket illetően erőteljesebbnek tűnik (4.4. táblázat). A foglalkoztatottak közül az alacsony keresetű nők, illetve a magasabb jövedelmű férfiak váltják valóra leginkább szándékaikat. A megfigyelt összefüggés esetleges okaival, a munkapiaci helyzetnek az intenciók megvalósítására gyakorolt hatásával, a racionális kalkulus ebben betöltött esetleges szerepével részletesen a 7. fejezetben foglalkozunk.

Magyarországon a bérlakáspiac európai viszonylatban egyedülállóan csökevényes volta miatt (az összes lakásnak csupán 3%-a bérlakás) mindmáig elég sok pár éli le közös életének első éveit valamelyikük szüleiivel egy háztartásban. A szűkös lakásviszonyoknak gyakori következménye az is, hogy sok pár – szándékaitól függetlenül – nem vezethet önálló háztartást. Ennek fényében kell értelmezni a magyar adatokat.

A három éven belül gyermeket tervezők bő harmada még (legalább) egyik szülőjével együtt élt. A szülőkkel/szülővel lakók mintegy negyedéhez azonban már házas-/élettársa is csatlakozott, általában ideiglenesen fenntartott összetett háztartásformában. A szülővel/szülőkkel együtt élőknek lényegesen alacsonyabb mértékben (22% vs. 30%) születtek meg a tervezett gyermekei (vö. 4.5. táblázat). Ez azonban nem a szülőkkel közös háztartás tényére, hanem a partnerrel együtt élők alacsonyabb arányára vezethető vissza. Tovább bontva a szülővel élő, illetve a szülői házból már elköltözött csoportokat aszerint, hogy van-e együtt élő partnerük, a következőket figyelhetjük meg. A szülőkkel partner nélkül, illetve a szülők és partner nélkül élők körében egyaránt igen alacsony, 16, illetve 14%-os a realizálási arány. A szülői házban partnerrel élők esetében viszont még magasabb (40%-os) ez a mutató, mint a szülők nélkül partnerrel együtt élők között (33%). Tehát a szülőkkel való együttélés gátló hatása csupán látszólagos – valóban partnerkapcsolati hatásról van szó.

Noha az egyes tényezők hatása minimálisnak tűnik, nem mondhatjuk, hogy elhanyagolható. Néhány háromdimenziós keresztábrát (pl. 4.5. tábla) elemezve arra a következtetésre jutunk, hogy a valós hatásmechanizmusok feltárásához sok esetben többdimenziós vizsgálatra van szükség.

4.3. táblázat

A szándékukat 2005-ig megvalósítók aránya a hosszú és rövid távra gyermeket tervezők között, egyes demográfiai ismérvek szerint

Társadalmi jegyek 2001-ben	A 3 éven belül megvalósult tervek aránya (%)	
	a 2001-ben valamikorra (még) gyermeket tervezők	a 2001-ben 3 éven belüli időtáv- ra gyermeket tervezők
	között	
<i>Nemek</i>		
Férfi	13,6	27,0
Nő	20,7	30,7
<i>Korcsoport</i>		
20–24	14,4	33,1
25–29	25,9	34,4
30–34	19,7	27,1
35–39	11,0	15,1
40–44	5,1	7,7
<i>Gyermekszám</i>		
Gyermektelen	13,5	27,4
1	28,1	34,7
2	18,7	22,5
3+	(20,5)	(27,5)
<i>Párkapcsolat</i>		
Egyedül él	5,7	10,4
Valakivel jár	12,1	25,3
Élettársi kapcsolat	29,6	36,3
Házasság	30,3	35,5
<i>A párkapcsolat időtartama (hónap)</i>		
1–35	41,5	48,5
36–71	40,4	46,3
72–119	26,0	30,4
120–179	13,1	16,2
180–	5,5	8,8
<i>A legutolsó gyermek születésétől eltelt idő (hónap)</i>		
1–35	39,7	46,7
36–71	21,6	27,3
72–119	17,2	20,4
120–	4,0	6,9
<i>Iskolai végzettség</i>		
8 osztályig	15,9	27,3
Szaktanácsos	17,8	28,9
Érettségi	13,2	25,4
Felsőfokú	24,6	35,0
Összesen (%)	16,7	28,7
(N = 100%)	(3754)	(1505)

Gyermekek: vágyak és tények

4.4. táblázat

A szándékukat 2005-ig megvalósítók aránya a hosszú és rövid távra gyermeket tervezők között, egyes demográfiai ismérvek szerint

Munkapiaci és jövedelmi helyzet 2001/2002-ben	A 3 éven belül megvalósult tervek aránya (%)			
	a 2001-ben valamikorra (még) gyermeket tervezők		a 2001-ben valamikorra (még) gyermeket tervezők között	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
<i>Munkapiaci helyzet</i>				
Foglalkoztatott	21,0	15,5	26,9	27,6
Anyasági ellátáson	36,9		47,9	
Egyéb nem foglalkoztatott	13,2	5,4	25,6	14,5
Összes gyermeket szándékozó	20,4	13,3	30,1	25,5
<i>Foglalkoztatottak jövedelmi helyzete</i>				
Alsó tercilis	24,2	14,2	34,0	26,2
Középső tercilis	18,9	16,4	21,9	27,3
Felső tercilis	18,9	18,9	23,3	29,1
Foglalkoztatottak összesen	21,0	15,5	26,9	27,6

4.5. táblázat

A szándékukat 2005-ig megvalósítók aránya a hosszú és rövid távra gyermeket tervezők között, egyes demográfiai ismérvek szerint

Társadalmi jegyek 2001-ben	A 3 éven belül megvalósult tervek aránya (%)	
	a 2001-ben valamikorra (még) gyermeket tervezők	a 2001-ben 3 éven belüli időtávra gyermeket tervezők között
<i>Együtt él-e szüleivel</i>		
Együtt él szüleivel	10,2	22,4
Nem él együtt szüleivel	24,1	30,6
<i>Együtt él szüleivel</i>		
Nincsen partnere	7,3	16,4
Van partnere	34,4	40,4
<i>Nem él együtt szüleivel</i>		
Nincsen partnere	9,0	14,4
Van partnere	27,7	32,9

4.3. NEM SZÁNDÉKOLT ÉS ELŐREHOZOTT GYERMEKVÁLLALÁS

Korábban már érintettük, hogy a két adatfelvételi hullám közötti időszakban világra jött gyermekek kétötöde (41,9%), tehát jelentős hányada, nem olyanok körében született meg, akik az első kérdezés során úgy nyilatkoztak, hogy három éven belül gyermeket szeretnének. Az összes megszületett gyermek negyede (26,0%) „*idő előtt született gyermeknek*” tekinthető, kisebb hányaduk (12,6%) pedig „*nem tervezett gyermek*”-nek. Akkor ismertettük kategorizálásunk korlátait, ám a mellett érveltünk, hogy a tipizálás, ha a gyermekvállalás döntési folyamatát elemezzük, releváns. Itt azt vizsgáljuk, hogy az egyik vagy másik típust tekintve találunk-e érdemi befolyással bíró demográfia, társadalmi ismérveket.

A demográfiai ismérvek alapján viszonylag pontos képet kaphatunk azokról, hogy kiknek születik az *előre eltervezettnél hamarabb gyermeke*, és mely csoportok körében gyakoribb a *nem tervezett gyermek*. A 20-as éveik elején járók (20–24 évesek) gyermekei között kimagaslóan nagy (45,2%) az előrehozottak részaránya. Ez meglepő, hiszen ebben a korcsoportban az elmúlt 15 évben zuhant a gyermekvállalási kedv, és a fenti arány arra utal, hogy még ez a – kifejezetten alacsony – szülési gyakoriság is részben „*időzítési hibá*”-nak köszönhető. Úgyszintén kiemelkedő az első kérdezés során partnerrel nem rendelkezők körében mutatkozó 50 százalékos arány. (Erre nézve viszont jogos az a feltételezés, hogy a szándékok módosítása az időközben kialakult kapcsolat eredménye, a születések egy része itt tehát szándékoltnak tekinthető.) Két további demográfiai ismérv – a paritás és az utolsó gyermek születése óta eltelt idő – is kapcsolatban van az előrehozott gyermekek arányával: a gyermektelenek és a rövid kapcsolattal rendelkezők között magasabb (33,6%, illetve 27,1%) a tervezettnél korábban szülők hányada.

A *nem tervezett gyermek megszületésének* szintén vannak jól elkülöníthető demográfiai és társadalmi ismérvei. Az alacsony elemszám ellenére megállapíthatjuk, hogy ez szerepet játszik a nagycsaládok létrejöttében, hiszen a harmadik gyermekek negyede, a magasabb sorszámúaknak pedig több mint a fele tekinthető *nem tervezettnek*. Ehhez szo-

rosan kapcsolódik, hogy magasabb életkorban (35–39 év) és a párkapcsolati pálya későbbi szakaszaiban gyakoribb a szülői szándék ellenére született gyermek.

Az *iskolai végzettség* egyenes összefüggésben van a gyermekvállalás tervezettségével. Az alapküvé végzettséggel rendelkezők megszületett gyermekeinek egynegyede (24,8%), míg a diplomásokénak kevesebb mint egytizede (7,2%) tekinthető nem szándékoltnak, a szándékoltnak aránya viszont a felsőfokú végzettségű szülők esetében magasabb (71,0%). Az előrehozott gyermekvállalás az érettségizettek között a legelterjedtebb (33,3%). Talán feltételezhetjük, hogy a jelzett különbségek kialakulásában szerepet játszik a születésszabályozás eszközeinek eltérő ismerete (és használatának gyakorlata).²⁴

A 4. fejezetben a legegyszerűbb statisztikai módszerrel, egy (legfeljebb két) független változó felhasználásával vizsgáltuk, hogy a különböző demográfiai jellemzőknek és társadalmi tényezőknek van-e hatása a gyermekvállalási szándékok kialakulására, a szándékok realizálására és a nem szándékoltnak gyermekvállalásra. Minthogy valamennyi fázis a gyermekvállalás döntési folyamatának eleme, az alapvető demográfiai változóknak (életkor, paritás, utolsó gyermek születésétől eltelt időszak, a párkapcsolat típusa) minden esetben egyértelmű szerepe van. De a társadalmi tényezők befolyása sem hanyagolható el. Önálló hatásuk tisztázása azonban többváltozós elemzéseket igényel.

---

²⁴ Sajnos ezekről az adatfelvételünkben nincsenek információk.

4.6. táblázat

Az első kérdéskört (2001) követően fogant (első)²⁵ gyermekek megoszlása (%) a gyermekvállalás tervezettségére és időzítésére szerint, különböző társadalmi csoportokban

Megnevezés	A 2001 és 2005 között fogant gyermekek közül				Összesen (N=100%)
	tervezett	előrehozott	nem tervezett	egyéb	
<i>Nemek</i>					
Férfi	59,8	23,1	14,5	4,1	351
Nő	56,6	28,4	10,9	3,4	394
<i>Korcsoport</i>					
20-24	44,6	45,2	7,2	3,0	166
25-29	63,3	24,2	9,1	3,4	297
30-34	72,3	15,7	10,1	1,9	159
35-39	(48,9)	(8,9)	(33,3)	(8,9)	90
<i>Paritás</i>					
0.	60,7	33,6	3,1	2,6	384
1.	65,0	20,0	11,8	3,2	220
2.	(50,0)	(18,6)	(25,6)	(5,8)	86
3+	(31,3)	(7,3)	(61,8)	(5,5)	55
<i>Párkapcsolat</i>					
Egyedül él	31,3	50,0	12,5	6,3	112
Valakivel jár	(59,5)	(33,3)	(2,4)	(4,8)	84
Élettársi kapcsolat	62,4	22,4	13,5	1,8	170
Házasság	63,8	19,0	14,6	2,6	378
<i>A párkapcsolat időtartama (hónap)</i>					
1-35	67,0	27,1	4,8	1,1	188
36-71	65,9	20,2	10,4	3,5	173
72-119	65,2	15,2	19,6	0	112
120-	(41,4)	(10,0)	(41,4)	(7,2)	70
<i>Iskolai végzettség</i>					
8 osztályig	44,4	27,8	24,8	3,0	133
Szakmunkás	58,1	22,5	13,9	5,6	267
Érettségi	58,0	33,3	6,8	1,9	207
Felsőfokú	71,0	19,6	7,2	2,2	138
Összesen	58,1	26,0	12,6	3,3	745

²⁵ Egyes esetekben (kb. 30 fő) két gyermek is született a vizsgált három évben, de a gyermekek szándékoltága szempontjából csak az első megszületett gyermeket vettük figyelembe.

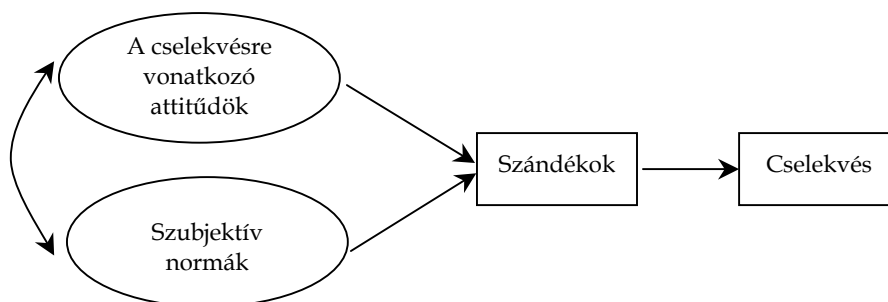

5. ELŐNYÖK, HÁTRÁNYOK ÉS GÁTAK A GYERMEKVÁLLALÁS SORÁN

A gyermekvállalási döntések egy életre meghatározzák egyének, párok és családok sorsát, maradandóan körvonalazzák az együttlélés tereit, bezárnak egyes életpálya-lehetőségeket és kinyitnak másokat. Egyszerre jelentenek új lehetőségeket és korlátozásokat. Különösen igaz ez az első gyermek megszületésére, de a további gyermekek vállalása (a gyermekszám) is lényeges hatást gyakorol az érintettek helyzetére. Az új lehetőségek felől közelítve, a gyermekvállalás teszi lehetővé az élet teljességének megtapasztalását, a szülői szerep megformálását, a szülő és gyermek interakciójából fakadó élmény átélését. A korlátok oldaláról közelítve, a gyermek(ek) megszületése, különösen a nők esetében, folyamatosan megoldandó feladattá teszi a munkavállalói igények és családi feladatok összeegyeztetését, átalakítja a család jövedelmi szerkezetét és módosítja jövedelmi helyzetét. Meghatározott pihenési/szórakozási formáktól elzár, másoknak pedig teret nyit. A következőkben a Fishbein és Ajzen által kidolgozott szociálpszichológiai meg-alapozású elmélet alapján térképezzük fel a gyermekvállalási döntést befolyásoló tényezőket.

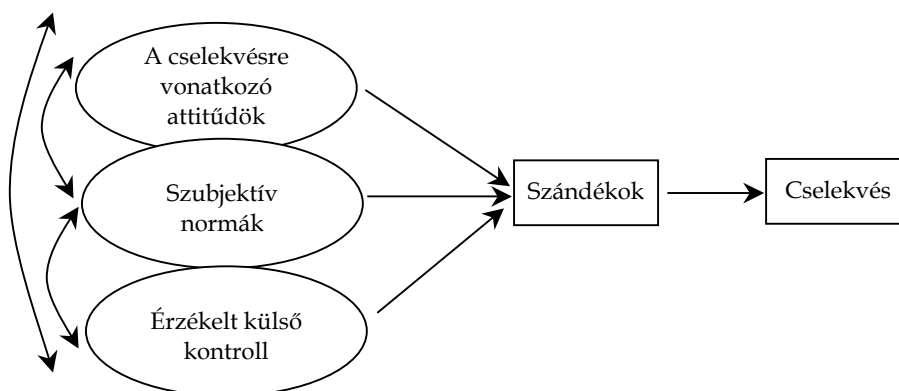
Az először a hetvenes években publikált ún. „okozati cselekvésemélet” [theory of reasoned action] a szociálpszichológiában előszeretettel alkalmazott megközelítéssé vált. A koncepció a cselekvést a cselekvési szándékokon (intenciókon) keresztül közelíti meg, azt feltételezve, hogy ez utóbbiakat az adott cselekvésre irányuló attitűdök (a) és az adott cselekvésre vonatkozó elvárások és normák (b) motiválják.

5.1. ábra
Fishbein-Ajzen okozati cselekvéseméletének sematikus ábrája

A nyolcvanas években Icek Ajzen az érzékelt külső kontrollal mint önálló tényezővel bővítette az elméletét. Ez a változat a „tervezett viselkedés elmélete” [theory of planned behavior] néven vált közismertté és töltötte be a társadalomtudomány több ágában az általános cselekvésemélet megalapozó szerepét (pl. Ajzen, 1991). E szerint egy adott cselekvésre irányuló intenciók az adott cselekvés megtörténte révén/következtében adódó előnyök és hátrányok tudatos vagy nem tudatos mérlegelése, értékelése nyomán alakulnak és formálódnak. Így ha magyarázni szeretnénk egy cselekvés megtörténtét (esetünkben a gyermekvállalási döntést), akkor a szándékokat formáló attitűdöket, szubjektív normákat és az érzékelt külső nyomásokat kell feltárunk.

5.2. ábra
Ajzen tervezett viselkedés elméletének sematikus ábrája

E cselekvéseméleti megközelítés alapján váltak a nemzetközi GGP-kérdőív részévé az attitúd- és szándékváltozók, illetve az adott cselekvésekhez kapcsolódó attitúd-, norma- és kontrollváltozók (vö. Vikat et al., 2004).

A most rendelkezésre álló adatainkkal a koncepció a maga teljességében még nem tesztelhető, hiszen a Fishbein-Ajzen-kérdéseket Magyarországon csak a második adatgyűjtési hullámban tettük föl, így a teljes – a tényleges gyermekvállalást is tartalmazó – modellt csak a harmadik adatfelvételi hullámot követően konstruálhatjuk majd meg. Az attitúdók részletesebb tárgyalása és az attitúd → szándék reláció egyes összefüggései azonban külön is érdekesek, hiszen ezek révén napvilágra kerül, hogy az érintettek a gyermekvállalásra vonatkozó döntést megelőzően milyen pozitív és negatív hatásokkal számolnak, így feltételezéseket fogalmazhatunk meg az ösztönző és korlátozó tényezőkről. Ezek az eredmények a társadalompolitika oldaláról is jól értelmezhetőek, amennyiben valamely kormányzat magáénak vallja azt a célt, hogy a társadalom tagjait segíteni kell gyermekvállalási céljaik megvalósításában.

5.1. AZ ELŐNYÖK ÉS A HÁTRÁNYOK MÉRLEGELÉSE

A gyermekvállalásnak az érintettekre gyakorolt feltételezett hatásait a következő kérdéssel igyekeztünk felmérni: „Tegyük fel, hogy az elkövetkező 3 évben születik (még) gyermeke. Kérem, a ...válaszlap segítségével mondja meg, hogy ez hogyan hatna.....

- .....a munkahelyi kilátásaira?
- .....az anyagi helyzetére?
- .....a szexuális életére?
- .....a környezete, barátai önről alkotott véleményére?
- .....arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben?
- .....Ön és a partnere közti kapcsolatra?
- .....a partnere munkahelyi kilátásaira?
- .....arra, hogy idős korában mennyire fogja biztonságban érezni magát?

.....az Ön és szülei közötti kapcsolatra?

.....arra, hogy élete harmonikus legyen?

.....arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar?

Az interjúalanyok minden esetben öt változat közül választhattak: (1) sokkal rosszabb lenne; (2) rosszabb lenne; (3) sem jobb, sem rosszabb nem lenne; (4) jobb lenne; (5) sokkal jobb lenne. Az 5.1–5.6. táblázatokban az 1–2. (romlik) és a 4–5. (javul) kategóriákat össze fogjuk vonni. A kérdéseket a termékeny korban lévőknél (21–48 éves nőknek, 21–50 éves férfiaknak) tettük fel. Külön felhívjuk a figyelmet arra, hogy a válaszok az érintettek *értékítéletét* tükrözik, ami természetesen objektív körülményeiken alapul, ám nyilván nem független a megkérdezett preferenciáitól, aspirációitól sem. Vizsgáljuk meg a válaszok megoszlását!

Már az alapvető megoszlások is szembeütően különböznek (5.1. táblázat): a pozitív hatásokat az érintettek az immateriális értékek (boldogság, elégedettség, harmónia), illetve az időskori biztonság területén várják, a negatív következményekkel a strukturális helyzet (munkahely) és az anyagi helyzet, illetve az egyéni szabadság területén számolnak. Részletesebben a következőket tudjuk a várt *negatív következményekről*: az érintettek kétharmada (67,4%) esetében a gyermekvállalás az anyagi terhek növekedésével, közel felénél (45,1%) az egyéni szabadság korlátozódásával járna együtt (5.1. táblázat). Az érintettek harmada saját, másik harmada partnere munkahelyi kilátásainak romlását feltételezi. Ezeket a válaszokat nemek szerint bontva látjuk, hogy a megkérdezettek ezt a kockázatot egyaránt a *nőkre* vonatkoztatják, hiszen ők maguk több mint kétharmados (70,9%-os) arányban a saját, a férfiaknak pedig valamivel kevesebb mint a kétharmada (61,4%) partnere munkahelyi pozícióját látja veszélyeztetve. Eszerint a *körülmények és a kilátások hátrányos alakulását az anyagiak és a nők munkavállalása terén várják a leginkább az érintettek*.

A mérleg másik serpenyőjében találjuk a „boldogságot és az elégedettséget” (51,0%), a harmonikus életet (42,6%) és a nagyobb időskori biztonságot (44,6%). Kicsit alacsonynak tűnhetnek ezek az arányok, de figyelembe kell venni, hogy az összes megkérdezettre, így a gyermekekre is vonatkoznak, és körükben például egy további gyermek megszületésétől kevésbé várják a harmonikus élet beteljesülését. Ez

derül ki, ha a gyermektelenekre vonatkozó megoszlásokat vizsgáljuk (5.3. táblázat). Közel négyötödük (77,7%) több boldogságot és nagyobb elégedettséget vár az első gyermek megszületésétől, és a harmónia elérésére, az élet teljességének megtapasztalására is a gyermektelenek több mint kétharmada (70,6%) számít.

5.1. táblázat

A propagatív korban lévő teljes népesség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve helyzetromlás szerint (%)

Releváns életkörülmény-elemek	A gyermek születése következtében várható változások iránya			Összesen N= (100%)
	romlik	változatlan	javul	
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	36,1	61,3	2,5	6387
Anyagi helyzet	67,4	30,3	2,3	6519
Szexuális élet	8,5	82,8	8,6	6004
Másoknak a megkérdezetttről alkotott véleménye	7,1	75,8	17,1	6240
Boldogság és elégedettség	5,6	43,4	51,0	6325
Párkapcsolat	5,5	56,7	37,7	5853
A partner munkahelyi kilátásai	36,0	61,8	2,1	5758
Időskori biztonság	3,8	51,6	44,6	5991
A szülőkkel való kapcsolat	4,1	71,1	24,8	6202
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	5,1	52,3	42,6	6332
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megtehesse, amit akar)	45,1	51,7	3,2	6378

Ha módszeresen áttekintjük a *nemek* szerinti különbségeket (5.2. táblázat), azt látjuk, hogy lényeges véleménybeli eltérés csak a saját és a partner munkahelyi kilátásait illetően találunk (lásd fenn). Minthogy azonban mind a férfiak, mind a *nők az utóbbiak munkahelyi kilátásainak romlására* számítanak, itt is a várakozások azonosságáról van szó. A további eltérések csak minimálisak: a nők körében inkább elterjedt az a vélemény, hogy anyagi helyzetük romlana (70,9%); a férfiak inkább várják a párkapcsolatuk javulását (41,1%, szemben a nők 33,7%-os arányával), illetve az elégedettségük növekedését (53,1%, szemben a nők 48,5%-os arányával). A különbségek elenyésző voltának leszögezése mellett általánosságban megfogalmazható, hogy a nők inkább a korlá-

tokat, a férfiak pedig inkább a pozitív hozadékokat illető várakozásokat tekintve vannak relatív többségben.

A gyermekvállalás következményeit illetően lényeges különbségeket várunk a *gyermektelenek és a gyermekesek (szülők)* válaszai között. A megoszlások összevetése igazolja is ezt a feltevést. Bár azokon a területeken (munkahelyi kilátások, anyagi helyzet, egyéni szabadság), ahol az érintettek a helyzetromlással számolnak, hasonlóak az arányok (5.3. táblázat), amire nézve viszont az összes megkérdezett inkább javulást vár, ott a gyermektelenek képviselője messze nagyobb. Míg a gyermektelenek közel négyötöde (77,7%) szerint a gyermekvállalás elősegíti, hogy boldog és elégedett legyen az életben, addig a gyermekesek között 32,2%-os ezek aránya. Ez persze érthető, hiszen már az első gyermek megszületése is biztosítja a szülői szerepe átélését. Így az újabb gyermek bár nem korlátozza, de nem is igazán fokozza az ebből fakadó boldogságot, elégedettséget. Hasonló aránycsökkenés mutatkozik a párkapcsolatok alakulását illető várakozásokban: míg a gyermektelenek 65,1%-a, addig a gyermekesek egyötöde (20,2%) nyilatkozott úgy, hogy az (újabb) gyermek pozitívan hatna párkapcsolatára. Az időskori biztonságot illetően 66,4%-ról 30,1%-ra, a harmonikus élet mint cél esetében 70,6%-ról 23,1%-ra csökken a javulással számolók aránya (5.3. táblázat). Minden olyan életmozzanatot tekintve tehát, amikor egy gyermek vállalása nyomán inkább az adott helyzet javulása, egy adott cél megvalósulásának nagyobb esélye prognosztizálható, az *első gyermek megszületését követően lényegesen csökkennek a várható előnyök*.²⁶ Másképpen fogalmazva: az első gyermektől az érintettek közül sokkal többen és több szempontból is várják élethelyzetük javulását, mint a további (magasabb sorszámú) gyermekek esetén. (Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy e döntően pozitív várakozások ellenére miért olyan erős ma is a gyermektelenek körében a halasztásra való hajlam.) Végül azt is vegyük észre, hogy a kimutatható arányeltolódás dacára a vizsgált életkörülmény-elemek egyike esetében sem mutatkozott olyan átbillenés, hogy a gyermekteleneknél jelentkező előnyök túlsúlya a gyermekeseknél a hátrányok túlsúlyává változott volna, vagy fordítva.

---

²⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy a Value of Children (VoC) kutatási irányzat lényeges különbségeket mutatott ki abban, hogy az első és a további gyermekek milyen pozitív értékeket jelenthetnek az érintettek számára (Fawcett, 1978).

5.2. táblázat

A propagatív korban lévő női és férfinépeség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve romlás szerint (%)

Releváns életkörülmény-elemek	Nem	A gyermek születése következtében várható változások iránya			Összesen N= (100%)
		romlik	változatlan	javul	
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	férfi	15,2	80,0	3,9	3497
	nő	61,5	37,6	0,9	2890
Anyagi helyzet	férfi	64,5	32,3	31,2	3570
	nő	70,9	28,0	1,2	2949
Szexuális élet	férfi	7,9	81,4	10,7	3322
	nő	9,4	84,6	6,0	2683
Másoknak a megkérdezetttről alkotott véleménye	férfi	6,7	73,1	20,2	3422
	nő	7,5	79,0	13,4	2819
Boldogság és elégedettség	férfi	5,1	41,8	53,1	3470
	nő	6,2	45,3	48,5	2855
Párkapcsolat	férfi	5,3	53,6	41,1	3219
	nő	5,8	60,5	33,7	2639
A partner munkahelyi kilátásai	férfi	61,4	36,3	2,3	3119
	nő	6,0	92,1	1,9	2639
Időskori biztonság	férfi	4,2	50,5	45,3	3271
	nő	3,3	52,8	43,9	2719
A szülőkkel való kapcsolat	férfi	3,3	68,9	27,8	3377
	nő	5,1	73,8	21,1	2826
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	férfi	5,1	50,9	44,0	3463
	nő	5,1	54,0	40,9	2869
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megtehesse, amit akar)	férfi	43,1	53,4	3,5	3491
	nő	47,5	49,6	2,9	2887

5.3. táblázat

A propagatív korban lévő gyermektelen és gyermekes népesség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve helyzetromlás szerint (%)

Releváns életkörülmény- elemek	Van-e gyermek?	A gyermek születése következtében várható változások iránya			Összesen N= (100%)
		romlik	változatlan	javul	
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	gyermektelen	31,6	64,3	4,1	2591
	szülő (gyermekes)	39,2	59,4	1,5	3796
Anyagi helyzet	gyermektelen	68,3	28,9	2,8	2645
	szülő (gyermekes)	66,8	31,3	1,9	3874
Szexuális élet	gyermektelen	7,9	77,3	14,7	2378
	szülő (gyermekes)	8,9	86,4	4,6	3627
Másoknak a megkérdezettől alkotott véleménye	gyermektelen	3,7	66,3	30,1	2575
	szülő (gyermekes)	9,5	82,5	8,0	3665
Boldogság és elégedettség	gyermektelen	3,5	18,8	77,7	2627
	szülő (gyermekes)	7,1	60,9	32,2	3697
Párkapcsolat	gyermektelen	2,6	32,2	65,1	2283
	szülő (gyermekes)	7,4	72,4	20,2	3589
A partner munkahelyi kilátásai	gyermektelen	37,8	59,0	3,3	2214
	szülő (gyermekes)	34,9	63,6	1,5	3544
Időskori biztonság	gyermektelen	1,8	31,8	66,4	2405
	szülő (gyermekes)	5,1	64,8	30,1	3586
A szülőkkel való kapcsolat	gyermektelen	2,5	51,0	46,4	2580
	szülő (gyermekes)	5,2	85,5	9,3	3622
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	gyermektelen	3,5	25,9	70,6	2599
	szülő (gyermekes)	6,1	70,8	23,1	3732
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megtehesse, amit akar)	gyermektelen	49,8	45,7	4,5	2608
	szülő (gyermekes)	41,8	55,9	2,3	3771

Az alapvető demográfiai tényezők elemzését követően érdemes visszatérni arra a Fishbein–Ajzen-féle paradigmához kötődő kérdéshez, hogy milyen az *intenciók (a gyermekvállalási szándékok) és a gyermekvállalás következményeit* illető várakozások közötti kapcsolat. Azok terveznek-e inkább három éven belüli időtávra gyermeket, akik attól helyezték javulását várják? Másképpen: közülük bíznak-e többen élethelyzetük, életcéljaik elérésének javulásában, illetve tartanak kevesebben a kötöttségek erősödésétől? És vajon mely életkörülmény-elemek esetében a legnyilvánvalóbb a kapcsolat? Az alapvető összefüggéseket bemutató 5.4. táblázat azt tanúsítja, hogy szinte minden lényeges szempont szerint a várt összefüggés áll fenn. Tekintsük át a megoszlásokat részletesebben!

A hátrányosnak várt következményekkel kezdve a sort, azt látjuk, hogy a három éven belül gyermeket vállalni szándékozók között fele annyian (23,7%) tartanak a munkahelyi kilátásaik romlásától, mint az azonos perióduson belül gyermeket nem tervezők körében (40,3%). Hasonló mértékű a különbség az anyagi körülmények változását illetően: a gyermeket tervezők 53,4%-a, a nem tervezők 72,0%-a gondolja azt, hogy a gyermekvállalás rontana anyagi helyzetén. Az egyéni szabadságra nézve is igaz ez az összefüggés, jóllehet kisebbek a differenciák: a gyermeket tervezők kétötöde (38,6%), a nem tervezők közel fele (47,3%) számít egyéni szabadsága korlátozódására. Eszerint azok terveznek inkább gyermeket, akik kevésbé várnak negatív hatást a gyermekvállalástól (5.4 táblázat). A fentieknél is nagyobb a megosztottság a két csoport között, ha az életcélok elérésének javuló esélyeiről van szó. A gyermeket tervezők döntő többsége, 85,8 százaléka úgy véli, hogy a gyermekvállalás révén boldogabb és elégedettebb lesz (a nem tervezők között 39,1% az arány). Míg a gyermeket tervezők közel háromnegyede (73,1%) szerint a gyermeke megszületése javítaná annak esélyét, hogy „élete harmonikusan alakuljon”, a gyermeket nem tervezőknek csak 32,2 százaléka gondolja így. A párkapcsolatok várható javulását tekintve is lényegesen különbözik a megítélés: a gyermeket tervezők több mint fele (62,5%) számít pozitív változásra, míg a gyermeket nem tervezőknek csak 28,9 százaléka. Az időskori biztonság tekintetében 66, illetve 37,3 százalék a vonatkozó válaszarány. Összefoglalva: *a három éven belüli időtávra gyermeket tervezők között lényegesen magasabb a*

gyermekvállalástól pozitív változást, helyzetjavulást várók aránya. Mindez a Fishbein–Ajzen-féle feltételezés realitása mellett szól.

5.4. táblázat

A propagatív korban lévő gyermeket 3 éven belül tervező és nem tervező népesség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve helyzetromlás szerint (%)

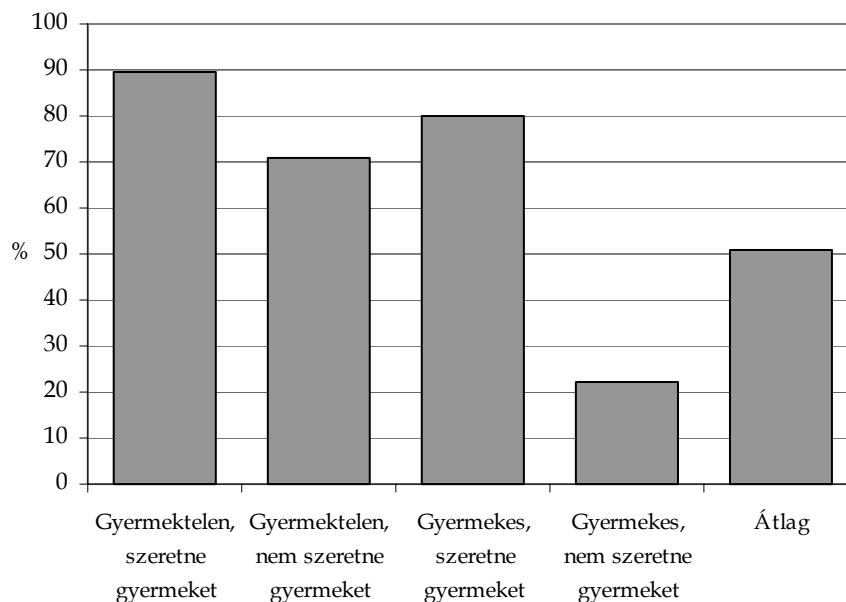
Releváns életkörülmény- elemek	Gyermekvállalási szándék (3 éven belül)	A gyermek születése következ- tében várható változások iránya			Összesen N= (100%)
		romlik	változat- lan	javul	
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	23,7	72,0	4,3	1601
	nem szeretne gyermeket	40,3	57,8	1,9	4785
Anyagi helyzet	szeretne gyermeket	53,4	41,9	4,7	1610
	nem szeretne gyermeket	72,0	26,5	1,5	4910
Szexuális élet	szeretne gyermeket	5,3	82,6	12,1	1515
	nem szeretne gyermeket	9,6	82,9	12,1	4489
Másoknak a megkérdezettől alkotott véleménye	szeretne gyermeket	1,4	67,2	31,4	1578
	nem szeretne gyermeket	9,0	78,7	12,3	4663
Boldogság és elégedettség	szeretne gyermeket	0,3	13,8	85,8	1611
	nem szeretne gyermeket	7,4	53,5	39,1	4714
Párkapcsolat	szeretne gyermeket	0,6	36,9	62,5	1537
	nem szeretne gyermeket	7,3	63,8	28,9	4317
A partner munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	31,6	64,6	3,8	1504
	nem szeretne gyermeket	37,6	60,9	1,6	4253
Időskori biztonság	szeretne gyermeket	0,9	33,2	66,0	1529
	nem szeretne gyermeket	4,8	57,8	37,3	4462
A szülőkkel való kapcsolat	szeretne gyermeket	1,6	56,6	41,8	1561
	nem szeretne gyermeket	4,9	76,0	19,0	4642
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	szeretne gyermeket	0,4	26,4	73,1	1601
	nem szeretne gyermeket	6,6	61,1	32,2	4730
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megtelhesse, amit akar)	szeretne gyermeket	38,6	55,8	5,6	1589
	nem szeretne gyermeket	47,3	50,3	2,4	4789

Az egyes életmozzanatoknak a gyermekvállalási szándékok formálásában játszott szerepéről differenciáltabb képet kapunk, ha az egyes területeken előnyöket, illetve hátrányokat várók részarányát paritás és szándék szerint vizsgáljuk. Így négy népességcsoportot hasonlítunk össze egészében, illetve páronként: 1) a gyermeket három éven belüli időtávra tervező gyermekteleneket; 2) a három éven belüli időtávra gyermeket nem tervező gyermekteleneket; 3) a gyermeket három éven belüli időtávra tervező gyermekeseket; 4) a három éven belüli időtávra gyermeket nem tervező gyermekeseket.

Elsőként az tűnik szemünkbe, hogy a gyermeket tervezők mind *a gyermektelenek* (5.5. táblázat), mind pedig a *gyermekesek* (5.6. táblázat) körében több előnyt (hozadékot) és kevesebb hátrányt (korlátozást) várnak a gyermekvállalástól, mint a gyermeket nem tervezők. Az alaposabb vizsgálat nyomán viszont az derül ki, hogy a gyermektelenek között (5.5. táblázat) a várható hasznok és terhek megítélésében kisebbek az életkörülmény-elemek szerinti különbségek, mint a gyermekek között. Válasszunk ki és vizsgáljunk meg egy inkább hozadékkal, illetve egy inkább korlátozással járó mozzanatot.

Az érintettek többsége úgy vélekedik, hogy a gyermekvállalás hozzájárul *a boldogság és az elégedettség biztosításához*. Jelentős aránykülönbség mutatkozik azonban azok között, akik terveznek, illetve akik nem terveznek gyermeket, és érdekes diszkrepancia mutatkozik ebből a szempontból a gyermekesek és a gyermektelenek között (vö. 5.3. ábra). A gyermeket tervező gyermektelenek körében 20 százalékkal magasabb azok aránya, akik szerint egy megszületendő gyermek elősegítené, hogy a megkérdezett „boldog és elégedett legyen az életben”, mint a gyermeket 3 éven belüli időtávra nem tervező gyermektelenek között (89,5% vs. 70,8%). A további gyermeket tervező, illetve nem tervező gyermekeseket illetően az eltérés 60 százaléknyi (80,2% vs. 21,1%). A gyermekesek közül tehát az tervez inkább gyermeket, aki ettől boldogsága, elégedettsége fokozódását várja. A logikát megfordítva: aki gyermeket, és különösen aki további gyermeket tervez, az inkább számít arra, hogy ez kiteljesíti boldogságát.

5.3. ábra
A gyermekszületés révén a boldogságuk és elégedettségük fokozódását várók aránya egyes társadalmi csoportokban

A gyermekvállalás *anyagi terheinek* megítélését illetően a gyermektelenek körében 15 százalékpont körüli a különbség a gyermeket tervezők és a nem tervezők között (5.5 táblázat, 5.4. ábra). Viszont a gyermekeseket tekintve a további gyermeket tervezők között 26 százalékkal alacsonyabb a gyermekvállalástól anyagi helyzetük romlását várók aránya a gyermeket nem tervezőkhöz képest. Másrészt a gyermeket nem tervezők között a gyermek megléte alig okoz további differenciát, a gyermeket tervezők között viszont lényegesebbek a különbségek: a gyermektelenek inkább várják anyagi helyzetük romlását. A statisztikai kapcsolatot két perspektívából is értelmezhetjük. Mondhatjuk azt, hogy a gyermeket tervezők kevésbé tartanak anyagi hátrányoktól. De fordítva is, és ez utóbbi értelmezés felel meg a Fishbein–Ajzeni-i koncepciónak: azok szándékoznak inkább (további) gyermeket vállalni, akik az átlagosnál alacsonyabbnak ítélik meg ennek anyagi hátrányait. Az első gyermek vállalására vonatkozó szándék esetében is igaz mindez, ám ekkor a szándék keletkezésének kevésbé erős előfeltétele a várt anyagi hátrányok ignorálása.

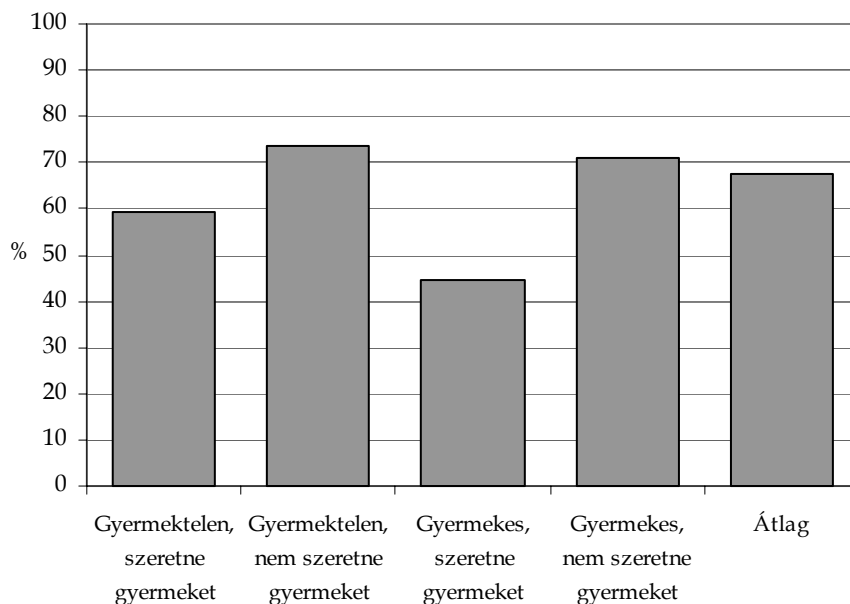
Gyermekek: vágyak és tények

5.5. táblázat

A propagatív korban lévő **gyermektelen** és gyermekvállalási szándéka szerint eltérő népesség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve helyzetromlás szerint (%)

Releváns életkörülmény- elemek	Gyermektelenek gyer- mekvállalási szándéka (3 éven belül)	A gyermek születése következtében várható változások iránya		
		romlik	változatlan	javul
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	24,9	70,3	4,9
	nem szeretne gyermeket	35,7	60,7	3,6
Anyagi helyzet	szeretne gyermeket	59,1	36,7	4,2
	nem szeretne gyermeket	73,7	24,3	2,0
Szexuális élet	szeretne gyermeket	5,1	79,3	15,6
	nem szeretne gyermeket	9,7	76,1	14,2
Másoknak a megkérdezett-ről alkotott véleménye	szeretne gyermeket	0,6	60,2	39,1
	nem szeretne gyermeket	5,4	69,9	24,7
Boldogság és elégedettség	szeretne gyermeket	0,4	10,1	89,5
	nem szeretne gyermeket	5,3	24,0	70,8
Párkapcsolat	szeretne gyermeket	0,5	27,7	71,8
	nem szeretne gyermeket	4,0	35,3	60,7
A partner munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	30,6	65,0	4,4
	nem szeretne gyermeket	42,6	54,9	2,4
Időskori biztonság	szeretne gyermeket	0,8	26,0	73,2
	nem szeretne gyermeket	2,5	35,4	62,1
A szülőkkel való kapcsolat	szeretne gyermeket	0,8	45,5	53,7
	nem szeretne gyermeket	3,5	54,3	42,2
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	szeretne gyermeket	0,3	18,5	81,2
	nem szeretne gyermeket	5,5	30,4	64,2
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megethesse, amit akar)	szeretne gyermeket	41,6	52,6	5,8
	nem szeretne gyermeket	54,7	41,6	3,7

5.4. ábra
A gyermekszületés következtében anyagi helyzetük romlását várók aránya az egyes társadalmi csoportokban

Hasonló relációkat találunk az egyéb életkörülmény-elemekre vonatkozóan is: a gyermekesek körén belül nagyobb különbség mutatkozik a további gyermeket tervezők és a nem tervezők között. Azok szándékoznak tehát leginkább gyermeket vállalni, akik az anticipálható terheket kisebbnek, az előnyöket nagyobbak, a lehetőségeket teljesebbnek ítélik meg.

A 2. fejezetben már bemutattuk, hogy az intencióknak milyen jelentős a befolyása a tényleges gyermekvállalásra, így azt is valószínűsíthetjük, hogy a fentiekben tárgyalt, az intenciókat formáló mérlegeléseknek szintén lényeges a szerepe.

Az a tény, hogy a gyermekesek körében az előnyökre és a hátrányokra vonatkozó várakozások a gyermekvállalási szándékok szerint erőteljesebben szóródnak, arra utal, hogy a mérlegelésnek a magasabb paritású gyermekről szóló döntés során nagyobb a szerepe, mint az első gyermek esetében. Mindezek alapján azt is feltételezzük, hogy az

első gyermeket illetően a kalkuláció igénye más körülmények fennállása esetén (pl. megfelelő partner, aktivitási helyzet) válik relevánssá.

5.6. táblázat

A propagatív korban lévő **gyermekes** és gyermekvállalási szándéka szerint eltérő népesség megoszlása a különböző életkörülmény-elemeket és életcélokat tekintve, az egyes területeken várt helyzetjavulás, illetve helyzetromlás szerint (%)

Releváns életkörülmény- elemek	Gyermekesek gyer- mekvállalási szándéka (3 éven belül)	A gyermek születése következtében várható változások iránya		
		romlik	változatlan	javul
A megkérdezett munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	21,7	74,8	3,5
	nem szeretne gyermeket	42,7	56,3	1,0
Anyagi helyzet	szeretne gyermeket	44,5	49,9	5,5
	nem szeretne gyermeket	71,5	27,7	1,2
Szexuális élet	szeretne gyermeket	5,7	87,3	7,0
	nem szeretne gyermeket	9,6	86,3	4,1
Másoknak a megkérdezett-ről alkotott véleménye	szeretne gyermeket	2,8	77,8	19,4
	nem szeretne gyermeket	10,9	83,4	5,7
Boldogság és elégedettség	szeretne gyermeket	0,2	19,6	80,2
	nem szeretne gyermeket	8,5	69,4	22,1
Párkapcsolat	szeretne gyermeket	0,6	50,5	48,9
	nem szeretne gyermeket	8,8	77,0	14,2
A partner munkahelyi kilátásai	szeretne gyermeket	33,1	63,5	3,0
	nem szeretne gyermeket	35,3	59,0	1,2
Időskori biztonság	szeretne gyermeket	1,0	44,1	55,0
	nem szeretne gyermeket	6,0	69,0	25,0
A szülőkkel való kapcsolat	szeretne gyermeket	2,8	74,0	23,1
	nem szeretne gyermeket	5,7	87,7	6,6
A megkérdezett életének harmonikus alakulása	szeretne gyermeket	0,6	38,8	60,5
	nem szeretne gyermeket	7,2	77,2	15,6
A megkérdezett egyéni szabadsága (szabadon megtehesse, amit akar)	szeretne gyermeket	34,0	60,8	5,3
	nem szeretne gyermeket	43,4	54,9	1,7

Úgy gondoljuk, hogy a fenti eredmények üzenetértékűek az olyan *társadalompolitika számára*, amelyik lényegesnek tartja, hogy az egyéni gyermekvállalási tervek valóra váljanak. Bár a politika hatóköre korlátozott, közvetlen befolyással csak az intézményesen megragadható mozzanatokra lehet, ám a gyermekvállalás anyagi terheit könnyítő és a gyermekek munkavállalási korlátait oldó vagy lehetőségeit kitágító stabil politika mindenképpen elősegítheti a termékenység szempontjából kedvező környezet kialakulását. Ez a felismerés nem új. Mi ma-gunk itt csak annak pontos bemutatásával járulunk hozzá a korábbi vizsgálati eredményekhez, hogy a kedvezőtlen körülmények negatív percepciót alakítanak ki, azok pedig a konkrét cselekvést meghatározó gyermekvállalási szándékok kialakulását akadályozzák.

5.2. AZ EGYES ÉLETKÖRÜLMÉNY-ELEMEK ELTÉRŐ FONTOSSÁGA

Az eddigiekben nem tértünk ki arra, hogy az *egyes életkörülmény-elemek fontossága* természetesen egyénenként eltérő lehet. Egy karriercentrikus nő döntését az a tény, hogy a gyermekvállalás rontja munkahelyi kilátásait, lényegesen nagyobb mértékben befolyásolja, mint azokét, akik családayaként képzelik el életüket. Kérdőívünkben kísérletet tettünk ennek a preferenciális különbségnek az operacionalizálására is. A válaszadóktól megkérdeztük, hogy a gyermekvállalási döntésben milyen súlyt adnak egyes szempontoknak. Ez lehetővé teszi, hogy az érzékelt előnyöket, illetve hátrányokat azok egyéni megítélés szerinti fontossága alapján súlyozva vegyük figyelembe. Az ebben rejlő lehetőségeket elsősorban a következő adatfelvételi hullám után tudjuk majd kiaknázni, itt csak néhány alapvető összefüggést szeretnénk megvilágítani.

A 5.7. táblázat néhány kiválasztott tényezőnek a gyermekvállalásról szóló döntésben játszott szerepét minősíti súlyuk szerint. Mivel a nemek között igazán jelentős különbségek csupán a munka kapcsán figyelhetőek meg, csak az erre vonatkozó adatokat bontottuk.

A gyermekvállalásról hozott döntésben a megkérdezettek mintegy fele tulajdonít az *anyagi helyzetnek* valamennyire fontos, mintegy bő

negyede pedig nagyon nagy szerepet. Látnunk kell, hogy bár ez a minősítés nem független a megkérdezett saját jövedelmi helyzetétől – az alacsonyabb jövedelműek nagyobb mértékben érzik fontosnak –, de az összefüggés nem determinisztikus. Emellett kapcsolat van a fontosság és a feltételezett hatás iránya között: azok közül, akik gyermekvállalási döntésében nagy súlya van az anyagi helyzetnek, az átlagosnál többen (87,6%) feltételezik annak romlását.

A *munka fontosságának* megítélését illetően jól megfigyelhető a nemek szerinti különbség – a nő munkája mindig nagyobb súllyal esik latba, mint a férfié, és ezen a válaszadó nemi hovatartozása sem módosít. Mindazonáltal ez a differencia nem olyan erőteljes, mint a feltételezett hatások szerint vizsgálva. Ez nem meglepő, hiszen a munkahely bizonytalansága a férfiaknál is komoly szerepet játszhat a gyermekvállalásról hozott döntésekben. A fontosság és a feltételezett negatív hatás egymást erősítő – már a korábbiakban feltételezett – kölcsönkapcsolata valóban megfigyelhető. Azok a nők, akik a gyermekvállalási döntésben nagy szerepet tulajdonítanak a munkájuknak, jóval nagyobb arányban (87,6%) érzik a hatást negatívnak, mint azok, akiknél ennek nincs befolyása (35,6%).

A gyermekszám szerinti eltérésekre részletesen nem térünk ki, csak jelezzük azt az általános tendenciát, hogy az anyagi helyzetnek és a munkakörülményeknek a döntésben nagyobb a súlya a *gyermekesek*, mint a *gyermektelenek* között.

5.7. táblázat
 Egyes objektív körülmények szerepe a gyermekvállalásban a kérdezettek megítélése szerint
 (a válaszok megoszlása, %)

Megnevezés	A tényező fontossága az érintettek szerint				Összesen N= (100%)
	egyáltalán nem játszik szerepet	kismérték- ben játszik szerepet	elégé fontos szerepet játszik	nagymérték- ben szerepet játszik	
Anyagi helyzet	24,0	25,7	22,5	27,8	6604
Az érintett munkája					
Férfi válaszadó	51,6	22,0	14,3	12,2	3087
Női válaszadó	30,8	23,7	22,3	23,2	2327
A partner munkája					
Férfi válaszadó	32,8	26,8	20,3	20,2	2623
Női válaszadó	52,8	16,7	15,3	15,3	2350

5.3. AZ ÉRZÉKELT KÜLSŐ ELVÁRÁSOK

A „tervezett viselkedés elmélete” fontos szerepet tulajdonít az érintettek felé irányuló (és érzékelt) külső elvárásoknak, azt feltételezve, hogy ezeket a döntés meghozatalakor figyelembe veszik. A gyermekvállalásra vonatkozóan a barátoknak, a szülőknek és a rokonoknak a válaszadó által érzékelt elvárásait mértük a következő kérdésekkel: „Kérem, osztályozzon 1-től 5-ig, mint az iskolában! Mennyire igaz az Ön helyzetére, hogy a legtöbb barátja [rokona, valamint szülei] szerint önnek (még egy) gyermeket kellene vállalnia?” Az 5.8. táblázatban az 1-es, 2-es és a 4-es, 5-ös válaszlehetőséget összevonva közöljük az eredményeket.

Látható, hogy mindhárom relációt tekintve az érintettek mintegy ötöde esetén beszélhetünk a gyermekvállalásra vonatkozó komoly érzékelt külső elvárásról. Meglepő, ám adataink azt mutatják, hogy a különböző networkrelációk nem generálnak lényegesen eltérő elvárásokat. Különösen váratlan, hogy a szülők és a barátok inspirációi mennyire közel állnak egymáshoz. Ez nem jelenti persze azt, hogy egyáltalán ne lennének különbségek. A gyermektelenek például nagyobb arányban érzékelnek elvárást a szülők, mint a kortárs csoport

(barátok) felől. Az eltérések mértéke azonban nem támasztja alá azt a hiedelmet, hogy a gyermektelen fiatalok tömegei két ellentétes elvárásrendszer (kortárs csoport vs. szülők) között „örlődnének”, ha a gyermekvállalásról van szó.

A gyermekszám szerinti bontásból (5.9. táblázat) megállapítható, hogy ez az érzékelt külső elvárás valójában a második gyermek megszületéséig érvényesül, és különösen erős a gyermektelenekre nézve. A harmadik vagy magasabb paritású gyermek esetén már inkább korlátozó készletet feltételezhetünk.

A gyermekvállalási szándékok és a külső elvárások elméletileg feltételezett összefüggését az empiria alátámasztja. Azok, akik erős külső elvárásról számolnak be, több mint háromszor akkora arányban terveznek gyermeket három éven belül, mint azok, akikre ilyen nem irányul (5.10. táblázat). Másképpen: akiknek szándékukban áll gyermeket vállalni, azok között kétszer annyian érzékelnek külső elvárásokat, mint azok, akik nem terveznek gyermeket, ez utóbbi csoportnak kevesebb mint negyede érzékel külső elvárásokat.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatbázis adottságai miatt csak egyes részleteiben tudtuk vizsgálni a Fishbein–Ajzen-féle cselekvésselmélet alkalmazhatóságát a gyermekvállalás magyarázatára. Arra szorítkoztunk, hogy feltárjuk az intenciók összefüggéseit a gyermekvállalás érzékelt előnyeivel és hátrányaival, a döntést befolyásoló tényezőkkel és a társadalmi környezeti nyomással. De már ez a lehetőségeiben korlátozott elemzés is lényeges következtetésekre ad alkalmat. A válaszok mintázata logikus irányú és erőteljes összefüggéseket tárt fel az érzékelt előnyöket és hátrányokat, illetve a külső nyomást illetően. Ez arra utal, hogy az érintettek érzékelik a gyermekvállalási döntésnek a különféle életmozzanatokban megmutatkozó következményeit, azonban az egyes tényezők személyes fontosságát tekintve – érdekes módon – inkább a negatív hatások erősítése tűnik jellemzőnek.

5.8. táblázat

A különböző rokoni-baráti viszonyban lévő személyek felől érzékelt társadalmi elvárás erőssége (a válaszok megoszlása, %)

Kapcsolatok	A gyermekvállalásra vonatkozó elvárások erőssége			Összesen N= (100%)
	nincs	enyhe	erős	
Barátok	67,9	14,2	18,2	6130
Szülők	65,8	11,9	22,3	6113
Rokonok	68,2	12,8	19,0	6303

5.9. táblázat

A különböző rokoni-baráti viszonyban lévő személyek felől érzékelt társadalmi elvárás erőssége, a meglévő gyermekszám szerint (a válaszok megoszlása, %)

Kapcsolatok	Gyermek- szám	A gyermekvállalásra vonatkozó elvárások erőssége			Összesen N= (100%)
		nincs	enyhe	erős	
Barátok	0	52,3	18,8	28,9	2437
	1	58,7	18,1	23,2	1226
	2	86,1	8,7	5,2	1676
	3+	89,8	5,3	4,9	791
Szülők	0	44,3	16,1	39,6	2442
	1	59,6	15,6	24,8	1193
	2	89,6	6,6	3,8	1613
	3+	94,2	3,8	2,0	763
Rokonok	0	48,3	18,0	33,7	2518
	1	60,3	17,5	22,2	1260
	2	90,8	6,2	3,0	1710
	3+	94,0	3,8	2,2	817

5.10. táblázat

A különböző rokoni-baráti viszonyban lévő személyek felől érzékelt társadalmi elvárás erőssége, a gyermekvállalási szándékok szerint (a válaszok megoszlása, %)

Kapcsolatok	Termékenységi intenció (3 éven belül)	A gyermekvállalásra vonatkozó elvárások erőssége			Összesen N= (100%)
		nincs	enyhe	erős	
Barátok	szeretne gyermeket	38,9	23,0	38,1	1529
	nem szeretne gyermeket	77,2	11,2	11,6	4601
Szülők	szeretne gyermeket	34,2	19,0	46,8	1506
	nem szeretne gyermeket	76,3	9,5	14,1	4507
Rokonok	szeretne gyermeket	38,0	21,3	40,7	1552
	nem szeretne gyermeket	78,0	10,0	11,9	4571

OKSÁGI ELEMZÉSEK

6. AZ ANÓMIA ÉS A TÁRSADALMI TŐKE SZEREPE A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOK KIALAKULÁSÁBAN

6.1. BEVEZETÉS

Néhány évvel ezelőtt összehasonlító vizsgálatot végeztünk Magyarországon és Bulgáriában, két olyan volt szocialista országban, amelyekben egyaránt igen alacsony volt a termékenység és bevett a szülői szerep vállalásának halasztása.²⁷ Átfogó kutatási célként arról kívántuk megbizonyosodni, hogy a két országban ugyanazon tényezők formálják-e a gyermekvállalási szándékokat. A magyarázó elméletek bemutatása során különleges hangsúlyt fektettünk az egyik társszerző, Dimniter Philipov elképzelésére (vö. Philipov, 2003), aki már korábban felvetette, hogy a társadalmi átalakulást követően fellépő anómiának lényeges szerepe van a termékenység visszaesésben.

A rendelkezésünkre álló két adatrendszer egymástól független, ezért részben eltérő módon méri a szándékokat, ám ennek ellenére el tudtuk végezni az összehasonlítást az erre alkalmas ún. „funkcionálisan ekvivalens” változók létrehozásával. Így a szándékok mérésére két változótypust alakítottunk ki: az első a 2. fejezetben részletesen tárgyalt „szeretne-e gyermeket *valamikor*” kérdésre adott választ képezi le, míg a második *két éven belüli* vagy későbbi terminus választását engedi meg. Ez az időzítés eltér a műhelytanulmányban általában használt hároméves periódustól, de a bolgár esetben csak ezt a változót lehetett létrehozni.

Ez a fejezet tehát egy korábban készült és angol nyelven megjelent tanulmány rövidített változata. Az itteni újraközlésnek az az oka, hogy

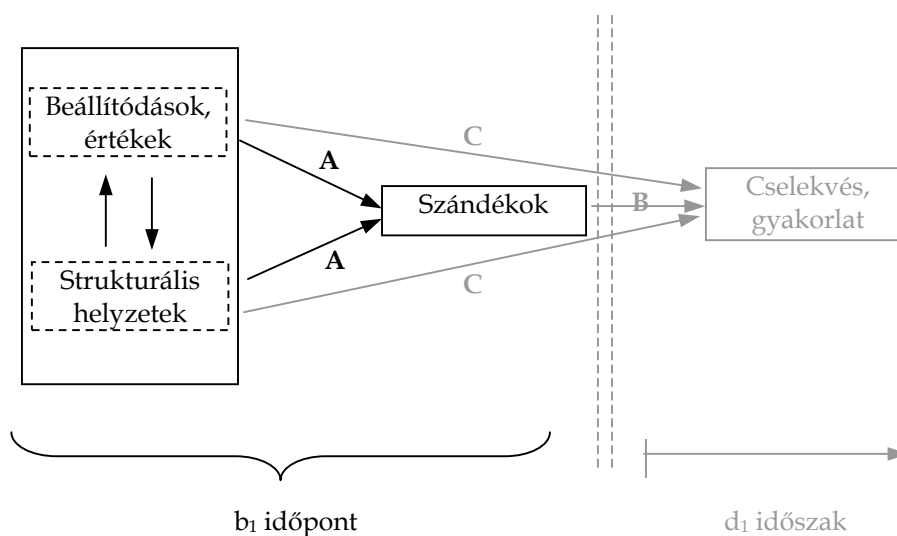
---

²⁷ Az e fejezet alapját képező tanulmány angol nyelven megjelent a Population Studies 2006. évi 3. számában. Pontos referencia: Philipov, D., Spéder, Zs. and F. C. Billari, 2006. Soon, later or ever: The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies*, Vol.60, No. 3, 2006, pp. 289–308.

ez a munka szervesen illeszkedik kötetünk alapvető célkitűzéséhez, azaz a gyermekvállalás döntési mechanizmusának megragadásához. A bevezető fejezetben közreadott ábránkból ide ki is emeltük a szándékok egyidejű meghatározódását szemléltető részt (6.1. ábra). Természetesen konzekvensebb lett volna olyan elemzést szerepeltetni, amelyben a szándékváltozó nem a következő két, hanem 3 évre vonatkozik, ám ekkor le kellett volna mondanunk a nemzetközi összehasonlítás révén feltárható részletekről. Felmerülhet az az aggály, hogy a hároméves időszakra vonatkozó adatok más következtetésekre adtak volna alkalmat. Azonban a 2. fejezetben egyértelműen beigazolódott, hogy bár az időhorizont lényeges szerepet játszik a gyermekvállalási szándékok realizálásában, ám azt is láttuk, hogy minél rövidebb időszakra szól a terv, annál pontosabban jelzi előre a megvalósulást. Hibát tehát akkor követtünk volna el, ha 3 évnél sokkal hosszabb időszakra vonatkozó, ám időkorlátos szándékot vizsgálunk. Mivel a fejezetben felhasznált magyar adatok az első adatfelvételi hullámból származnak, és az összehasonlításba csak a nőket vontuk be, az elemzések és az eloszlások nem egyeznek meg a kötet többi fejezetében szereplőkkel.

6.1. ábra
A gyermekvállalási szándékok egyidejű meghatározódása

A tanulmány szerkezete a következő: először ismertetjük az elméleti hátteret; majd bemutatjuk adatainkat, módszereinket és változóinkat; közöljük és összefoglaljuk az eredményeinket; végül kitekintünk a kapcsolódó területekre, a népesedéspolitikai tanulságokra.

6.2. RELEVÁNS ELMÉLETI KÖZELÍTÉSEK

6.2.1. A GYERMEKVÁLLALÁSI SZÁNDÉKOKRÓL

A jelenkori társadalmakra nézve a szándékokat a gyermekvállalás kulcstényezőjének tartjuk. Ezek a szándékok függő változóként szerepelnek elemzésünkben annak ellenére, hogy erre nézve elég általánosnak tűnik a szkepticizmus, minthogy a tervezett gyermekek egy bizonyos hányada nem születik meg, és fordítva (lásd például Quesnel-Vallée-Morgan, 2003). A diszkrépancia abból adódik, hogy

mind a szándék, mind a viselkedés változó kényszerek kontextusában lezajló döntési folyamat eredménye. A gyermekvállalási szándék kialakulása után az eredetileg ennek alapjául szolgáló tényezők megváltozhatnak azzal a következménnyel, hogy az érintett elkerüli vagy elhalasztja a gyermek vállalását. A folyamat természetesen fordított előjellel is lejátszódhat. Morgan (2003) ezeket a változásokat úgy említi, mint a szándékok „revízióit”. Természetesen a szándékok előrejelző képessége azon múlik, hogy milyen gyakran vizsgálják azokat felül. Williams és munkatársai (1999), – egyesült államokbeli adatokat használva – azt mutatják ki, hogy egy meghatározott időintervallumra vonatkozó gyermekvállalási szándékok összességében jó előrejelzői az egyén viselkedésének. A negatív szándékok előrejelző hatékonyságát feltáró esettanulmányuk szerint azoknak a nőknek, akik nyilatkozatuk szerint három éven belül nem kívánnak gyermeket, csupán a 10 százaléka szült mégis a megadott periódusban. A magyar adatbázison hasonló arány figyelhető meg (vö. 3 fejezet).

Igaz, hogy mások a gyermekvállalási szándékokat rendkívül optimistának találták, különösen a fiatal felnőttek körében, akik hajlanak arra, hogy alábecsüljék a gátló tényezők hatását vagy túlbecsüljék azt a saját képességüket, hogy kontrollálni tudják ezeket (Weinstein, 1980). A magyarországi házasságok longitudinális vizsgálata, amely 1990-ben és 1991-ben kötött házasságokra terjed ki, információkkal szolgál erről a kérdésről, mégpedig a tervek realizálásáról tanúskodva. Eszerint a kívánt gyermekek számára vonatkozó 1991-ben megfogalmazott terveket 10 év múlva már majdnem teljesen megvalósították (Kamarás-Szukics, 2003).

Tanulmányunkban aszerint csoportosítjuk a nőket, hogy akarnak-e vagy sem első vagy második gyermeket, és akik akarnak, két éven belüli időpontra vagy későbbre tervezik. A szándékokat külön elemezzük a születések sorszáma szerint, mert egyértelműnek látszik, hogy az első gyermek vállalását befolyásoló megfontolások különböznek azoktól, amelyek a másodikra vonatkoznak. Amikor valakinek (első) gyermeke születik, akkor „szülővé válik”, ami megmásíthatatlan változás (Hobcraft-Kiernan, 1995). Azonfelül az első gyermek születésének időzítése szorosan kapcsolódik a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz és a házasság-, illetve élettársi kapcsolat létesítéséhez.

Ahol nagyon alacsony a termékenység, ott az emberek többségének vagy egy, vagy két gyermeke van, sokuknak azonban egy sincs, és ritka a három- vagy több gyermekes család. Ez a helyzet Bulgáriában és Magyarországon is. Feltételezve, hogy a gyermekvállalási szándékok befolyásolják a tényleges gyermekvállalást, és tekintettel azokra a termékenységi trendekre vonatkozó megfigyelésekre, amelyeket a bevezetésben röviden ismertettünk, arra számítottunk, hogy a szándékos gyermektelenség valamivel alacsonyabb, mint a megfigyelt gyermektelenség, az első és második gyermek világrahozatalának szándéka pedig az első és második születések megfigyelt gyakorisága közeli.

6.2.2. GAZDASÁGI TÉNYEZŐK ÉS OKTATÁS

A klasszikus megközelítés szerint közvetlen és közvetett jövedelmi hatások befolyásolják, hogy valakinek élete során összesen hány gyermeke születik (Becker, 1990; Ermisch, 2003.), míg dinamikus megközelítésben a gyermekvállalási döntés meghatározott életszakaszokra, illetve azok szekvenciáira korlátozódik. A dinamikus mikroökonómiai termékenységi modellek olyan életszakaszok sorozatát vizsgálják, amelyekben az emberek arról döntenek, hogy legyen-e gyermekük vagy sem (Arroyo-Zhang, 1997; Hotz et al., 1997).

A bulgáriai és magyarországi átmeneti időszak egyik legjellemzőbb társadalmi következménye a jövedelmi egyenlőtlenségek kiéleződése. Az emberek jelentős hányadának személyes jövedelme a megélhetési szint közelébe vagy az alá esett. Ezt a hatást mérsékelheti a közös családi teherviselés. További moderáló körülmény, hogy mindkét országban hagyománya van a kiterjesztett háztartásnak, amelynek keretében a család együtt lakik valamelyik házastárs szüleivel. A generációk közötti anyagi segítség szintén régi gyakorlat. Mindezek a szempontok azt sugallják, hogy a háztartási jövedelem érdemi tényezője lehet a gyermekvállalási szándékok vagy döntések kialakulásának.

A nők munkanélküliségének különböző hatásai lehetnek a gyermekvállalási tervekre. Egyfelől a használdozati költségek alacsonyak, és ha a házastárs (vagy a háztartás) jövedelme elégséges, a pár úgy dönthet, hogy ekkora időzít a tervezett gyermeket. Másfelől a munkanélküli nők eltökélten törekedhetnek állásba kerülni, vagy azért, hogy

növeljék a háztartás amúgy elégtelen jövedelmét, vagy azért, hogy a munka által lehetőséget kapjanak az önmegvalósításra. Ekkor az érintett nők a szülés elhalasztása mellett dönthetnek. Mind Bulgáriában, mind Magyarországon magas volt és maradt a nők munkaerő-piaci részvétele, és nagyobb a valószínűsége, hogy egy nő dolgozik, mint hogy otthon marad háziasszonyként, azaz valószínűbb, hogy a halasztást választja, mint hogy gyermeket szülne.

A gazdasági bizonytalanság személyes megtapasztalása kulcsfontosságú az átalakulás időszakában. A nagyfokú bizonytalanság a piacgazdaságba való átmenet dinamikájának a következménye. Ezt érzékelve a döntéshozó általában inkább elhalasztja az olyan súlyos, életre szóló döntést, mint a gyermekvállalás, sőt, tartósan el is hátrítja azt. Ranjan (1999) és Bhaumik (2002) úgy találják, hogy ez volt az egyik kulcsfontosságú tényezője annak is, hogy az 1990-es évek első felében a volt NDK területén a termékenység drasztikusan esett. A gazdaság ingatag állapotában az emberek keresete is kérdéses, és így nagy eséllyel akkorra halasztják a gyermekvállalást, amikor a jövedelem stabilná és megbízhatóvá válik (Blossfeld et al., 2005). Tanulmányunkban a bizonytalanságot az anómia tágabb kontextusában értelmezzük.

Bulgária és Magyarország gazdaságában az újonnan formálódó magánszektor instabil maradt, bár a GDP-n belüli részaránya mindkét országban meghaladja az 50 százalékot. Az állami szektor munkahelyeihez képest a magánszektorban betöltött állások különösen bizonytalanok. Ennélfogva az, hogy egy munkahely a tulajdonost tekintve milyen típusú (állami vagy magán), annak a gazdasági bizonytalanságnak az indirekt mérőszámául szolgálhat, amelyet a munkavállalók megtapasztalnak.

A felsőfokú oktatás hallgatói létszámának emelkedése szintén fontos tényezője lehet a termékenység csökkenésének és a gyermek születésekor betöltött átlagos életkor emelkedésének. Továbbá vannak olyan diákok, akiknek dolgozniuk kell ahhoz, hogy a tanulásaikat folytathassák. Ez a körülmény általában megnyújtja a tanulás időtartamát, ami a gyermekvállalás további időbeli kitolódásához vezet. Mindezek figyelembevételével azt kell gondolnunk, hogy a meghosszabbodó tanulmányok kapcsolatban vannak a szülések elhalasztásával, különösen az első gyermekek születését, vagyis az anyaság kezdetét illetően.

6.2.3. A GONDOLKODÁSMÓD VÁLTOZÁSA

A második demográfiai átmenet elméletének kialakítói szerint a családok átalakulásának elsődleges motorja a gondolkodásmódban bekövetkező változás. Lesthaeghe és Surkyn (2002) az értékrendszernek a posztmodern értékek felé való elmozdulását három sajátossággal azonosítja: az egyéni autonómia hangsúlyozásával; az intézményi ellenőrzés és tekintély elutasításával; az önmegvalósítással, az önkiteljesedéssel és az elismerés keresésével összefüggő értékek jelentőségének a növekedésével. A közvetlenül az egyénre irányuló posztmodern értékeknek az előtérbe kerüléséhez a család és a gyermekvállalás jelentőségének relatív hanyatlása társul. A közép-kelet-európai országok vonatkozásában például Lesthaeghe és Surkyn (2002), valamint Kotowska és Jozwiak (2003) tárgyalja ezt a kérdést. A kutatók kifejtik, hogy ezekben az országokban a totalitárius rezsimek bukása elősegítette a modern társadalmakra jellemző új értékek beáramlását, és az értékeknek és attitűdöknek ez a változása vezetett a teljes termékenység csökkenéséhez és a gyermekek vállalásának az elhalasztásához. Ezek a folyamatok Nyugat-Európában is megfigyelhetők, azonban Közép-Kelet-Európában sokkal gyorsabban mentek végbe.

Néhány olyan, a posztmodern értékorientációra jellemző kulcsnéző, amelyet a második demográfiai átmenettel összefüggésben emlegetnek, már az átmenet kezdete előtt is megfigyelhető volt Bulgáriában és Magyarországon, ilyen például a szekularizációnak és a nők autonómiájának az erősödése. Az utóbbi annak a következménye, hogy a nők igen magas aránya kényszerült munkavállalásra részben a tervgazdálkodásos rendszer nyomására, részben pedig azért, mert a bérkiegyenlítés viszonyai közepette ez volt a magasabb családi bevétel elérésének eszköze. Az olyan egyéb posztmodern kulcsnézők, mint az intézményes ellenőrzés és tekintély elutasítása, valamint a fokozott önkifejezés, az átmenet kezdete előtt kevéssé jelenhettek meg, tekintettel a totalitárius rezsimek természetére. Az intézményes egyház(ak) elutasítása a szekularizáció folyamatának része volt.

6.2.4. ANÓMIA

Az 1990-ben kezdődött, a totalitáriust demokratikus rendszerrel felváltó társadalmi átalakulás alapvető változást hozott a teljes intézményi, politikai, gazdasági, szociális és kulturális berendezkedésben. E folyamat több mint egy évtizedig tartott. Az átalakulást a régi normák és értékek összeomlása kísérte. Új értékirányultságok alakulnak ki, de ezek megerősödése és rögzülése időt vesz igénybe. A régi társadalmi rendszer bukása és az azt felváltó új kiteljesedése közötti időszak – egyes kutatók szerint – a normanélküliség vagy anómia időszaka lett. Az akkori Bulgáriáról és Magyarországról szóló vitákról lásd Spéder és munkatársai (2002), valamint Genov (1998) írását.

Az anómia fogalma eredetileg Durkheimtől származik, ezt később Merton újította meg, s tette elemzései központi kategóriájává (Merton, 1980). A durkheimi álláspont szerint amikor egy társadalom az anómia állapotában van, akkor a normák előíró ereje csökken vagy megszűnik, és az emberek irányvesztetté és bizonytalanná válnak. Merton anómia-fogalma a kulturális értékek és a társadalmi szerkezet duális rendszerébe illeszkedik. Az emberek olyan célokat tűznek ki maguk elé, amelyek kulturális értékek rendszerébe vannak beágyazódva. Ennek a rendszernek a normái szintén előírják, hogy a társadalmi szerkezeten belül melyek a legitim eszközök ezeknek a céloknak az elérésére. Ilyen eszközök hiányában a társadalom anómiás lesz. Az, hogy a társadalom makroszintjén a célok és az eszközök szétválnak, mikroszinten a normakövetés gyengülését és az intézményekkel szembeni bizalmatlanság növekedését okozza. Azok, akik visszautasítják céljaik elérésének a normák által jóváhagyott eszközeit, deviánsan kezdenek viselkedni; míg azok, akik tiszteletben tartják a normákat, de nem tudják megvalósítani céljaikat, másképpen kényszerülnek alkalmazkodni az anómiás állapotokhoz, és elidegenedetteké válnak. Témánk szempontjából érdemes megjegyezni, hogy anómia éppen azokban a társadalmakban jelentkezik, ahol a változások igen gyorsak. Az anómia következményeként – a durkheimi és a mertoni minta szerint is – az emberek tájékozatlanságtól, bizonytalanságtól, gyengeségtől, magányosságtól és rossz lelki közérzettől szenvedhetnek.

A közép-kelet-európai országokban fellépő anómia számos tanulmány tárgya. Arts és munkatársai (1995) az ezekben az országokban mutatkozó rendezetlenséget az anómia elméletének fényében vették szemügyre. Genov (1998) azt tanulmányozta, hogy az anómia milyen hatással van az életminőségre Bulgáriában. Felmérések adatait felhasználva úgy találta, hogy a vártak megfelelően nagyfokú a bizonytalanság, szorongás és félelem, és értelmezése szerint ezek az anómia indikátorai. Az anómiát Magyarországon gyakran tanulmányozták már az átmenet kezdete előtt is, és a kutatómunka azóta is folytatódott (Andorka, 1994). Az erre vonatkozó publikációkból tudjuk, hogy az anómia az átmenet első éveiben növekedett, ami jelentős hatással volt az életminőségre (Kopp et al., 1999; Spéder et al., 1999; 2002).

Az anómia következményeként az emberek határozatlanná válnak. Várható, hogy az olyan súlyú, életre szóló programot, amilyen a gyermekvállalás, elhalasztják, de akár teljesen fel is adják. Ezt a várományt jelzi a Srole által javasolt (1956) skálának egyik kérdése: „Egyetért Ön ezzel az állítással: Olyan irányban halad a világ, hogy manapság felelőtlenység gyermeket vállalni.” Azt, hogy az anómia hogyan befolyásolja a gyermekvállalási döntést, még nem vizsgálták részletesen, bár Philipov (2003b) megállapítja, hogy ennek a közép-kelet-európai országokban nagy a jelentősége.

Az anómia – az olyan velejáráival, mint a tájékozódási zavar, a bizonytalanság és a rossz lelki közérzet – a gondolkodásmódbeli változás egyik formájának tekinthető. Ez közvetlenül kapcsolódik a gondolkodásmódbeli változás Lesthaghe és Surkyn (2002) által elkülönített három elemének egyikéhez, azaz az intézményes tekintély és ellenőrzés elutasításához. Az intézményes szabályozásnak az átalakulás során bekövetkezett szakadása gyakran vákuumhelyzeteket hozott létre: a régi szabályok már nem, az újak pedig még nem voltak legitímek. Ebben a helyzetben azok tudtak eligazodni, akik könnyen hoztak az életük alakulását formáló döntéseket, és akik számára ezek az új körülmények új lehetőségeket kínáltak az önkifejezésre és az önkiteljesítésre. Másoknak hiányozhat az intézmények előíró ereje, és képtelenek lehetnek arra, hogy döntsenek életük ügyeiben; ők azok, akik számára mindez bizonytalansággal és tájékozódási zavarral jár.

6.2.5. TÁRSADALMI TŐKE

Az átmenet időszakának dinamikája a korábbinál jóval nehezebbé teszi az állam és más érintett intézmények számára, hogy a szükségben lévőknek hatásos támogatást nyújtsanak, ezért ezek az emberek nagyobb mértékben kezdenek építeni a rokonoknak, barátoknak, szomszédoknak vagy munkatársaknak az előbbit kiegészítő támogatására. A kapott támogatás függ az érintett személy társas kapcsolat-hálózatában elérhető forrásoktól, azaz a „társadalmi tőkétől”. A társadalmi tőke javíthat az egyén gazdasági helyzetén és csökkentheti a bizonytalanságát, de mivel előnyei inkább személyes kapcsolatokon, mint gazdasági csatornákon keresztül jutnak érvényre, a termékenységre gyakorolt hatása nem szemlélhető gazdasági elméletek fényében. Erre először Philipov és Shkolnikov (2001) mutat rá. Későbbi publikációjában Philipov (2003) azt tárgyalja, hogy milyen hatással van a gyermekvállalási szándékokra a társadalmi tőke Bulgáriában és Oroszországban, míg Buehler és Philipov (2005) a téma szigorúan elméleti megvitatására törekszik.

A társadalmi tőke témája nem új keletű eleme a gyermekvállalásra vonatkozó döntéshozatal tanulmányozásának. A Schoen és munkatársai (1997) által javasolt elméleti keret szerint a gyermekek segítik szüleiket, hogy új emberi kapcsolatokat alakítsanak ki (rokonokkal, barátokkal, munkatársakkal), és ily módon növelik szüleik társadalmi tőkéjét. A szerzők úgy találták, hogy a tervezett gyermekvállalás az USA-ban magasabb volt azok körében, akik várakozása szerint a gyermek születése eredményeként nagyobb lesz a társadalmi tőkéjük. Astone és munkatársai (1999) a téma részletes elméleti kifejtésével szolgálnak. Mi itt más lehetséges mechanizmust ajánlunk megfontolásra: úgy véljük, hogy a nagyobb társadalmi tőkével rendelkező emberek nagyobb biztonságban érzik magukat, és ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy gyermekvállalást tervezzenek. A két szempont inkább kiegészíti, mint cáfolja egymást.

6.3. ADATOK, FÜGGŐ VÁLTOZÓK ÉS A MODELL

6.3.1. A BOLGÁR ADATOK

A bulgáriai felmérést 2002-ben készítették azzal a céllal, hogy a családformálódást és a gyermekvállalást vizsgálják. A minta 10 003 férfit és nőt ölelt fel, akik 18–34 éves korúak voltak. Ebben az elemzésben a gyermektelen és az egygyermekes 18–34 éves korú nők almintáját használjuk, vagyis az első és második gyermekre vonatkozó szándékokat vizsgáljuk. A magyarországi almintát is ehhez igazítottuk. Azokat a válaszadókat, akik magukat meddőnek vallották, kizártuk az elemzésből. Noha a két felmérés tematikusan hasonló volt, egymástól függetlenül zajlott. Ezért néhány változó csak korlátozottan hasonlítható össze; ezek is alkalmasak azonban annak vizsgálatára, hogy a kapott eredmények egymásnak megfeleltethetők-e vagy sem. Ahogy már jeleztük, a bulgáriai felmérésben a gyermekvállalási szándékokra vonatkozó kérdések másképpen hangzottak. „Szándékozik Ön (még egy) gyermeket vállalni a következő két évben?” Azok a válaszadók, akik nemmel feleltek, ezt a kiegészítő kérdést kapták: „Tervezi Ön, hogy valaha is vállal (még egy) gyermeket?”²⁸

6.3.2. AZ ALKALMAZOTT MÓDSZER

Minden születési sorszámra vonatkozóan két függő változónk van: az első azt méri, hogy akar-e a válaszadó (még egy) gyermeket, a második pedig a tervezett születés időzítését rögzíti, azaz hogy két éven belüli vagy azon túli terminusról van-e szó. Ennek a második szándéknak nyilvánvalóan az a feltétele, hogy az első szándék pozitív legyen. Az általunk alkalmazott modellezési stratégia figyelembe veszi ezt az egymásutániságot. Mintaszelekciós probitmodellt alkalmaztunk (Van de Ven–Van Praag, 1981), ami két probitegyenletből áll. Az első azt a szándékot ragadja meg, hogy valaki akar-e (még egy) gyermeket vagy sem, a második, az ún. szelekciós egyenlet pedig azt képezi le, hogy a kívánt gyermeket két éven belüli vagy annál hosszabb időtávra tervezi. A két

---

²⁸ A magyar kérdőív kérdéseit részletesen lásd a kötet 3. fejezetében.

egyenlet reziduálisának korrelációs együtthatója jelzi, hogy a szelekcióban a meg nem figyelt változók szerepet játszottak-e vagy sem.

A mintaszelekciós eljárás nagyon érzékeny arra, hogy milyen független változókat szerepeltetünk a modellben. Mivel az elmélet arról nem tájékoztat, hogy mely változók hatnak az eltérő típusú szándékokra, saját gyakorlati tapasztalatainkra voltunk utalva. Az egyenleteket először elkülönítve írtuk fel, és vizsgáltuk, hogy mely változóknak van szignifikáns hatása. Majd ezeket figyelembe véve vontuk be a változókat a mintaszelekciós egyenletrendszerbe. A becslést Stata® szoftverrel végeztük.

A modellezés eredményeként azt kaptuk, hogy a reziduálisok statisztikailag nem különböztek a nullától, azaz, az általunk használt független változókat tekintve, a mintaszelekciónak nem volt hatása az egyenletekben szereplő együtthatók statisztikai szignifikanciájára. Vizsgáltuk a független hatótényezők hatását is: azt találtuk, hogy az elkülönített egyenletekben nem szignifikáns hatást mutató tényezők a mintaszelekciós egyenletekben szerepeltetve nem változtatták meg a reziduálisok korrelációját. Arra jutottunk, hogy két független – a „valamikor”, illetve a „két éven belül” szándéokra felállított – egyenlet használata nem torzítja az együtthatók becslését. (Ugyanezt a megközelítést használja Dharmalingam–Morgan, 2004.) Modelljeinkhez logit specifikációt választottunk, mert az így nyert esélyhányadosok interpretációja egyszerűbb.

6.3.4. MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK

A magyarázó változókat – a korábbiakban vázolt elméleti megfontolások alapján – öt csoportba soroljuk: demográfiai változók; gazdasági tényezők és oktatás; a gondolkodásmódra vonatkozó változók; anómia; társadalmi tőke.

Demográfiai változók

Elemzésünkben a következő standard változókat használtuk: életkor, családi állapot, a testvérek száma a származási családban, az első gyermek életkora. Ezek részletezésére itt nem kell kitérnünk.

Gazdasági tényezők és iskolázottság

Életkörülmények: A lakáskörülményeket a szubjektív elégedettség egy változójával mértük. A magyar vizsgálatban a következő kérdés szerepelt: „Mennyire elégedett Ön a lakásával (házával)?” A válaszadókat arra kértük, hogy egy 0-tól (egyáltalán nem elégedett) 10-ig (teljesen elégedett) terjedő skálán minősítsenek. A bulgáriai felmérésben ugyanezt kérdezték, de itt négy válaszvariánsból választhattak az interjúalanyok. Az összehasonlíthatóság érdekében a válaszokat ezután dichotomizáltuk.

Oktatás (elért iskolázottsági szint). A következő kategóriákat használtuk: középfok alatt; befejezett középfok (körülbelül 12 iskolai év, ami általában 18–19 éves korban ér véget); középfoknál magasabb.

Aktivitási és foglalkozási státus. A gyermektelen nőket a következőképp csoportosítottuk: „sem nem dolgozik, sem nem tanul”, „tanul, de nem dolgozik”, „állami munkahelyen dolgozik”, „magán- vagy vegyes tulajdonú cégnél dolgozik”. Az egygyermekes nők körében az első kategóriát tovább bontottuk „sem nem dolgozik, sem nem tanul” és „gyermekgondozási szabadságon van” részhalmozokra. A magyar felmérésben ez utóbbiba azokat a nőket soroltuk, akik az adatfelvétel idején nem dolgoztak, míg Bulgáriában azokat, akik az előző három hónapban nem dolgoztak. Eszerint itt a bulgáriai nőknek egy kisebb hányadáról van szó.

Ekvivalens háztartási jövedelem. A háztartási jövedelmet – a fogyasztás gazdaságosságát figyelembe véve – a fogyasztási súlyokkal (a háztartások száma a 0,73-dik hatványra emelve) osztottuk el (vö. Buhmann et al., 1988). A mérés figyelembe vette a különböző méretű háztartások számára elérhető fogyasztási megtakarításokat. A háztartás jövedelme figyelemre méltóan alacsonyabb azokban a háztartásokban, ahol a nőknek van legalább egy gyermekük, mint azokban, ahol nincs. A gyermekes válaszadó nőket tekintve, az egy háztartástagra jutó átlagos havi ekvivalens jövedelem mindét országban mintegy egyharmaddal volt kevesebb, mint a gyermektelenek esetében. Azért

nem használunk személyes jövedelemre vonatkozó adatot, mert ezt Bulgáriában jövedelmi sávok szerint adták meg a válaszadók, és 51 százalékkuk ugyanabba a sávba sorolta magát, így ez a változó a szórás hiánya miatt alkalmatlanná vált arra, hogy bevonjuk az elemzésbe.

A beállítódások, értékek változói

Lesthaeghe és Surkyn egyik tanulmányában (2002) 80 változót használt a beállítódásokra, értékekre vonatkozó adatok elemzése során. Mi sokkal szűkebbre vontuk ezt a kört: a speciálisan a gyermekvállalással kapcsolatosakon kívül három változót használunk, amelyek hozzávetőlegesen a gondolkodásmód átalakulásának azt a három megnyilvánulását képviselik, amelyet már hivatkozott tanulmányában Lesthaeghe és Surkyn azonosított.

Vallásosság. Ennek a változónak az a fő funkciója, hogy lehetővé tegye az intézményes ellenőrzés elutasításának mérését, nem beszélve arról, hogy a vallásosság gyakran tölt be érdemi szerepet a gyermekvállalást magyarázó koncepciókban. A vallásos emberek nagyobb valószínűséggel elkötelezettek a tradicionális értékek iránt, amelyeket a vallási intézmények általában támogatnak. Így a vallásos emberek nagyobb valószínűséggel szándékoznak gyermekeket vállalni. A bulgáriai felmérésben az idevágó kérdés a következő volt: „Függetlenül attól, hogy jár-e templomba vagy sem, megmondaná, hogy vallásos/nem vallásos ember-e Ön?” A magyar felmérésben arra kérték az interjúalanyt, hogy válasszon a következő négy feleletvariáns közül: „Vallásos vagyok; az egyház tanítását követem.”; „Vallásos vagyok a magam módján.”; „Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e.”; „Nem vagyok vallásos.” Azokat soroltuk be a „vallásos” kategóriába, akik az első két válasz egyikét adták meg, azokat pedig, akik a harmadikat vagy a negyediket, „nem vallásos”-nak tekintettük.

A szülők kötelessége, hogy áldozatot hozzanak gyermekeikért. A magyar vizsgálatban a következő állítással azonosulhattak a válaszadók, illetve utasíthatták azt el: „Vannak ugyan szülői kötelességek, de az életcélokról nem kell lemondani a gyermek miatt.” A bulgáriai vizsgálat-

ban ez így szerepelt: „A szülőknek megvan a saját életük, és nem lehet azt kérni tőlük, hogy feláldozzák a saját jólétüket a gyermekeik kedvéért.” Hasonló formulát használtak az Európai értékvizsgálatban és más társadalomtudományi felmérésekben is.

A munka preferenciája a gyermekneveléssel szemben. A gondolkodásmódbeli változásokról szóló tanulmányokban a munkát az önmegvalósítás, az önkifejezés és a gazdasági önállóság megteremtését szolgáló fontos eszköznek tekintik. Azok a válaszadók tehát, akik lényegesnek ítélik ezeket a célokat, valószínűleg a munkát részesítik előnyben a gyermekneveléssel szemben. A magyar felmérésben az interjúalanyok az egyetértő, az elutasító és a válaszában bizonytalan variáció mellett dönthettek a következő állítást illetően: „Jó szakma, jó állás mellett igazuk van a nőknek, ha fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyermekük legyen”. A bulgáriai felmérésben erre nézve egy kérdés szerepelt: „Ha a következő két évben születne gyermeke, függetlenül attól, hogy akarta-e, csökkentené-e ez a gyermek az Ön szakmai előmenetelének és/vagy felsőfokú tanulmányainak az esélyeit?” Vitatható, hogy – a magyarországitól eltérően – a Bulgáriában feltett kérdés nem olyan válaszokat indukált-e, amelynek háttérében a gyermeknevelésnek a saját karrierre gyakorolt lehetséges hatása állt, nem pedig az, hogy a megkérdezett milyen attitűdöt követ a munka és a gyermeknevelés relatív fontosságát illetően. A modell futtatásakor mind az erre a kérdésre, mind az arra vonatkozóra adott választ használtuk, amely annak valószínűségét becsültette meg, hogy a nő elveszíti a munkáját, ha terhes lesz. A kimenetelre gyakorolt korlátozott hatás arról győzött meg minket, hogy interjúalanyok az előbbi kérdést úgy interpretálták, mint ami általánosan az attitűdre irányul.

Az anómia mértéke

Mint ahogy azt a korábbiakban részletesen taglaltuk, az anómiát a tájékozódási zavar, a bizonytalanság, az elidegenedés és a lelki egészség hiánya kíséri. Mindkét felmérés számos olyan kérdést tartalmazott, amely ezekre az állapotokra vonatkozott, és előzményei évtizedesek Magyarországon (Andorka, 1994a; Spéder et al., 1999). Az anómia és

az elidegenedés közvetlen mérését itt a következő öt dimenzió mentén kíséreltük meg: a normák és szabályok megsértése; hatalomnélküliség; a tájékozódási képesség hiánya; a munkától való elidegenedés; magányosság. Azt találtuk, hogy ezek közül az elsőnek és a negyediknek nem volt hatása gyermekvállalási szándékokra, ezeket ki is hagytuk az elemzésből. A regressziós modellben használt változók számának csökkentése érdekében főkomponenselemzést alkalmaztunk, ennek eredményeként az anómia két tényezőjére, a „lelki egészség”-re és a „tájékozódási zavar”-ra alakítottunk ki változót.

A „lelki egészség” változójában az anómia „magányosság” dimenziójához kötődő tényezők összegződnek. A bulgáriai válaszadóktól a következőket kérdezték: „Az elmúlt hónap során érezte magát nagyon magányosnak vagy a többi embertől távol állónak?” és „Az elmúlt hónap során érezte magát levertnek vagy nagyon boldogtalannak?” A magyar felmérésben a válaszadókat annak értékelésére kérték, hogy magukra nézve mennyire helytállóak a következő állítások: „Gyakran érzi magányosnak magát.” és úgy érzi, hogy „hiányzik a meghittség és a melegség az életéből.”

A „tájékozódási zavar” faktorának kialakításához mindkét felmérésben a következő, az attitűdre irányuló állítások szerepeltek: „Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni.”; „Manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, mitévő legyek.”; „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel.” Úgy gondoljuk, hogy ez a faktor az anómia „hatalomnélküliség” és „tájékozódási zavar” dimenzióit tömöríti.

A társadalmi tőke mértéke

A társadalmi tőke operacionalizálása céljából a kölcsönös segítségről tettünk fel kérdéseket, ahogy azt Philipov és Shkolnikov (2001) javasolta – lásd még Philipov (2003) és a téma részleteit illetően Buehler-Philipov (2005).

Bulgáriára vonatkozóan a „kapott segítség” változója két olyan kérdésre adott válasz kombinációján alapult, amely a nő társas hálózatában meglevő erőforrásokra irányult: „Az elmúlt két évben hány ember adott önnek alapvető, lényeges mértékű segítséget vagy támogatást?”

és „Ha önnek lényeges mértékű segítségre és támogatásra volna szüksége, hány embert kérhetne meg erre?” (A részleteket lásd Buehler-Philipov, 2005.)

A magyar felmérésben ez a változó három olyan kérdésre adott válasz kombinációján alapult, amelynek mindegyikét – ha a válasz pozitív volt – egy alkérdés követte: „Kapott-e Ön az elmúlt évben rendszeres pénzügyi támogatást önnel nem egy háztartásban élő személytől (szüleitől, gyermekeitől, más rokontól, nem rokontól)?”; „Kap-e Ön mostanában rendszeres segítséget a házimunkában önnel nem egy háztartásban élő személytől?” és „Kap-e Ön rendszeresen ételt (például zöldséget, húst) önnel nem egy háztartásban élő személytől?” A pozitív választ követő alkérdés a következő volt: „Ez szülő, gyermek, más rokon vagy más személy?” Minden igenlő felelet eggyel növelte a kapott segítségre adott pontszámot. Az „adott segítség” változóját mindkét országban hasonló kérdésekből állítottuk össze. A „kapott segítség” és az „adott segítség” változója erősen korrelált, így „kölcsonös segítség” néven a mindkét tényezőt magában foglaló összetett változót hoztunk létre.

6.5. EREDMÉNYEK

Nem állíthatjuk, hogy az általunk kiválogatott és alkalmazott változók – különösen a gondolkodásmódra vonatkozók – átfogóan reprezentálják azokat a tényezőket, amelyek szerepelnek a gyermekvállalás terén bekövetkezett változások magyarázataira kialakított elméleti koncepciókban. Éppen ezért megállapításainkat kísérleti jellegűnek kell tekinteni. A 6.1. és a 6.2. táblázat összefoglalja a két országra kapott eredményeket. A közölt esélyhányadosokat minden változó esetében egy adott referenciakategóriához (minden változóra 1-gyel van jelölve) kell mérni. Először az *életkor* hatását vizsgáljuk meg átfogóan. A 30–34 éves válaszadók, ha még gyermektelenek, mindkét országban kisebb valószínűséggel akarnak valamikor első gyermeket, mint a fiatalabb nők. Ez Bulgáriában a második gyermeket illető szándékokra is igaz. Ennek a fordítottja érvényes mindkét országban az időben közeli szándékok-

ra: azok a 30–34 éves nők, akik terveznek valamikorra első vagy második gyermeket, az azonos szándékú többi nőnél nagyobb valószínűséggel tervezik azt a következő két éven belüli periódusra. Adatainkat nem használhatók annak vizsgálatára, hogy a szándékok az életkorral változnak-e, vagy az eredmények a szelekciós hatásnak tulajdoníthatók. Mindenesetre okkal feltételezhetjük, hogy a relatíve magas életkor nyomós ok lehet arra, hogy valaki a tervezett gyermekvállalást viszonylag gyorsan akarja realizálni. A további eredményeket a tervezett gyermek sorszáma szerint elkülönítve értelmezzük.

6.5.1. AZ ELSŐ GYERMEK: A SZÜLŐVÉ VÁLÁS SZÁNDÉKA

Szülővé válni valamikor

A 6.1. táblázat első oszlopának eredményei arról tudósítanak, hogy mely tényezők játszanak szerepet az anyai szerep vállalásának, illetve elutasításának szándékában. Kevés változó hatása szignifikáns. Az ok talán az, hogy igen kis számú válaszadó akar gyermektelen maradni. Egy körülbelül 1500 fős mintanagyság esetleg túl kicsi ahhoz, hogy ezt a modellt sikeresen lehessen alkalmazni.

Bulgáriára vonatkozóan nincsen statisztikailag elfogadható szignifikanciájú változó. Tekintettel azoknak a nőknek a kis számára, akik nem akarnak gyermeket, két olyan p -érték vehető figyelembe, amely ennek hatásán van: „a munka fontosabb, mint a gyermekek” és a „lelki egészség”.

Magyarország esetében találunk néhány releváns tényezőt. Két változó eredményei támasztják alá az attitűdbeli változással kapcsolatos állítás érvényességét: a „vallásosság” és „a munka fontosabb, mint a gyermekek”. A családi állapot hatása is kimutatható: azok a nők, akik partner nélkül élnek, nagyobb valószínűséggel akarnak gyermektelen maradni. A gazdasági helyzet fontosságának hatása marginálisan szintén kimutatható néhány vonatkozásban. A magasabb háztartási jövedelem az anyai szerep vállalására vonatkozó szándékot valószínűbbé teszi, míg az alacsonyabb iskolázottsági szint – ami általában alacsonyabb jövedelemmel jár – csökkenti ennek a szándéknak a valószínűségét.

A „lelki egészség” és a „tájékozódási zavar” (az anómia két mércéje), valamint a „kölcönös segítség” (a társadalmi tőke mércéje) változója statisztikailag nem szignifikáns egyik országban sem, kivéve a „lelki egészségnél” mutatózó marginális hatást Bulgáriában.

Bulgáriára nézve számolhattunk azzal, hogy nem kapunk szignifikáns eredményeket, hiszen ebben az országban közel általános a gyermekvállalás. Magyarországra azt találtuk, hogy két attitűd, nevezetesen a nem vallásos beállítódás és a munka előnyben részesítése a gyermekneveléssel szemben, összekapcsolódik a gyermektelenség szándékával és az alacsony jövedelemmel.

Gyermekvállalási szándék 2 éven belüli időtávra

Az 6.1. táblázat utolsó két oszlopa a regressziós modellnek azokat az eredményeit mutatja, amelyek az anyai szerep időzítésére (két éven belül vagy később) vonatkoznak. Itt nagyobb a statisztikailag szignifikáns változók száma. Ebben a modellben számos azonosságot észleltünk a két ország között, ám különbségekre is felfigyeltünk.

A gyermektelen házasság nők nagyobb valószínűséggel tervezik két éven belül az első gyermeket, mint az egyedülállók. Az élettársi kapcsolatban élő magyar nők közül többen időzítik a gyermekvállalást két éven túlra, mint a házasságok. A több testvér a korábbi gyermekvállalás szándékával társul mindkét országban.

Ahogy vártuk, a „tanul, nem dolgozik” státus mindkét országban pozitívan korrelál az anyaság elhalasztásával. A nők Bulgáriában nagyobb valószínűséggel akarnak gyermeket korábban, ha állami/közüzemi cégnél, mint ha a munkaerőpiac bármely más szegmensében dolgoznak. Bulgáriában a munkanélküli nők („sem nem dolgozik, sem nem tanul”) relatíve nagyobb valószínűséggel halasztják el az első szülést. Úgy tűnik tehát, hogy az állás biztos volta és a munkanélküliség Bulgáriában befolyásolja az anyaság időzítését, Magyarországon azonban nem – ez a különbség vélhetően a bőkezűbb magyar szociálpolitikának tulajdonítható.

Bulgáriában az alacsonyabb iskolai végzettségű nők a középfokú vagy magasabb végzettségű nőknél nagyobb valószínűséggel terveznek két éven belül gyermeket. Az ekvivalens háztartási jövedelem magasabb szintje és az életkörülményekkel való nagyobb elégedettség a

gyermekvállalás elhalasztásával társul, és ez az utóbbi eredményre jutunk akkor is, ha olyan változót használunk, amely a lakásnagyságot méri, azaz amikor a megfigyelés szubjektív helyett objektív tényezőre irányul (ezt részletesen nem mutatjuk be).

Azok a nők, akik szerint a munka fontosabb a gyermekeknél, mindkét országban nagyobb valószínűséggel tervezik későbbre az első gyermek születését, mint azok, akik nem értenek egyet ezzel az állítással. Bulgáriában azok a válaszadók, akik azonosulnak „a szülőnek kell, hogy legyen saját élete” állítással, korábban akarnak első gyermeket, mint azok, akik ezt nem osztják, míg Magyarországon éppen fordított a reláció. A várakozásaink a magyarországi eredményekkel esnek egybe. A gyermekek iránti kötelezettséggel kapcsolatos attitűdbeli különbségek okának feltárása további tanulmányozást igényel mindkét országban.

Bulgáriára nézve az anómia hatását az annak mérésére használt mindkét változó eredményei kimutatják, de Magyarországot illetően nem. Azok a bolgár válaszadók, akik jobb lelki egészségről számoltak be, kisebb valószínűséggel halasztják el a szándékolt első szülést, míg a tájékozódási zavar alacsonyabb szintjéről vallók nagyobb valószínűséggel teszik azt meg (még visszatérünk az utóbbi megfigyeléshez, mikor a második gyermek születésére vonatkozó szándékok időzítését ismertetjük). Ezenfelül a társadalmi tőke is hat, bár ez is csak Bulgáriában: minél általánosabb a kölcsönös segítség, annál valószínűtlenebb az első gyermekvállalás halasztása.

6.1. táblázat

Az anyai szerep vállalásának általános (határozatlan időre szóló) és aktuális (két éven belül realizálandó) szándékára vonatkozó esélyhányadosok Bulgáriában (2002) és Magyarországon (2001); a logitmodell eredményei

Változók	Valaha kíván gyermeket		Két éven belül vagy később szeretné az első gyermeket	
	Bulgária	Magyarország	Bulgária	Magyarország
KORCSOPORT				
18-24	2,36**	2,67**	0,67**	0,14***
25-29	2,96***	1,89*	1,37	0,47***
30-34	1	1	1	1
CSALÁDI ÁLLAPOT				
Nem él partnerrel	#	0,39*	0,24***	0,15***
Házias	1	1	1	1
Élettársi kapcsolata van	1,24	0,76	1,40	0,44***
TESTVÉREK				
Nem volt	1	1	1	1
Egy	0,94	1,40	1,41*	2,49***
Kettő vagy több	0,99	1,07	1,67**	3,29***
ISKOLAI VÉGZETTSÉG				
Alsó	1,35	0,53*	1,58**	1,10
Középső	1	1	1	1
Felső	1,53	1,18	1,24	1,05
LAKÁSSAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG (növekvő)				
1,17	0,99	0,76*	0,99	
MUNKAPIACI POZÍCIÓ:				
Nem dolgozik, nem tanul	1,20	1,16	0,47***	1,20
Tanul, nem dolgozik	1,59	1,50	0,41***	0,25***
Dolgozik, közösségi tulajdon	1	1	1	1
Dolgozik, magán-/vegyes tulajdon	1,68	1,13	0,67*	0,71
EKVIVALENS JÖVEDELMI OSZTÁLY				
Első (alsó) kvartilis	1	1	1	1
Második kvartilis	0,87	1,52	0,85	1,40
Harmadik kvartilis	1,09	2,17**	0,78	1,14
Negyedik (felső) kvartilis	1,49	1,83	0,60**	0,91
VALLÁSOSSÁG				
Vallásos	1	1	1	1
Nem vallásos	1,05	0,52***	0,91	1,08
A SZÜLŐNEK JOGA VAN ÖNÁLLÓ ÉLETRE:				
Nem ért egyet	1	1	1	1
Bizonytalan	0,63	0,63	1,17	1,02
Egyetért	0,94	1,16	1,44**	0,71*

6.1. táblázat folytatása

Változók	Valaha kíván gyermeket		Két éven belül vagy később szeretné az első gyermeket	
	Bulgária	Magyarország	Bulgária	Magyarország
A MUNKA FONTOSABB, MINT A GYERMEK:				
Nem ért egyet	1	1	1	1
Bizonytalan	0,68	0,77	0,88	0,60**
Egyetért	0,59 [§]	0,38***	0,61**	0,67**
LELKI EGÉSZSÉG (növekvő)	1,26 [§]	0,96	1,15*	1,07
TÁJÉKOZÓDÁSI ZAVAR (csökkenő)	1,01	1,03	0,80**	0,97
KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉG (növekvő)	1,51	1,05	1,27**	1,02

*** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1; § p<0,12.

(#) Alacsony elemszám.

6.5.2. MÁSODIK GYERMEKRE VONATKOZÓ SZÁNDÉKOK

Szándékoznak-e még második gyermeket vállalni.

A 6.2. táblázat első két oszlopából azt tudjuk meg, hogy a különböző jegyekkel jellemezhető egygyermekesek milyen eséllyel terveznek másodikat. Néhány demográfiai változó hatása igen figyelemreméltó. Mindkét országban azt tapasztaljuk, hogy minél idősebb az első gyermek, annál kisebb valószínűséggel akarnak a nők másodikat. A testvérek száma Bulgáriában lényeges, Magyarországon viszont nem. Magyarországon, Bulgáriával ellentétben, az élettársi kapcsolatban élő nők a házasoknál kisebb valószínűséggel akarnak második gyermeket, bár ennek az eredménynek mérsékelt a statisztikai szignifikanciája.

A háztartási jövedelem csak Bulgáriában lényeges: minél magasabb, annál valószínűbb, hogy a megkérdezett akar második gyermeket. A változók leírása során szó volt arról a tényről, hogy jelentősen alacsonyabb az ekvivalens háztartási jövedelme azoknak a nőknek, akikkel egy háztartásban két gyermek él, mint akikkel csak egy. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért szignifikáns ez a változó Bulgáriában és miért nem Magyarországon, ahol az átlagos jövedelem magasabb.

A gondolkodásmódra vonatkozó két változó (a „vallásosság” és „a munka fontosabb, mint a gyermekek”) mindkét országban statisztikai-

lag szignifikáns: azok a nők, akik nem vallásosak és azok, akik szerint a munka fontosabb, mint a gyermekek, kisebb valószínűséggel akarnak második gyermeket. Szintén szignifikáns mindkét ország esetében az anómiát reprezentáló két változó egyike és a társadalmi tőkét leképező változó: minél kisebb a tájékozódási zavar és minél általánosabb a kölcsönös segítség, annál nagyobb a valószínűsége, hogy akarnak a nők második gyermeket.

A második gyermek vállalásának szándéka két éven belüli időtávra

A 6.2. táblázat harmadik és negyedik oszlopa az arra vonatkozó szándékról tudósít, hogy a különböző kategóriákba tartozó megkérdezettek kívánják-e, hogy két éven belül vagy később szülessen második gyermekük. Figyelemre méltó, hogy sem a munkaerő-piaci helyzet, sem a háztartási jövedelem nem szignifikáns egyik ország esetében sem. Az attitűdöket mérő változók közül csak egynek a hatása szignifikáns mindkét országban: a munkának (karriernek) a családdal szembeni preferálása.

A demográfiai változóknak megint van néhány érdekes következménye. Az első gyermek életkora befolyással bír mindkét országban. Azok a nők, akik akarnak második gyermeket szülni, de partner nélkül élnek, a házas nőknél nagyobb valószínűséggel akarják ezt időben kitolni. Az első gyermek születésének tervezett időzítéséhez hasonlóan, az élettársi kapcsolatban élő nőkre Magyarországon igaz, Bulgáriában viszont nem, hogy a házas nőknél nagyobb valószínűséggel tervezik a távolabbi jövőre a gyermekszülést. A diplomások mindkét országban nagyobb valószínűséggel szándékoznak két éven belül szülni, mint a középfokú végzettségűek. Bulgáriában a legalacsonyabb végzettségű nők a második gyermek születését sem halasztják, hasonlóan az első gyermek esetéhez.

Ahogy Bulgáriában az első gyermek születésének esetében volt tapasztalható, Magyarországon a második gyermek tervezett időzítéséhez aránylik fordítottn a lakáshelyzettel való elégedettség: minél elégedettebbek a nők az életkörülményeikkel, annál valószínűbb, hogy el akarják halasztani a második gyermek születését. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a lakás alapterületével számolunk (a részleteket

nem mutatjuk be). Talán úgy mérlegelnek az érintettek, hogy a család nagyságának növekedése valószínűleg rontana az életkörülményeiken.

Az érzékelt anómia mértéke befolyásolja a második gyermek időzítését. A jobb lelki egészséghez a második gyermek korábbi vállalásának szándéka kapcsolódik Bulgáriában, míg a magyar nőkre az áll (mint a bolgár nőkre az első gyermek születésének esetében), hogy minél kevésbé szenvednek tájékozódási zavarban, annál valószínűbb, hogy későbbre tervezik a második gyermeket. Ezen utóbbi eredmény megint csak meglepő és cáfolja előzetes feltételezésünket, mégsem értelmezhetetlen. Merton ugyanis azt állítja, hogy néhány ember úgy reagál az anómiára – és különösen a tájékozódási zavarra –, hogy fokozottan ragaszkodik a tradicionális normákhoz és célokhoz, hogy csökkentse a bizonytalanságát. (Ez az értelmezés hasonló Friedman és társai elképzeléséhez, akik szerint a gyermekvállalás egyes társadalmi csoportok esetében a bizonytalanság csökkentésének „eszköze” lehet – vö. Friedman et al., 1994). A társadalmi tőke esetében a bolgár válaszadónak a „kölcönös segítségben” mutatkozó magasabb pontszáma annak a nagyobb valószínűségével párosul, hogy két éven belül akarnak gyermeket.

6. 2. táblázat

A második gyermek vállalásának általános (határozatlan időre szóló) és aktuális (két éven belül realizálandó) szándékára vonatkozó esélyhányadosok Bulgáriában (2002) és Magyarországon (2001); a logitmodell eredményei

Változók	Valaha kíván második gyermeket		Két éven belül vagy később szeretné a második gyermeket	
	Bulgária	Magyarország	Bulgária	Magyarország
KORCSOPORT				
18-24	1,54**	0,70	0,64*	0,37**
25-29	1,70***	1,19	0,66*	0,63
30-34	1	1	1	1
CSALÁDI ÁLLAPOT				
Nem él partnerrel	1,09	0,95	0,35***	0,18***
Házias	1	1	1	1
Élettársi kapcsolata van	1,09	0,72*	1,43	0,43**
TESTVÉREK				
Nem volt	1	1	1	1
Egy	1,28	1,05	0,90	0,67
Kettő vagy több	1,76**	1,34	0,84	0,97
Első gyermek életkora	0,87***	0,85***	1,14***	1,16***
ISKOLAI VÉGZETTSÉG				
Alsó	0,89	1,28	1,52*	0,84
Középső	1	1	1	1
Felső	1,05	1,70	1,40*	2,84***
LAKÁSSAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG (növekvő)				
0,95	1,00	0,98	0,89**	
MUNKAPIACI POZÍCIÓ				
Nem dolgozik, nem tanul	1,08	0,85	1,46	0,70
Tanul, nem dolgozik	1,56	0,92	0,93	1,44
Dolgozik, közösségi tulajdon	1	1	1	1
Dolgozik, magán-/vegyes tulajdon	1,29	0,96	1,17	1,26
Anyasági segélyen	1,43	0,99	0,71	1,43
EKVIVALENSJÖVEDELMI OSZTÁLY				
Első (alsó) kvartilis	1	1	1	1
Második kvartilis	1,43**	0,90	0,94	0,88
Harmadik kvartilis	1,31	1,08	0,78	0,63
Negyedik (felső) kvartilis	1,71***	1,17	0,94	1,01
VALLÁSSÁG				
Vallásos	1	1	1	1
Nem vallásos	0,66***	0,48***	0,96	1,25
A SZÜLŐNEK JOGA VAN ÖNÁLLÓ ÉLETRE				
Nem ért egyet	1	1	1	1
Bizonytalan	0,89	1,00	0,91	0,81
Egyetért	1,08	1,48	0,76	1,14

6.2. táblázat folytatása

Változók	Valaha kíván második gyermeket		Két éven belül vagy később szeretné a második gyermeket	
	Bulgária	Magyarország	Bulgária	Magyarország
A MUNKA FONTOSABB, MINT A GYERMEK				
Nem ért egyet	1	1	1	1
Bizonytalan	0,71*	0,86	0,77	0,90
Egyetért	0,64***	0,31***	0,67***	0,45***
LELKI EGÉSZSÉG (növekvő)	1,04	1,25	1,18*	1,07
TÁJÉKOZÓDÁSI ZAVAR (csökkenő)	1,23**	1,49**	0,97	0,69**
KÖLCSÖNÖS SEGÍTSÉG (növekvő)	1,28*	1,21**	1,69***	0,93

*** p<0,01; ** p<0,05 * p<0,1.

6.6. ÖSSZEGZŐ MEGFONTOLÁSOK

Kötetünknek ebben a fejezetében mikroadatok felhasználásával vizsgáltuk a gyermekvállalási szándékok meghatározó tényezőit, külön a gyermektelen és az egygyermekes nőkre. Bulgária és Magyarország viszonyait hasonlítottuk össze, két olyan országot, ahol egyaránt alacsony a termékenység, és elemzésünkkel szeretnénk volna hozzájárulni ahhoz a vitához, amely ennek okairól szól.

Felismeréseinket és azok bemutatását ugyanakkor inkább kísérleti, mintsem bizonyító jellegűnek kell tekinteni. Nem állítjuk, hogy az általunk használt változók teljes körűen és átfogóan reprezentálják azokat a hatótényezőket, amelyeket a vonatkozó elméleti közelítésekben használnak. Egyes változók jellege részben magyarázhatja, hogy eredményeink gyakran cáfoltak rá várakozásainkra, ahogyan azt is, hogy néhány esetben érthetetlen különbségek mutatkoztak a két posztkommunista országot illetően. De nem csak a magyarázó változókkal lehet gond. A szándékokra mint függő változókra dichotóm mérést alkalmaztunk, ezért nincs rá mód, hogy különbséget tegyünk a gyenge vágyakozás és a rendíthetetlen eltökéltség között.

Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy vizsgálataink haszonnal jártak. Sikerült bemutatni, hogy a gazdasági és attitűdbeli tényezőkön kívül

az anómia és a társadalmi tőke is fontos eleme az intenciók magyarázatának. Megmutattuk, hogy indokolt születési sorrend szerint elkülönítve elemezni a gyermekvállalási szándékokat és alkalmazni a *valamikor – soha* és a *hamarosan – később* dichotómiákat. Mivel különbségeket találtunk az ellentétpárok tagjainak magyarázó változói között, bepillantást nyerhettünk a gyermekvállalási döntések mechanizmusába.

Találtunk egy olyan attitűdre vonatkozó változót, amelynek egy kivételével minden esetben bebizonyosodott a relevanciája. Eszerint azok a nők, akik fontosabbnak tartják a munkát, mint az anyaságot, kisebb valószínűséggel akarják, hogy valaha is legyen gyermekük, akik pedig mégis, ők nagyobb valószínűséggel halasztják a szülést. (A kivétel a valamikor – soha dichotómia Bulgáriában, erre nézve kérdéses a szignifikancia.) Néhány változó, mint amilyen a lakáshelyzettel való elégedettség, csak az időzítésben játszik szerepet, míg mások, mint például a vallásosság, csak a valamikor – soha szándékváltozókra vannak hatással. Egyéb változók a gyermekvállalási szándékoknak mind a létét, mind az időzítését befolyásolják, néha ugyanabba az irányba, néha nem. Számos demográfiai változónak szintén szignifikáns hatása van.

Az ilyenfajta munkák éppúgy segíthetnek megtalálni a gyermekvállalást támogató családpolitika kialakításához szükséges eszközöket, mint megmagyarázni a gyermekvállalási szándékok természetét. Lutz és Skirbekk (2005) ajánlja a „tempó” vagyis időzítéspolitikai lehetőséget, ami a születések előrehozását célozza meg, szemben a hagyományos „kvantum” irányultságú pronatalista politikával, amely a születések számának növelését célozza. Ha kimutatjuk és megértjük annak különbségét, hogy mi határozza meg a gyermek vállalásának szándékát vagy elutasítását, illetve a szándék időzítését, az segítheti e politika megalapozását. Igazoltuk például, hogy a képzettebb válaszadók nagyobb valószínűséggel szándékoznak elhalasztani az első gyermek születését, más tanulmányok pedig azt tárták fel, hogy az első gyermek születése a tanulmányok befejezésekor várható (például Billari–Philipov 2004). E felismerések nyomán kialakítható olyan politika, amely moderálja a képzésben való részvételnek az anyaszerep vállalására gyakorolt hatását.

Az attitűd átalakulását mérő változók – úgy tűnik – magyarországi viszonyok között relevánsak a szülővé válás szándékát illetően, míg a bolgár relációban nem, a második gyermeket tekintve viszont már mindkét országra nézve érvényes a hatás. Lesthaeghe és Surkyn (2002) úgy találta, hogy a gondolkodásmódbeli változás Magyarországon az élettársi kapcsolatok terjedésével járt, míg Bulgáriában kevésbé. Mi arra az eredményre jutottunk, hogy az élettársi kapcsolatban élő magyar nők nagy valószínűséggel halasztják el a gyermekvállalást, míg a bolgárookra ez nem érvényes. A tájékozódási zavarnak mint az anómia kísérőjének mindkét országban szerepe van a második gyermek tervezésében. A válaszadók gazdasági helyzete lényegesnek látszik Bulgáriában, de nem az Magyarországon, ahol a gazdasági környezet előnyösebb és a szociálpolitika némileg bőkezűbb.

Elemzéseink eredménye egybecseng azzal a nézettel, hogy a társadalmi átalakulás – az értékek változásával és az anómia megjelenésével kísérve – mindkét országban hatással volt a gyermekvállalási szándékok erősségére és időzítésére.

7. A MUNKAPIAC ÉS A PÉNZBELI CSALÁDTÁMOGATÁSI RENDSZER HATÁSA A GYERMEKVÁLLALÁSI TERVEK MEGVALÓSULÁSÁRA

Ebben a fejezetben a gyermekvállalási szándékok és megvalósulásuk kapcsolatát (a 7.1. ábrán B-vel jelölt viszonyt) vizsgáljuk meg részletesen. Ennek az elemzésnek azért van különös jelentősége, mert – mint ahogy a 4. fejezetben már jeleztük – a gyermeket tervezők igen jelentős hányada esetében a realizálás elmarad.²⁹ A mintánk tagjai közül 2001/2002 fordulóján három éven belül gyermeket tervezők 28 százaléka váltotta valóra szándékát, míg 72 százaléka nem. Az okok igen sokfélék lehetnek, a biológiai jellegűektől kezdve a partnerkapcsolat megromlásán át, a gyermekvállalással versenyző egyéb életcélok előtérbe kerülésén keresztül egészen a makrokörnyezet kedvezőtlen megváltozásáig.

E vizsgálódásnak kiemelt szerepe van/lehet a népesedési kérdés, azon belül az alacsony gyermekszám társadalompolitikai kezelése szempontjából. Ugyan számtalan legitim alapelve lehet az alacsony termékenység közösségi befolyásolásának, számunkra az indokolható és vállalható leginkább, hogy a társadalompolitikának segítenie kell az egyéni életcélok elérését, az ezek megvalósítását akadályozó korlátok lebontását, különösen, ha ennek még jövőbeli közösségi hasznai lehetnek. Az egyéni életcélok között pedig a kívánt gyermekszám realizálása semmivel se sorolható hátrább, mint pl. az anyagi jólét biztosítása.

A társadalompolitikának persze fel kell mérnie, hogy mely területre lehet hatása és melyekre nem, illetve hogy mely területekre milyen ösztönző vagy ellenősztönző programokat alakíthat ki. Ez a megkülönböztetés arra sarkall bennünket, hogy elemzésünket olyan szegmen-

---

²⁹ A kutatás a „Fertility Intentions and Outcomes. The role of policies to close the gap. (FERTINT)” EU program keretében folyik, amit a Vienna Institute of Demography vezet (VS/2006/0685).

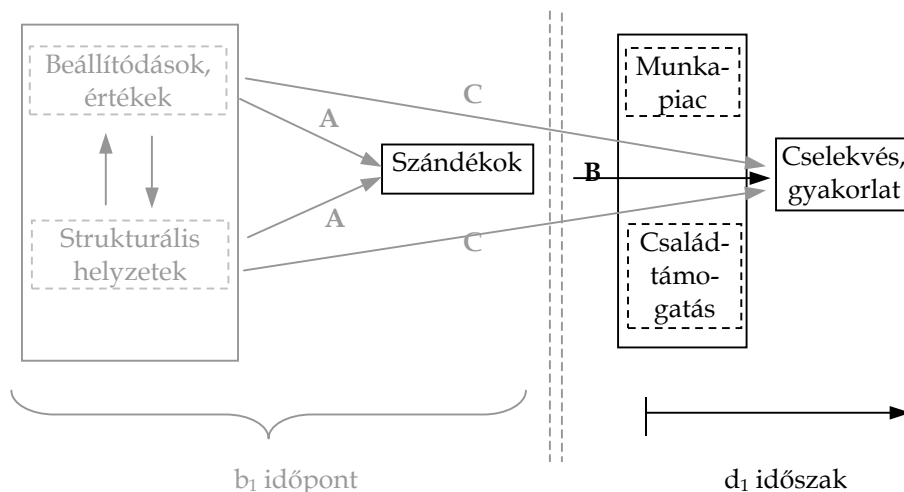
sekre korlátozzuk, amelyek megítélésünk szerint társadalompolitikai eszközökkel alakíthatóak. Ezért emeltük ki a lehetséges hatótényezők közül a munkapiaci helyzetet, illetve szándékozunk figyelembe venni a családtámogatások egyes programjait.

Miért tartjuk különösen relevánsnak az intenciók realizálása szempontjából a munkapiaci hatások részletes elemzését? Egyrészt az *érintettek válaszai* adnak erre feleletet. Emlékezzünk, az 5. fejezetben arra az eredményre jutottunk, hogy egy esetleges gyermekvállalás következményeként a nők 71%-a számol saját, a férfiak 61%-a pedig partnerre munkahelyi kilátásainak előnytelen alakulásával. Ezek igen magas arányok, az általános anyagi helyzet mellett az érintettek e területen várják leginkább pozíciójuk romlását. Ráadásul többségük nemcsak prognosztizálja a veszélyt, hanem a gyermekvállalásra vonatkozó döntései meghozatalakor figyelembe is veszi a lehetséges munkapiaci következményeket. (Részletesen lásd az 5. fejezetben.) Ezek a várt negatív hatások befolyásolhatják már a szándékok megfogalmazódását is – erre utal előző fejezetünk néhány eredménye –, ám itt most arra koncentrálunk, hogy vajon mi a szerepe a már megfogalmazott intenciók valóra váltásában.

A munkapiac és egyes családtámogatási programok hangsúlyos vizsgálata mellett szól az a szempont is, hogy itt olyan tényezőkről van szó, amelyekre nézve az állami szabályozás hatásosan léphet fel. (A beállítódásokat illetően ugyanis a közösségi politikáknak kevés a keresnivalója.) Ha tehát van a pronatalista népesedéspolitikában olyan terület, ahol az állami (közösségi) beavatkozás valóban indokolható és senkit nem sért, akkor ilyen a gyermekvállalásra vonatkozó tervek valóra váltását gátló akadályok leépítése.

A munkapiaci helyzetnek és a családtámogatások egyes programjainak a gyermekvállalási intenciók megvalósulására gyakorolt lehetséges hatásait először egyszerű keresztábrák, majd logisztikus regressziós modellek segítségével vizsgáljuk. Ezeknek az intézményi hatásoknak a méréséhez a szokásosnál és az eddigiekben alkalmazottnál sokkal részletesebb változórendszert alakítottunk ki. Itt elvégzendő elemzésünk tehát egyszerre folytatása, kontrollálása és többváltozós elemzésekkel történő kiegészítése a kötetünk 4. fejezetében felvázolt egyszerűbb összefüggéseknek, ugyanakkor önállóan is megáll.

7.1. ábra
A gyermekvállalási szándékok egyidejű meghatározása

A követéses jellegű vizsgálatok általánosságban már régóta foglalkoznak a munkapiaci helyzetnek a gyermekvállalási magatartásra gyakorolt hatásával. Az elmúlt évek kutatásai közül például Schmidt (2004) azt mutatja be, hogy a munkahelyi bizonytalanság a német férfiak körében csökkenti a gyermekvállalás esélyét. Kreyenfeld (2005) német nőket vizsgálva arról számol be, hogy a hatás a képzettségtől függően változik. Adatai szerint míg a magas végzettségű nők esetében a bizonytalanság csökkenti a gyermekvállalás esélyét, addig az alacsony végzettségűeknél növeli azt. Ezek a munkák azonban nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy ez a befolyás az intenciókon keresztül jut-e érvényre, továbbá általában a gyermekvállalásra, nem pedig célzottan a gyermeket tervezők gyermekvállalására irányultak, így eredményeik számunkra csak korlátozottan használhatóak.

Fokozza nehézségeinket, hogy a munkapiacoknak országonként (vagy jóléti rezsimenként) lényegesen eltérhet a szabályozásuk, de még inkább különbség mutatkozhat a szülőknek nyújtott pénzügyi tá-

mogatásokat illetően, ezért a mienkkel rokon külföldi elemzések ennek megfelelően más-más hatásokkal szembesülhettek.

A következőkben az érintettek viselkedését racionális kalkulációjukra alapozzuk, azaz feltételezésünk szerint arra törekszenek, hogy a gyermek vállalása a lehető legkisebb jövedelemcsökkenéssel járjon. Az ökonómiai racionalitást taglaló szakirodalom szerint a férfiak magasabb keresete ösztönző, a nőké pedig gátló tényező. A magasabb férfiúi (férji) kereset ugyanis a gyermekvállalás után is biztosítani tudja a megfelelő megélhetést, míg a nő ellenérdekeltsége a „használdozati költség” (opportunity cost) logikáján alapul: minél nagyobb a keresete, annál nagyobb bevételekről kell lemondani, ha átmenetileg kilép a munkapiacról. Mi a következőkben ezt a kalkulációt annyiban kiterjesztjük, hogy figyelembe vesszük az anyasági ellátások és egyéb tényezők (mint a munkahely biztonsága) hatását is. A mérlegelésnek ezt a logikáját azonban nem alkalmazzuk feltétlenül a gyermekvállalási döntés minden mozzanatára,³⁰ hanem főként a közeljövő háztartás-jövedelmi viszonyaira, illetve a karrieresélyekre vonatkozó szempontokat érvényesítjük. Azt feltételezzük ugyanis (és ezt az intenciók változására vonatkozó adataink alátámasztják), hogy amikor az érintettek munkapiaci okok miatt mégsem vállalják a tervezett időben gyermekeiket, általában néhány év időtartamú halasztásban³¹ gondolkodnak (pl. amíg a férj újból talál munkát; amíg a feleség megszerzi a gyed-jogosultságot stb.).

A munkapiaci helyzet és az intenciók megvalósulásának összefüggését vizsgálva kutatásunk horizontját az egyén szintjéről részben ki kell terjesztenünk a háztartására. A szándékok esetleges módosításakor ugyanis az érintettek valószínűleg a gazdasági egységet alkotó háztartás anyagi helyzetére gyakorolt hatásokkal számolnak.

Másfelől a vizsgálat során külön kell választanunk a férfiak és a nők csoportját, mivel teljesen más jellegű észlelt (lásd 5. fejezet, Fishbein-Ajzen-kérdések) és valós következményei vannak a gyermekvállalás-

---

³⁰ Nem feltételezzük, hogy az érintettek a gyermekvállalás mérlegeléskor az egész életpályára kiterjedő költség-haszon elemzést végeznének, diszkontrátákkal, a háztartási munka értékének beszámításával és egyebekkel.

³¹ Persze empirikus vizsgálatokból azt is tudjuk, hogy a valóságban a halasztás nyomán sok esetben véglegesen elmarad a gyermekvállalás.

nak a két nem munkapiaci helyzetére. Itt a várt hatások esetében figyelemmel kell lennünk az anyasági ellátások aktuális szabályozására is.

A munkapiaci helyzetre vonatkozó változóink mindig az első adatfelvételi hullám idejére vonatkoznak, eltekintünk azoktól a változásoktól, amelyek az első adatgyűjtés és a gyermek fogantatása között történtek. Ezek figyelembevételére másfajta kutatási stratégiát és elemzési eszköztárat igényelt volna.

A következőkben tehát először a feltételezett hatásokat ismertetjük, ezt követően kétváltozós, majd többváltozós elemzést végzünk.

7.1. FELTÉTELEZETT HATÁSMECHANIZMUSOK

(H1) *A nem anyasági ellátásban részesülő (tehát dolgozó vagy munkanélküli, illetve egyéb inaktív) nőkre vonatkozóan azzal a feltételezéssel élünk, hogy az inaktív vagy alacsony jövedelemmel rendelkezők esetében nagyobb az intenciók megvalósulásának esélye, mivel nekik kevesebb rendelkezésre álló anyagi erőforrásról kell ennek kapcsán lemondaniuk. Az inaktív (munkanélküli vagy egyéb inaktív) nők számára a gyermekvállalás után az alanyi jogon járó anyasági juttatás (gyes) három évig stabil biztosított jogviszonyt, elfogadott társadalmi státust és nem elhanyagolható mértékű pénzügyi juttatásokat jelent. A munkapiacra aktív, de alacsony bérű nők kieső jövedelmeit a születést követő két évig a terhességi-gyermekágyi segély, majd a jövedelemfüggő anyasági juttatás (gyed) meglehetősen magas arányban (70% körül, a családi pótlék nélkül) pótolja. Közepes vagy magasabb (a minimálbér kétszeresét meghaladó) munkajövedelemmel számolva a pótlási arány – a gyed limitált volta miatt – egyre alacsonyabbá válik, így a gyermekvállalásából eredő anyagi veszteségek mértéke egyre nagyobb, fokozódó anyagi ellenérdekeltséget teremtve a tervek realizálásával szemben. Erre utal az a korábbi eredményünk, hogy a Bokros-csomag, amelynek lényeges eleme volt a gyed megszüntetése, leginkább az érettségizett és a diplomás nők gyermekvállalási gyakorlatát fogta vissza (Aassve et al., 2006).*

Vegyük észre, hogy az anyasági ellátások rendszere alapjaiban módosítja a várt hatásokat, hiszen enélkül a jövedelem csökkenésével párhuzamosan emelkedne a gyermek relatív anyagi költségeinek terhe. (A férfiaknál majd ténylegesen ilyen relációt feltételezünk.)

(H2) Azt várjuk, hogy az *alkalmazott nők* viselkedését *munkahelyük biztonsága* szintén befolyásolja, mégpedig paradox módon úgy, hogy a legális, de bizonytalan munkahely esetén nagyobb a tervezett gyermek vállalásának esélye, mivel az érintettek számára relatíve biztos pozíciót jelenthet – a Magyarországon nemzetközi összehasonlításban igen hosszú, hároméves – anyasági ellátási idő. A tervezett gyermek gyors vállalása mellett szól az a körülmény is, hogy a bizonytalan munkahely tényleges elvesztése után már csak lényegesen alacsonyabb mértékű anyasági juttatások járnának az édesanyának.

A fenti feltételezés a szakirodalomban szokásos érveléssel részben ellentétes. Az uralkodó nézet szerint a bizonytalan munkahely – az anyasági ellátások hiányában – kérdésessé teszi, hogy a gyermeknevelés költségeit a szülő a jövőben képes-e fedezni, és ez csökkenti a tervek megvalósításának esélyét. Másrészt bizonytalan pozícióban az érintett kisebb esélyt ad magának arra, hogy visszatérhet a munkapiacra, mint a biztos munkahellyel rendelkező. Ilyen összefüggést feltételez a racionális döntések elmélete (pl. Petersen-Lübcke, 2006; Witte-Wagner, 1995), és ezt erősítik meg svédországi vizsgálatok is, amelyek szerint a gazdasági fellendülést mindig a gyermekvállalási hajlandóság erősödése követi. Mi is ezt várjuk a férfiak esetében.

(H3) Az *anyasági ellátásban* részesülő gyermekes nőket illetően – racionális kalkulus alapján – az édesanya státusa szerint U alakú megvalósulási esélyt várhatunk. Az alacsony végzettségű, az első/előző szülés előtt inaktív vagy igen alacsony jövedelmű nők esetén az első/előző gyermek születését követő 3 éven belüli újabb gyermekvállalás anyagi értelemben racionális döntés. E csoport tagjainak ugyanis rosszak az esélyei, hogy visszatérjenek a munkapiacra, és az újabb gyermek vállalása ismételten három (harmadik gyermek esetén, a gyetnek köszönhetően, nyolc) olyan évet jelent, amelyben az édesanya intézményes keretek között van távol a munkapiacról, és emellett juttatást is kap. (Ennek mértéke megegyezik a minimális öregségi nyugdíjával.)

Közepes státusú nőknek anyagi értelemben 'nem kifizetődő' munkába állás nélkül újabb gyermeket vállalni, hiszen ekkor a magasabb összegű gyed helyett csupán gyesben részesülnének.

Azon anyák számára, akik magas jövedelemmel járó állás birtokában születték előző gyermeküket, ismételten az a logikus, ha ezt követően 30 hónapon belül vállalkoznak a következőre, ugyanis esetükben még a második gyermek után járó gyed is eléri a maximális értéket.

(H4) Nők esetében számolhatunk a „partnerbónusz” jelenségével, mely szerint ha a megkérdezett a munkapiacon hagyományos formában (aktív) foglalkoztatott társsal él, akkor lényegesen nagyobb eséllyel válthatja valóra szándékait – hiszen így a szüléssel járó jövedelmi kockázatok lényegesen kisebbek.

(H5) Természetesen a munkahely elvesztését – az anyagin túl – más szempontból is figyelembe kell venni, nevezetesen abból, hogy megtöri a karrierépítés folyamatát. A fizetett munka világából való kilépés sokak számára a legfontosabb életcélok egyikének elvesztését jelentheti. Feltételezhető tehát, hogy a karrierépítést, a munkát preferálók nehezebben szánják rá magukat még a tervezett gyermekek tényleges vállalására is.

(H6) Feltételezzük, hogy a hagyományos nemi szerepekben gondolkodó nők (családfenntartó férfi, gyermekeket nevelő feleség) nagyobb arányban realizálják terveiket, mint azok, akik szerepelvárásai a „modern” kategóriába sorolhatók. A következmények azonban itt összetettek, ugyanis ez a hagyományos gondolkodás gátja is lehet a tervek megvalósításának, amennyiben a partner hiányzik vagy másképp gondolkodik.

Férfiak körében kevesebb és jóval egyszerűbb hatásokat feltételezünk, mint a nőknél.

(H7) Az inaktív férfiakkal szemben az aktívoknak, az utóbbiakon belül pedig a magasabb jövedelműeknek nagyobbak az esélyeik intencióik megvalósítására. Minél magasabb ugyanis a jövedelem, annál kevésbé rontja az érintettek jóléti kilátásait, fogyasztási lehetőségeit a születendő gyermek.

(H8) A munkahely biztonságát tekintve, feltételezésünk szerint a stabil munkahellyel rendelkezőknek jobb az esélyeik terveik realizálására.

(H9) Végül a férfiak esetében is feltételezünk értékrendi hatásokat: várakozásaink szerint közülük azok, akik elfogadják, hogy a nők számára a karrier fontosabb lehet a gyermeknél, hajlamosabbak elhalasztani tervezett gyermekeik vállalását, mint azok, akik a hagyományos „dolgozó férfi – háziasszony nő” nemek szerinti szerepmegosztásban gondolkodnak.

7.2. KÉTVÁLTOZÓS ÖSSZEFÜGGÉSEK

(H1) A *nem anyasági ellátásban részesülő nők* esetében valóban van szignifikáns összefüggés a jövedelem és a realizálási arány között, ennek iránya azonban első pillantásra csak részben felel meg az előzetes hipotéziseinknek (vö. 7.1. táblázat).

Az inaktív (és az idesorolt néhány, csak pár órában dolgozó) nők esetében ugyanis összességében – a várakozásainkkal szemben – átlag alatti realizálási arány figyelhető meg. Ha azonban tovább bontjuk ezt a csoportot, kiderül, hogy ez elsődlegesen a nem munkanélküliekre (hanem pl. a tanulókra, leszázalékoltakra, egyéb inaktívakra) vezethető vissza, mert *a munkanélküli nők körében kimutatott 31%-os hányad* majdnem eléri az alacsony jövedelműeknél észlelt arányt.

A foglalkoztatottakat illetően viszont a várthoz hasonló összefüggést kaptunk: *az alacsony munkajövedelmű nők* (akik esetében az anyasági ellátások kompenzáló hatása erősebb) nagyobb eséllyel vállalták tervezett gyermekeiket, mint a közepes vagy magasabb személyi jövedelmi kvintilisbe tartozók, akiknek a kiesett jövedelme vélhetően meghaladta a minimálbér kétszeresét, és így a kompenzáció aránya alacsonyabb. A legmagasabb jövedelmi ötödöt tekintve ez a trend váratlanul ismét megtörik – emelkedni kezd a realizálási hányad.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy legkevesebb esélyük a dolgozó, átlagos, illetve a valamivel átlag feletti munkapiaci jövedelemmel rendelkező nőknek van arra, hogy szándékaik szerinti időzítéssel szüljék gyermeküket: mintegy négyötödük esetében marad el a realizálás. Ezek az adatok cáfolják azt az alternatív hipotézist, mely

szerint a minél magasabb jövedelem a gyermekvállalás terén (is) egyre nagyobb eséllyel tenné tervezhetővé az életet.

A kép azonban még összetettebb, ha külön vizsgáljuk a gyermekes nőket (vö. 7.1. táblázat második oszlopát). Annyi az alacsony elemszám ellenére is kijelenthető, hogy a gyermekes dolgozó (tehát az anyasági ellátásról a munkapiacra visszatért) édesanyák lényegesen alacsonyabb hányada realizálja gyermekvállalási szándékát – a három középső jövedelmi kategóriában alig 13%-uk. Ez arra utal, hogy ma Magyarországon azok, akik első gyermekük megszülése és a – nemzetközi összehasonlításban igen hosszú – anyasági ellátás lejárta után átlagos pozícióban visszatérnek a munka világába, igen kis eséllyel tudják megvalósítani a további gyermek vállalására vonatkozó terveiket. Ez alól csak az igen alacsony (alsó kvintilis) és az igen magas (felső kvintilis) személyes jövedelemmel rendelkező édesanyák (gyermekesek) jelentenek kivételt: esetükben a tervek beváltásának esélye az átlagosnál lényegesen magasabb, mintegy 30%-os volt.³²

7.1. táblázat

A gyermekvállalási terveiket három éven belül megvalósítók aránya (%) az egyes gazdasági aktivitási, illetve személyes jövedelmi helyzetű nők körében, összesen és a gyermekesek körében

Aktivitás és a személyes jövedelem szerinti kvintilisek 2001-ben	3 éven belül realizált tero	
	összes, nem anyasági ellátáson lévő nő	gyermekes, nem anyasági ellátáson lévő nők
Egyéb inaktív	24,6	27,9
Igen alacsony jövedelem	34,0	30,0
Alacsony jövedelem	35,1	11,5
Átlagos jövedelem	23,2	15,6
Magas jövedelem	17,7	11,1
Igen magas jövedelem	26,9	25,0
Összesen	26,7	19,6
(N=100%)	(621)	(214)

³² Ez az eredmény további vizsgálatot igényel. Talán arról van szó, hogy az alacsony jövedelműek anyagi értelemben már nem lehetnek vesztesek, a nagyon magas jövedelműek pedig megengedhetik maguknak a veszteséget.

(H2) A munkahely biztonságát elsősorban az alkalmazottak körében van lehetőségünk operacionalizálni. Mi itt azok munkahelyét tekintettük bizonytalanoknak, akik:

- nagyon aggódtak munkahelyük elvesztéséért,
- voltak már három hónapnál hosszabb ideig munkanélküliek,
- szerződéses (nem állandó) munkaviszonyban voltak foglalkoztatva.

Eszerint a foglalkoztatott nők csaknem 40%-ának bizonytalan volt a munkahelye. Hipotézisünk azonban nem igazolódott be: ez a körülmény nem segítette elő a gyermekvállalási tervek megvalósulását, sőt valamelyest inkább még csökkentette – bár nem szignifikáns mértékben – az esélyét. Felmerül a kérdés, vajon nem a félresikerült operacionalizálás miatt jutottunk-e erre az eredményre. Természetesen ezt kizárni teljes bizonyossággal sohasem lehet, de több más operacionalizációs eljárás révén is hasonló eredményre jutottunk.

7.2. táblázat

A gyermekvállalási terveiket három éven belül megvalósítók aránya (%) a különböző stabilitású munkahelyen foglalkoztatott nők körében

<i>A munkahely stabilitása</i>	<i>Realizálási arány</i>
Biztos munkahely	29,8
Bizonytalan munkahely	24,9
Összes foglalkoztatott nő (N=100%)	27,5 (432)

(H3) Az anyasági ellátásban részesülő nők újabb gyermekvállalásának vizsgálatakor az alacsony elemszámból eredő korlátokat úgy hidaltuk át, hogy egyes férfiak válaszait is figyelembe vettük. Az első megkeresés idején anyasági ellátáson lévő 541 nő közül ugyanis mindössze 119 olyan válaszadó volt, aki akkor három éven belül újabb gyermek vállalását tervezte és nem volt terhes. Ezt a mintát kiegészítettük azokkal a három éven belül gyermeket tervező férfiakkal, akik partnere anyasági ellátáson volt. (Erre azért volt lehetőség, mert a szóban forgó kapcsolatok között a felbomlottak aránya igen alacsony volt.) E kiegészítés során azzal a feltételezéssel is élnünk kellett, hogy a partnereknek a kö-

vetkező gyermekekre vonatkozó rövid távú terve azonos.³³ Így a hasznos elemszám 245-re emelkedett, amely már lehetőséget nyújt a hipotézis részleges tesztelésére.

Ezt a csoportot is célszerű volt differenciálni. Mivel azonban olyan adat nem állt rendelkezésünkre, amely segítségével az első hullám előtti utolsó foglalkoztatotti jövedelem alapján elvégezhetjük volna az osztályba sorolást, a státust az iskolai végzettséggel operacionalizáltuk.

A kapott eredmény egyértelműen szignifikáns, az összefüggések pedig igen plasztikusak (7.3. táblázat), viszont ismét csak részben támasztják alá előzetes várakozásunkat. A nő iskolai végzettségével párhuzamosan nagyobb lesz az esélye az intenciók valóra váltásának – az anyasági ellátásban részesülő, újabb gyermek vállalását tervező diplomások kétharmada realizálja ezt a szándékát. Alacsonyabb iskolai végzettségek esetén lényegesen alacsonyabb arányokat figyelhetünk meg, és ez a csökkenő tendencia nem törik meg a legkevésbé képzeteket tekintve sem. A realizálási arányok eltérése feltűnő, különösen ha azt a foglalkoztatottaknál tapasztalattal vetjük össze: míg az átlag felett kereső (általában felsőfokú végzettségű) dolgozó nők közül hozzávetőlegesen csak minden ötödik váltotta valóra terveit, a felsőfokú végzettségű anyasági ellátáson lévő kismamák kétharmada valóban megszülette újabb tervezett gyermekét.

7.3. táblázat

A gyermekvállalási terveiket három éven belül megvalósítók aránya (%) az anyasági segélyben részesülő, különböző iskolai végzettségű nők körében (férfiak válaszaival kiegészített részsokaság)

<i>Az anya iskolai végzettsége</i>	<i>Realizálási arány</i>
Legfeljebb alapfok	36,0
Szaktanácsképző	40,4
Érettségi	44,3
Diploma	66,0
Összesen (N=100%)	46,1 (245)

³³ Thomson (Thomson et al., 1990) bemutatja, hogy a partnerek szándékai között ugyan lehetnek eltérések, ezek azonban minimálisak. Úgy gondoljuk, mi is élhetünk az azonosság feltételezésével.

(H4) A „partnerbónusz” jelenségének operacionalizálásakor a partnerrel együtt élő nőket a szerint bontottuk két csoportra, hogy férjük/élettársuk hagyományos formában (alkalmazottként vagy vállalkozóként) dolgozik-e vagy sem. A várt hatás egyértelműen érvényesül: a nagyobb realizálási arányban mutatkozó előny nemcsak a partner nélkül élőkkel, hanem a nem dolgozó partnerrel együtt élőkkel szemben is jelentős. (Érdekes módon paritás szerint vizsgálva az összefüggés lényegesen erősebb a gyermektelenek körében – úgy látszik, az első gyermek vállalásakor játszik fontosabb szerepet a férfi partner stabil munkahelye.)

7.4. táblázat

A gyermekvállalási terveiket három éven belül megvalósítók aránya (%) a nők körében, „partnerbónusz” szerint

Partnerbónusz	Realizálási arány
Nincs együtt élő partner	19,9
Partner, stabil munkaviszonyal	38,4
Nem dolgozó vagy instabil munkaviszonyal rendelkező partner	30,1
Összesen (N=100%)	30,1 (740)

(H5) A munka fontossága

A stabil munkahely, a karrierépítés olyan tényezője a gyermekvállalásról hozott döntés megmásításának, amely nemcsak a foglalkoztatott, hanem az éppen nem dolgozó nők számára is alternatíva. A kérdés operacionalizására ismét különféle változatokkal próbálkoztunk. Végül egy más vizsgálatokban jól bevált, egyszerű változó mellett döntöttünk, amely a következő állítás minősítésén alapszik: „Jó szakma, jó állás mellett igazuk van a nőknek, ha fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyermekük legyen.”

Várakozásainkkal ellentétben kétváltozós szinten semelyik operacionalizálási verziót tekintve sem mutatkozott semmiféle hatás, összefüggés a kérdezettnek a munkáról és a karierről vallott nézetei, illetve a tervezett gyermekvállalás realizálása között. Az eredmény azért különösen érdekes, mert a szakirodalmi meggyőződés szerint – és erről hozunk majd adatokat a 8. fejezetben mi is – a nők munkaközpontúsá-

ga és gyermekvállalása általában korrelál. Feltételezhető tehát, hogy a hatást mi azért nem tudjuk kimutatni, mert az összefüggés a szándék megfogalmazásakor, nem pedig annak realizálása során érvényesül. Eszerint akik a munkát állítják életük középpontjába, eleve alacsonyabb arányban terveznek – legalábbis konkrét, közeli időpontban – gyermeket vállalni. Akik viszont ilyen beállítottságuk mellett is terveznek gyermeket, nem átlag feletti arányban mondanak le róla. Ugyanezt tapasztalták Heaton és munkatársai (1999), amikor a karriernek és szórakozásnak a válaszadó ítélete szerinti fontosságát vonták be modelljükbe. (A szórakozás értékelése a tudatos gyermektelenség esetén bizonyult jó indikátornak.)

(H6) A nemi szerepek hagyományos értelmezésének operacionálisát szintén egy bevett, a megkérdezetteket jól megosztó állítással végeztük el: „Az a helyes, ha a férj számára a munka a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermekek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak”. A kijelentés minősítését sem általánosságban, sem paritások szerint bontva nem tapasztaltunk semmiféle összefüggést. Az eredménytelenség arra utal, hogy a beállítódásnak, értékorientációnak a szándékok realizálása során – a feltételezettel szemben – nem lehet lényeges hatást tulajdonítani. Úgy látszik, az intenciók megvalósulására már nem terjed ki az értékek és beállítódások befolyása, érvényesülésükre – a szakirodalmi tapasztalatok szerint is – elsősorban az *intenciók kialakulásakor* lehet számítani.

A *férfiakra* vonatkozó összefüggések lényegesen könnyebben áttekinthetőek.

(H7) Az aktivitás, jövedelem és a gyermekvállalás összefüggésére vonatkozó hipotézis kétváltozós szinten beigazolódott: az inaktív férfiak valóban átlag alatti, még a magas saját jövedelemmel rendelkezők némileg átlag feletti eséllyel valósították meg terveiket. Az összefüggéseknek nemcsak a mintázata más, mint a nőknél megfigyelt U alak, hanem erőssége is – amennyiben lényegesen gyöngébbnek bizonyult. Valójában csak a két poláris csoport tér el az átlagtól, míg az alacsony és a közepes munkajövedelműek realizálási arányai nem különböznek

egymástól. A gyermektelenek és a gyermekesek között ugyan megfigyelhetők kisebb eltérések, a fenti összefüggés összességében mindkét csoportra igaznak tűnik.

7.5. táblázat

A gyermekvállalási terveiket három éven belül megvalósítók aránya (%) a különböző gazdasági aktivitási, illetve személyes jövedelmi helyzetű férfiak körében

<i>Saját jövedelmi helyzet 2001-ben</i>	<i>Realizálási arány</i>
Inaktív	15,5
Igen alacsony jövedelem	26,0
Alacsony jövedelem	26,2
Átlagos jövedelem	26,0
Magas jövedelem	27,8
Igen magas jövedelem	30,5
Összesen (N=100%)	25,4 (822)

A férfiakra vonatkozó többi szubjektív jellegű hipotézist illetően (H8–H9) viszont már kétváltozós szinten sem figyelhető meg szignifikáns összefüggés. A gyenge, nem szignifikáns hatások egybeesnek azzal, amit a szakirodalom leír. Ezek az anyák munkapiaci helyzetének és gyermekvállalásának kapcsolatát kutatják és hangsúlyozzák.

7.3. A SZÁNDÉKOK REALIZÁLÁSÁNAK TÖBBVÁLTOZÓS MODELLJEI

7.3.1. MODELLÉPÍTÉSI SZEMPONTOK ÉS VÁLTOZÓK

Az előzőekben bemutatott két- és háromdimenziós táblázatok jól illusztrálták, hogy az intenciók megvalósulása összetett háttérű társadalmi jelenség, amely a legkülönbözőbb, de elsősorban objektív jellegű demográfiai és társadalmi tényezőkkel mutat összefüggéseket. Az egyes háttértényezők természetesen kölcsönkapcsolatban állnak egymással. Az eddigi eredmények arra utalnak, hogy esetenként (pl. az aktivitási státust vagy a jövedelmet illetően) más-más relációk fedezhe-

tőek fel a nők és a férfiak körében, illetve a különböző paritásokat tekintve.³⁴

A fentiek azt indokolnák, hogy a legalább négy logisztikus regressziós modellt konstruáljunk: nemenként, illetve aszerint, hogy született-e már gyermeke a megkérdezettnek. Erre azonban az adatbázis mérete nem ad lehetőséget. (N=1561, négy részre bontva az egyes modellek esetszámai csupán 330 és 463 közé esnének.)

Amellett döntöttünk, hogy a férfiakra és a nőkre külön modelleket konstruálunk. Elsősorban azért tettünk így, mert tanulmányunkban az intenciók valóra váltását akadályozó tényezőket kívántuk vizsgálni, ezek között is különös hangsúlyt fektetve a munkapiachoz kötődő elemekre. Márpedig ez utóbbiak befolyása nemenként igen erőteljesen különbözik, hiszen a nők és a férfiak munkapiaci státusa egészen más-hogy hat a gyermekvállalásra. Kompromisszumos döntésünknek természetesen vannak hátrányos következményei, így ugyanis a modelleink csupán töredékesen képesek jelezni az olyan hatásokat, amelyek paritásonként eltérő irányúak. Ezért arra törekedtünk, hogy *a paritások szerint nyilvánvalóan különböző hatásokra már a kétváltozós összefüggések vizsgálatakor felhívjuk a figyelmet.*

Modellépítésünk összetett lépcsőzetes logikát követ. Először alapvető objektív változókat vontunk be, demográfiai, életciklus jellegűeket (a válaszadó kora, gyermekszáma; partnerkapcsolatának típusa), majd ezeket kiegészítettük a lakáshellyel. Ezután egy úgynevezett munkapiaci modellt konstruáltunk, amely – korlátok között – arra alkalmas, hogy tesztelje a korábban felállított hipotéziseket, immár többváltozós kontrollt alkalmazva. Végül az úgynevezett teljes modellbe mind a bővített demográfiai, mind a munkapiaci modell változóit bevontuk. A folyamat logikáját a 7.6. táblázatban foglaltuk össze.

---

³⁴ Ez nem meglepő, a szakirodalom is ezt támasztja alá, de magunk is hasonlókat tapasztaltunk ugyanezen az adatbázison, amikor általában a gyermekvállalást vizsgáltuk (az intenciókra más érvényes).

7.6. táblázat
A logisztikus regressziós modellezés logikája.

Változó	I. alapmodell	II. munkapiaci modell	III. teljes modell
Kor	X		X
Paritás (egygyermekeseknél bontva)	X		X
Partnerkapcsolati státus (hossz szerint bontva)	X		X
Lakásszükséglet	X		X
Munkapiaci státus (nemek szerint eltér)		X	X
Partnerbónusz (csak nőknél)		X	X
A munkahely biztonsága		X	X
Családközpontúság		X	X

Az *alapmodell* főként kontrollszerepet betöltő változóit az alábbiak szerint operacionalizáltuk. A *válaszadó korát* folyamatos változóként építettük be, ugyanis mindkét nem esetében megfelelően pontos, szignifikáns lineáris kétváltozós összefüggés figyelhető meg, amely nem teszi indokoltá korcsoportok alkalmazását. A *paritást* – a fentebb elmondottak szerint – kategoriális változóként kezeltük, elkülönítve a gyermekteleneket, az egy-, a két-, illetve a három- vagy több gyermekeseket. Az egygyermekeseket két alcsoportra bontottuk annak függvényében, hogy az első gyermek születése óta eltelt-e már három év vagy sem. A *partnerkapcsolat típusát* tekintve hat kategória megkülönböztetésére nyílt lehetőségünk. Egy-egy csoportot alkotnak a házastársi és az élettársi kapcsolatban, valamint a partner nélkül élők. Az előző két csoportot tovább bontottuk aszerint, hogy a partnerkapcsolat hossza meghaladta-e a három évet vagy sem. A partner nélkül élőket két csoportra osztottuk azt a megkülönböztetést alkalmazva, hogy van-e velük nem együtt élő partnerük. Emellett még a laksűrűséget ($m^2/fő$) mint folyamatos változót vontuk be az alapváltozók közé.

A *munkapiaci modell* változói az alábbiak.

Az *aktivitási helyzettel kombinált személyes jövedelemi helyzet* kategoriális változó (aktivitás-/státusváltozó), amely az előző pontban már leírt változók összekapcsolása. Ebben a nem aktívak mellett – a nőknél külön iskolai végzettségi szerinti csoportokra bontva az anyasági ellátá-

son lévőket is – az aktívakat öt, megközelítőleg egyenlő nagyságú csoportba rendeztük, személyes jövedelmük nagysága szerint.

A változatlan formában bevont kategoriális *szubjektív változók* mellett a „*partnerbónusz*” változóját – a partnerkapcsolat típusa változójával mutatkozó autókorrelációja csökkentése érdekében – valamelyest módosítani kellett. A háromsztatú változót kétosztatúvá alakítottuk, 1-es értéket kaptak mindazok, akik partnere stabil munkahellyel rendelkezett. (Ez utóbbi változót természetesen csak a nőkre vonatkoztatva alkalmaztuk.)

7.3.2. A MODELLEKBŐL SZÁRMAZÓ EREDMÉNYEK

Nők

A nők esetében az első modellbe bevont kontrollváltozók hatása jelentősen gyengíti egymást, összességében azonban – a laksúrúság kivételével – valamennyi változó szignifikáns hatásokat mutat.

A *kor* hatása a várt és ismert irányú: a fiatalabbaknak nagyobb esélyük van terveik megvalósítására (7.7. táblázat). Itt érdemes visszatérni a kötetünkben már többször felvetett egyik alapvető kérdésre, nevezetesen, hogy a gyermekvállalás halasztása vezet-e új termékenységi mintához (vö. különösen a 2., illetve a 4. fejezettel). Mint adatainkból kiderül, nem csupán kétváltozós, hanem többváltozós szinten – egyéb társadalmi tényezők kontrollálása után – is igaznak bizonyul az összefüggés, hogy az életkor emelkedésével csökken a tervezett gyermekek megszületésének az esélye. A kapott eredmény tehát arra utal, hogy a halasztás nemcsak időbeli eltolással, hanem a tervek alacsonyabb arányú megvalósításával is jár. A következtetés annyiban kikezdhető, hogy az alapjául szolgáló számítás során összemossuk két születési kohorsz adatait, hiszen az alacsonyabb realizálási arányt felmutató halasztók más kohorsz tagjai, mint a terveiket nagyobb arányban megvalósító fiatalabb nem halasztók. Az pedig – legalábbis elméletileg – nem zárható ki, hogy az eltérés oka a kohorszokban, nem pedig az életkorban keresendő. Egyértelmű eredményre csak a harmadik adatfelvételi hullám után juthatunk majd, amikor a két követési időszak elkülönítésével a kohorsz- és a periódushatás biztosan elválasztható lesz egymástól. Azonban a józan észre és arra a tapasztalati tényre

támaszkodva, hogy az egyes kohorszok befejezett termékenysége elég kis ingadozást mutat, úgy véljük, *ezek az eredmények igazolják azt a feltételezésünket, hogy a halasztás következtében társadalmi szinten csökkenni fog a végső gyermekszám, vagyis a késői gyermekvállalás modelljére való áttérés egyben alacsonyabb gyermekszámmal, illetve a kívánt és a valóban megszült gyermekek száma közötti olló kinyílásával jár majd együtt.*

A kombinált *paritásváltozót* tekintve a legerősebb szignifikáns hatás az egygyermekesek bontása esetén figyelhető meg. Azok a további gyermeket tervező egygyermekes anyák, akik az első gyermeküket kevesebb, mint három éve szülték, lényegesen nagyobb eséllyel valószínűsítik meg tervüket, mint azok, akik hosszabb késleltetést terveztek. Valóban átütő ereje azonban a *partnerkapcsolati pozíciónak* van: a partnerrel nem rendelkezőkhöz képest értelemszerűen minden más csoport tagjainak nagyobb az esélye a tervezett gyermek megszületésére (7.7. táblázat).

Érdekes különbségek találhatók viszont a *házasságban és az élettársi kapcsolatban* élők között. Ha valaki nem régen létesített élettársi kapcsolat keretében szándékozott gyermeket vállalni, a realizálás esélye csak igen csekély mértékben volt rosszabb, mint a házasságban élőknek. Ennek az eredménynek az értelmezésekor két dolgot figyelembe kell venni. Egyfelől, új keletű élettársi kapcsolatban lényegesen kevesebben terveztek három éven belül gyermeket, mint friss házasságban. Másfelől, a friss élettársi kapcsolatban gyermeket tervezők és a szándékukat realizálók többnyire – a 67-ből 36 esetben – 2004-ben már házasságban éltek. Vagyis ők időközben, talán éppen a gyermekvállalás okán, összeházasodtak.

Ha viszont az élettársi kapcsolat tartós, akkor az intenciók megvalósításának esélye jelentősen kisebb, mint a házasságban élők esetében. Megítélésünk szerint itt annak tipikus példájával találkozunk, amikor az összetett változók és a többváltozós elemzés alkalmazása lényeges információt ad hozzá azokhoz az eredményekhez, amelyeket az egyszerű kétváltozós hatásoknál (lásd 4. fejezet) tapasztaltunk. Fény derül ugyanis arra, hogy a házassági és ez élettársi kapcsolatban megfigyelt hasonló realizálási arány mögött alapvetően más struktúra húzódik meg. Ezek az adatok arra utalnak, hogy nem szerencsés általánosságban beszélni az élettársi kapcsolatok terjedésének termékenységi hatá-

sairól, ugyanis a próbaházasság jellegű kapcsolatok sajátos jellemzőkkel bírnak. Ezekben a partnerek kapcsolatukat már indulóban tartásnak tervezik, és ennek része a későbbi házasság és gyermekvállalás is. Ebben a relációban a tervezett gyermekek megszületésének esélye hasonló ahhoz, mint amit a friss házasságok körében tapasztaltunk. Az élettársi kapcsolat más típusaiban viszont alacsonyabbnak mutatkoznak a gyermekvállalási tervek megvalósítási esélyei, így terjedésük az össztermékenységre csökkentő hatást gyakorol.

A második modellben csak *a munkapiaci változók* hatásával számoltunk. A kétváltozós eljárásból nyert eredményekhez képest (a nőknél) jelentős változások nem figyelhetők meg: az összevont aktivitás/státus-változó és a partnerbónusz hat szignifikánsan a tervek megvalósítására, míg a munkahely biztonságának és a szubjektív változóknak így sem mutatkozott hatása.

A harmadik, az összetett modellbe a két előzőnek valamennyi változóját bevontuk. A hatások értelemszerűen részben kioltják egymást: megszűnik a partnerbónusz hatása, mert a válaszadó – és ezzel összefüggésben a partnere – életkora és iskolai végzettsége jó eséllyel meghatározza azt, hogy a partner rendelkezik-e stabil munkahellyel. Valamelyest gyöngült az aktivitás/státus-változó hatása, de az itt megfigyelt összefüggések statisztikailag jelenősek maradtak. Ennyiben tehát megállapítható, hogy a munkapiaci helyzet a nők esetében valóban komoly hatást gyakorol arra, hogy az érintettek megvalósítják-e gyermekvállalási terveiket: *a munkapiacon aktívak közül az alacsony jövedelemmel rendelkezők, míg az anyasági ellátásban részesülők közül a magas státusú édesanyák intenciói realizálódnak nagyobb arányban.* A partnerkapcsolat és annak típusa meghatározó fontosságú, azonban nem hanyagolható el a partner munkapiaci helyzetének a hatása sem – a stabil munkahely segíti a tervek megvalósítását.

Férfiak

A férfiakat illetően a kép sokkal egyszerűbb: a kontrollváltozók esetén a hatások iránya és típusa megegyezik a nőknél megfigyeltékével, az eltérés annyi, hogy a laksűrűségnek is szignifikáns (várt irányú) hatása van. Ezekhez képest a munkapiacot leíró többi változónak csupán kiegészítő hatása van, bár a jövedelem esetében valamiféle pozitív hatás

megfigyelhető. Ennek ellenére a munkapiaci modell magyarázóereje (Nagelkerke-féle R^2) elhanyagolhatóan alacsony, ezek a változók tehát alig bővítik ismereteinket arról, hogy milyen csoportokban alacsony a gyermekvállalási tervek megvalósulási aránya.

7.7. táblázat
Intenciók és megvalósulások – logisztikus regressziós modellek (nők)

VÁLTOZÓK	Egyváltozós hatások		Alapmodell		Munkapiaci modell		Teljes modell	
	Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)	
SZÜLETÉSI ÉV	1,091	***	1,109	***			1,098	***
GYERMEKSZÁM (referencia: 0)	1		1				1	
1 (1-35 hónap)	2,393	***	1,890	**			1,351	
1 (36- hónap)	0,605	**	0,693				0,674	
2	0,561	**	0,740				0,575	
3+	1,155		1,957				1,548	
PARNERKAPCSOLAT (referencia: nincs kapcsolat)	1		1				1	
Valakivel jár	2,276	***	2,099	**			2,101	**
Élettársi kapcsolat (1-35 hónap)	4,809	***	4,229	***			3,330	***
Élettársi kapcsolat (36- hónap)	2,209	**	2,543	**			2,093	*
Házasság (1-35-hónap)	6,235	***	4,727	***			3,588	***
Házasság (36- hónap)	2,914	***	4,101	***			3,282	***
LAKSÚRÚSÉG (m ² /fő)	1,001		1,008				1,007	
AKTIVITÁS / STÁTUS (referencia: inaktív)	1	***				***	1	*
Igen alacsony	1,575				1,333		1,275	
Alacsony	1,644	*			1,370		1,327	
Átlagos	0,913				0,738		0,948	
Magas	0,643				0,498		0,646	
Igen magas	1,095				0,831		0,854	
Anyasági ellátás, alapfok	2,047				1,854		1,179	
Anyasági ellátás, szakmunkás	2,193	*			1,888		1,271	
Anyasági ellátás, érettségi	2,267	**			2,028	*	1,631	
Anyasági ellátás, felsőfok	7,100	***			5,283	***	5,023	***
PARTNERBÓNUSZ (referencia: nincs partner)	1	***				**		
Együttélő partner dolgozik	2,025				1,850		1,329	
A MUNKAHELY BIZTONSÁGA (referencia: nincs munkahely)	1				1		1	
Biztos munkahely	0,836				1,374		1,248	
Bizonytalan munkahely	0,660	**			0,974		1,027	
MUNKA VS. GYERMEK (referencia: gyermekközpontú)	1				1		1	
Bizonytalan	0,808				1,025		0,961	
Munkaközpontú	0,979				1,147		1,011	
NEMI SZEREP (referencia: modern)	1				1		1	
Bizonytalan	0,555				0,529	*	0,514	*
Hagyományos	1,136				1,054		1,072	
Nagelkerke-féle R ²			0,16		0,11		0,20	

7.8. táblázat
Intenciók és megvalósulások – logisztikus regressziós modellek (férfiak)

VÁLTOZÓK	Egyváltozós hatások		Alapmodell		Munkapiaci modell		Teljes modell	
	Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)	
SZÜLETÉSI ÉV	1,076	***	1,100	***			1,108	***
GYEREKSZÁM (referencia: 0)		***						
1 (1–35 hónap)	2,397	***	1,653	*			1,659	*
1 (36– hónap)	1,002		1,040				1,069	
2	0,931		1,146				1,179	
3+	0,775		1,639				1,955	
PARNERKAPCSOLAT (referencia: nincs partner)		***		***				***
Valakivel jár	3,468	***	3,304	***			3,286	***
Élettársi kapcsolat (1–35 hónap)	8,074	***	8,505	***			8,259	***
Élettársi kapcsolat (36– hónap)	4,711	***	6,671	***			6,322	***
Házasság (1–35-hónap)	10,990	***	10,646	***			10,201	***
Házasság (36– hónap)	4,782	***	6,308	***			5,847	***
LAKSÚRUSÉG (m ² /fő)	1,006	***	1,022	***			1,021	***
AKTIVITÁS / STÁTUS (referencia: inaktív)		*						
Igen alacsony	1,888	*			1,888	*	1,657	
Alacsony	1,910	**			1,994	*	1,871	
Átlagos	1,909	**			1,990	**	1,664	
Magas	2,056	**			2,226	**	1,946	
Igen magas	2,365	***			2,586	***	2,477	**
A MUNKAHELY BIZTONSÁGA (referencia: nincs munkahely)								
Biztos munkahely	1,226				0,830		0,837	
Bizonytalan munkahely	1,424	*			1,016		1,041	
MUNKA VS. GYEREK (referencia: gyerekközpontú)								
Bizonytalan	0,680				0,674		0,693	
Munkaközpontú	0,874				0,892		0,956	
NEMI SZEREP (referencia: modern)								
Bizonytalan	1,336				1,539		1,511	
Hagyományos	0,980				1,027		1,151	
Nagelkerke-féle R ²			0,18		0,03		0,20	

7.4. A SZÁNDÉKOLT ÉS A NEM SZÁNDÉKOLT GYERMEKVÁLLALÁS TÉNYEZŐINEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Elemzésünkben a munkapiacot és az anyasági ellátórendszert vizsgáltuk abból a szempontból, hogy miként befolyásolják a tervezett gyermekek megszületésének esélyét. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon magyarázó tényezőink valójában a szándékok valóra váltásának esélyét, vagy az egyáltalában vett gyermekvállalást értelmezik-e? E kérdést megválaszolhatjuk, ha megvizsgáljuk, hogy milyen tényezők befolyásolják a nem-szándékolt gyermekek megszületésének esélyét.³⁵ Adataink alapján ugyanis tudjuk, hogy a gyermekek mintegy kétötöde – nagyon tág értelemben – nem a szándékok szerint jött világra, pontosabban megszületését 2001/2002 fordulóján 2005-ig nem tervezték. Az is ismert, hogy e csoporton belül nagyobb arányban vannak az eredetileg későbbre tervezett („előrehozott”), mint a szándék ellenére született gyermekek. (Részletesen lásd a 4. fejezetben.)

Ha a nem szándékolt gyermekvállalás elemzése során ugyanazon tényezők ugyanolyan irányú és mértékű hatását tapasztalunk, mint amelyeket a szándékolt gyermekvállalás esetén az előzőekben kapunk, akkor azt kell mondanunk, hogy az előzőekben feltárt magyarázó változók nem a szándékok realizálásának, hanem általában véve a gyermekvállalásnak az okaira világítanak rá. Hogy magyarázó változóink tényleg a gyermekvállalási szándékok valóra váltásának okát értelmezik, tehát csak akkor tételezhetjük fel, ha lényeges különbségeket tapasztalunk.

Másképpen: a gyermekvállalást magyarázó egyes biológiai, társadalmi faktorok esetében nem feltételezhetjük, hogy azok másképpen hatnak az általában vett, a szándékolt vagy a nem szándékolt gyermekvállalás esetén. A partner hiánya például a gyermekvállalás esélyét csökkenti, a fiatal életkor pedig növeli, függetlenül attól, hogy az érintett kívánt-e gyermeket vagy sem. Ugyan feltételezzük, de a munkapiaci hatások esetében sem zárhatjuk ki, hogy stabil munkahellyel rendelkező partner mellett nem csupán a tervek megvalósításának

---

³⁵ A szándékolt és nem szándékolt gyermekvállalás összehasonlításának szükségességére Aart Liefbroer hívta fel a figyelmünket.

esélye nagyobb, hanem azé is, hogy a pár egy későbbre tervezett gyermek előrehozatala mellett dönt (azaz „nem tervezett gyermek” születik).

A fenti kétségek feloldása céljából, annak megállapítására, hogy azonos vagy esetleg eltérő társadalmi háttértényezők fedezhetőek-e fel a két esetben, a fentiekben kialakított logisztikus regressziós modellt lefutattuk azon 18-45 éves nők (N=2799) alapsokaságára is, akik az első adatfelvételi hullám idején nem tervezték, hogy három éven belül gyermeket vállalnak.

Az eredmények könnyebb összehasonlíthatósága érdekében itt csak a két teljes modellből származó eredményeket közöljük egymás mellett. Az adatok értelmezéshez fontos tudni, hogy ez eltérő alapsokasági esélyek miatt a kapott értékek egymással közvetlenül nem vethetőek össze, csupán az összefüggések iránya vizsgálható. Azok ugyanis, akik gyermeket terveztek az adott időszakra, értelemszerűen sokkal nagyobb eséllyel realizálták szándékukat, mint azok, akiknek nem volt ilyen tervük.

7.9. táblázat
Tervezett és nem tervezett gyermekek – logisztikus regressziós modellek (nők)

Nők	Három éven belül gyermeket tervezők		Három éven belül gyermeket nem tervezők	
	Exp. (B)		Exp. (B)	
SZÜLETÉSI ÉV	1,098	***	1,165	***
GYERMEKSZÁM (referencia: 0)	1		1	
1 (1-35 hónap)	1,351		1,491	
1 (36- hónap)	0,674		1,181	
2	0,575		1,041	
3+	1,548		1,268	
PARNERKAPCSOLAT (referencia: nincs partner)	1	**	1	***
Valakivel jár	2,101	**	1,083	
Élettársi kapcsolat (1-35 hónap)	3,330	***	3,474	***
Élettársi kapcsolat (36- hónap)	2,093	*	4,462	***
Házasság (1-35 hónap)	3,588	***	6,933	***
Házasság (36- hónap)	3,282	***	1,928	*
LAKSÚRÚSÉG (m ² /fő)	1,007		1,002	
AKTIVITÁS / STÁTUS (referencia: inaktív)	1	*	1	
Igen alacsony	1,275		0,985	
Alacsony	1,327		1,178	
Átlagos	0,948		1,635	
Magas	0,646		1,967	
Igen magas	0,854		1,523	
Anyasági ellátás, alapfok	1,179		2,447	**
Anyasági ellátás, szakmunkás	1,271		1,536	
Anyasági ellátás, érettségi	1,631		1,477	
Anyasági ellátás, felsőfok	5,023	***	2,425	
PARTNERBÓNUSZ (referencia: nincs partner)	1		1	
Az együttélő partner dolgozik	1,329		0,720	
A MUNKAHELY BIZTONSÁGA (referencia: nincs munkahely)	1		1	
Biztos munkahely	1,248		1,355	
Bizonytalan munkahely	1,027		1,870	
MUNKA VS. GYERMEK (referencia: gyermekközpontú)	1		1	
Bizonytalan	0,961		0,665	
Munkaközpontú	1,011		0,741	
NEMI SZEREP (referencia: modern)	1		1	
Bizonytalan	,514	*	1,485	
Hagyományos	1,072		1,381	*
Nagelkerke-féle R ²	0,20		0,19	

A két modell magyarázóereje igen hasonló, és első pillanatban a hatások iránya sem tér el jelentős mértékben egymástól. Részletesebb áttekintés azonban *lényeges különbségekre* mutat rá.

Egyfelől érdemi differencia figyelhető meg a partnerkapcsolat típusánál. A nem együttélésen alapuló kapcsolat („együtt járás”) csak akkor jelent a semmilyen partnerkapcsolattal nem rendelkezőkhöz viszonyítva nagyobb esélyt a gyermekszülésre, ha az érintett három éven belül gyermeket kívánt vállalni. Ennek hiányában különbség nem mutatkozik.

Másfelől az élettársi kapcsolat időtartamának növekedésével, ahogy azt láttuk csökken annak az esélye, hogy akik terveznek gyermeket, ezt a szándékukat realizálják is, ugyanakkor a tervezetlen gyermekek megszületésének az esélye a hosszabb élettársi kapcsolatokban sem csökken. A házasság kezdetén viszont relatíve sok tervezetlen (pontosabban: szinte kivétel nélkül későbbre tervezett) gyermek születik, később ennek esélye jelentősen csökken. Az ok valószínűleg az, hogy ekkor már valóban nem tervezett, nem pedig későbbi időpontra szánt gyermekek megszületéséről van szó.

Az anyasági ellátás iskolázottsági szintenkénti hatása is alapvetően más a két csoportban. Míg a tervezett gyermekek megszületésének esélye az iskolai végzettséggel együtt nő, a nem tervezett gyermekek esetén U alakú ábra figyelhető meg, vagyis az alacsonyan iskolázott, anyasági ellátásban részesülő nők inkább vállalnak még egy eredetileg nem vagy nem ekkorra tervezett gyermeket, mint az iskolázottabbak. Míg a szándékok valóra válása során a magas jövedelem csökkenti a tervek megvalósításának esélyét, a nem tervezett gyermekek vállalása/előrehozása esetén ez az összefüggés nem figyelhető meg.

Áttekintésünk nyomán tehát egyértelműen arra a következtetésre jutunk, hogy érdemes megkülönböztetni a „kívánt” és a „nem kívánt” gyermekek megszületésének háttértényezőit, és a jövőben indokoltnak tűnik olyan külön elemzést készíteni, amely a tervezett gyermekek „előrehozásá”-nak meglehetősen elterjedt gyakorlatára összpontosít.

7.5. KÖVETKEZTETÉSEK

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy bár a gyermekvállalási intenciók sokféleképpen vizsgálhatók, az eredmények egyértelműen arra mutatnak, hogy a tervezett gyermekek feltűnően alacsony arányban születnek meg a szándék szerinti időben. Ez a jelenség sem társadalmi, sem egyéni szinten nem tekinthető szerencsésnek, hiszen arra utal, hogy az életpályák igen rossz hatásfokkal tervezhetőek. A halasztás/lemondás okai közül mi itt a munkapiaci körülményeket vizsgáltuk meg részletesen, azt a társadalmi feltételrendszert, amelyben komoly szerepe lehet az állami szabályozásnak.

Nem volt olyan előfeltételezésünk, hogy az eltérő aktivitási csoportok a tervek sikeres valóra váltásában különbözni fognak. Az uralkodó elméletek és tapasztalatok szerint ugyanis – ahogy a 6. fejezetben is taglaltuk – a különbségek már a szándékok megfogalmazódásában meghatározó szerepet játszanak. Elemzésünk kizárólag azokra irányult, akik érzékelhető egyértelműséggel, 3 éven belül kívántak gyermeket vállalni. Ebből a perspektívából meglepő, hogy a szándékok realizálásban – a nőknél – ilyen lényeges szerepet játszik a munkapiaci pozíció. A férfiak esetében ugyanis – ahogy számításaink mutatják – ennek minimális a befolyása. Szemben az objektív jellegűekkel, a szubjektív tényezők (pl. a munka fontossága a megkérdezett életében) feltételezett hatását egyáltalán nem tudtuk igazolni. Ez alátámasztja azt a Fishbein-Ajzen-i paradigmán alapuló – feltételezésünket, hogy a beállítódásoknak, értékorientációknak a gyermekvállalási intenció kialakulásában kell jelentősebb szerepet tulajdonítanunk, nem pedig a szándékok realizálódásában.

Eredményeink megerősítik azt a feltételezésünket is, hogy a tervek megvalósításában a családtámogatási rendszernek és a munkapiaci helyzetnek – pontosabban annak, hogy ez az összetett rendszer milyen státusú nőket ösztönöz gyermekvállalási szándékuk realizálására – komoly a súlya. Eszerint a működő munkapiacnak, családtámogatási rendszernek vannak szelektív hatásai, érdemes arra figyelemmel lenni, hogy ez társadalmi rétegenként, családtípusonként eltérő mértékben teszi lehetővé a gyermekvállalási szándékok megvalósulását.

Ez a differenciáló/szelektáló hatás leegyszerűsítve a következőképpen írható le: az alacsony jövedelmű (de nem inaktív) nők az átlagnál nagyobb arányban realizálják gyermekvállalási terveiket – ebben minden valószínűség szerint segíti őket a számukra kedvező, jó helyettesítési értékkel bíró gyed. A magas jövedelműeknél azonban ez már nem mérsékli eléggé a munkapiacról való kiválás használdozati költségét („opportunity cost”). Az anyasági ellátásban részesülő édesanyák közül viszont a magas státusúak tudják jobb eséllyel vállalni magasabb paritású gyermekeiket – minden valószínűség szerint szintén munkapiaci és családtámogatási okok miatt. Ha viszont – az anyasági ellátások kifutása után – megtörtént a visszalépés a munkapiacra, lényegesen csökken a tervek megvalósításának esélye. Másképpen: ha az első gyermeket követő anyasági ellátási periódusban nem születik meg a következő gyermek, akkor a munkapiacra való visszatérést követően alacsonyra süllyed ennek valószínűsége. Ezek a számítási eredmények arra utalnak, hogy a munkapiaci és családtámogatási rendszer hozzájárul ahhoz a tendenciához, amely szerint a közepes pozícióban lévő nők gyermekvállalási kedve 1990 óta gyorsan csökkent és mára a legalacsonyabb (egyre jellemzőbb az 1 gyermek), míg a felsőbb társadalmi rétegekben polarizációs tendenciák figyelhetők meg: a gyermektelen és a többgyermekes nők aránya nő, míg az egygyermekeseké csökken (pl. a diplomás nők körében 1990 és 2005 között 28,3-ról 23,8%-ra³⁶). Megállapítható, hogy a munkapiac mai formájában sok esetben akadályozza a gyermekvállalási tervek valóra váltását, és ez a gátló tényező az átlagos, illetve valamivel átlag alatti iskolázottságú nők magasabb paritású gyermekeinek vállalása esetén érvényesül a legerősebben.

Következtetéseink tehát jelentős részben egybevágóak a szakirodalomból ismertekkel. Ugyanakkor a feltárt összefüggések annyiban újszerűek, hogy nem a motivációk kialakulásra, a szándékok megfogalmazódására, hanem azok realizálására vonatkoznak. Így érzékelhetővé válik, hogy *a hatásmechanizmus a szándékok megfogalmazódását követően is működésképesen marad.*

---

³⁶ Lásd például Mikorcenzus 2005. Termékenységi adatok. KSH. 2006.

8. A SZÜLŐVÉ VÁLÁST BEFOLYÁSOLÓ ÉRTÉKEK ÉS BEÁLLÍTÓDÁSOK

Műhelytanulmányunk középpontjában a gyermekvállalási magatartás megértése és magyarázata áll.³⁷ Úgy véljük, *több oldalról* kell megközelíteni a kérdéskört annak feltárásához, hogy milyen mechanizmusok mozgatják az 1990-es években a volt szocialista országokban nagy tempóban beindult termékenységcsökkenés folyamatát. Ebben a fejezetben elemzésünk (újra) az összes megszületett gyermekre irányul, ám figyelmen kívül hagyjuk, hogy a gyermekek mennyire tekinthetők szándékoltnak vagy sem, pontosan időzítettnek vagy sem. Annak motívumait keressük, hogy valaki 2001 és 2004 között vállalt vagy sem gyermeket. A magyarázó tényezők között olyan, kérdőíves vizsgálat segítségével mérhető jellemzők, attribútumok szerepelnek, amelyek az adott egyéneknek és csoportoknak 2001-ben volt a sajátja. A magyarázandó (függő) változó kétértékű, és azt jelzi, hogy a megadott időszakban, az első felvételt követően fogant-e a megkérdezettnek gyermeke vagy sem.

Ez a munkafázis tekinthető leginkább átfogónak abban az értelemben, hogy a legjobb modell kialakítása céljából megkíséreltünk abba a releváns elméleti megközelítéseknek megfelelő, a korábbi elemzésekben alkalmasnak bizonyult (vö. Andorka, 1987) és adatainkkal mérhető *minden* tényezőcsoportot bevonni.

---

³⁷ A fejezet alapvetően az Amerikai Népesedési Társaság (Population Association of America) 2007-ben rendezett éves konferenciájára írt elemzésen alapul, amelyet 2007. március 30-án adtunk elő New Yorkban. Köszönettel tartozunk Jennifer Johnson-Hanksnak, aki az ülésen átfogóan értékelte munkánkat, és az „Ideational Factors in Fertility Behavior and Change” szekción részt vevő kollégáknak az észrevételeikért. A konferenciára leadott anyagunkat, a fenti megjegyzéseket is figyelembe véve, átdolgoztuk, és e műhelytanulmány alapvető kérdéséhez igazítottuk. Teljesen új bevezetőt írtunk, ugyanakkor érvelésünk alapvető logikáját megőriztük. Így ez a fejezet önmagában, az előzőek alapos ismerete nélkül is követhető. E megfontolásokból eredően, különösen az elméleti közelítéseket taglaló alfejezetben, kisebb ismétlések találhatók, ám például az általános értékek és a termékenységspecifikus attitűdök lehetséges szerepét itt tárgyaljuk a legrészletesebben.

Ugyanakkor tény, hogy a lehetséges tényezők szelektálása során egyes szempontok fontosabbak voltak számunkra, mint mások. Fokozott erőfeszítést tettünk arra, hogy azonosítsuk a gyermekvállalásra ható attitűdbeli, értékorientációkra vonatkozó – általunk összefoglalóan kulturálisnak nevezett – tényezőket. Ez a preferenciánk nem esetleges, és nem (is) csak az egyéni kutatói érdeklődésből fakad, hanem inkább abból, hogy a termékenységnek a volt szocialista országokban bekövetkezett visszaesésében több elmélet képviselői a kulturális tényezők meghatározó szerepét hangsúlyozták. Ez (újra) reflektorfénybe állítja azt a kérdést, hogy a gazdasági, strukturális vagy a kulturális magyarázatok, másképpen a társadalomszerkezeti vagy az értékrendszerbeli közelítések visznek-e minket közelebb a gyermekvállalási magatartás, a termékenység alakulásának megértéséhez (Andorka, 1987; Lesthaeghe, Surkyn, 2004; Philipov, 2001b).

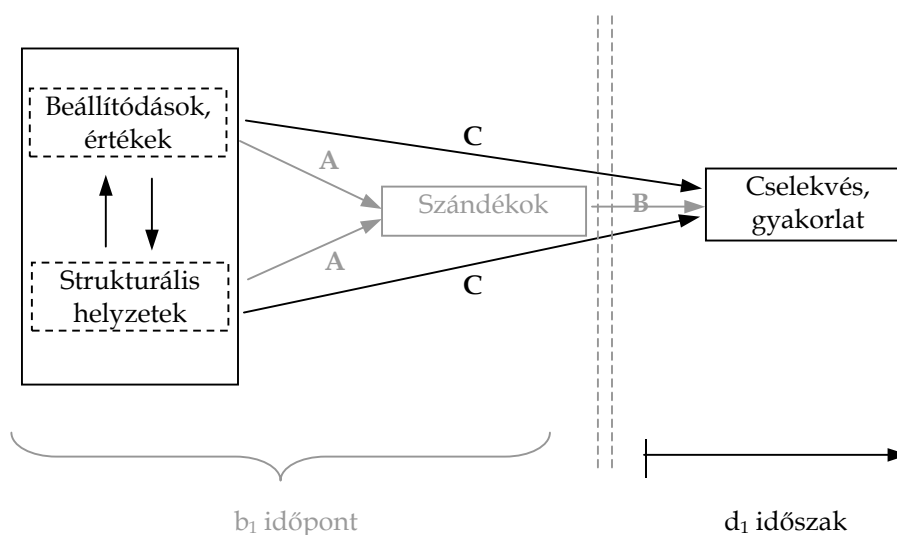
A záró fejezet fő célja tehát annak vizsgálata, hogy *a szülővé válásban, az első és a további gyermekek megszületésében szerepet játszanak-e az értékorientációk és az attitűdök*, és ha igen, akkor ugyanazon tényezők motiválják-e a férfiakat és a nőket, továbbá egyformán hatnak-e ezek az *első és a további (második és harmadik) gyermekek* vállalásakor. Az elemzés során szokás szerint igyekeztünk figyelembe venni azokat a releváns koncepciókat, amelyek az értékorientációknak és az attitűdöknek lényeges szerepet tulajdonítanak. Természetesen nem térhettünk ki a motívumok teljes körére, elemzésünk ebből eredően korlátozott lesz. Nem tekintettünk el a strukturális tényezők (iskolai végzettség, jövedelem) hatásának elemzésétől, ennek legfontosabb elemei szerepelnek modelljeinkben. Ugyanakkor vizsgálatunk erre nézve nem olyan részletes, mint például a munkapiaci helyzeté a 7. fejezetben. Arra a kérdésre tehát nem tudunk érdemi választ adni, hogy a strukturális vagy kulturális magyarázatok relevánsabbak-e, csak arról lesz képünk, hogy a kulturális és a strukturális magyarázatok mely tényezőinek hatásossága igazolódott egy olyan országban, amely a kommunizusból a piacgazdaságra való átmenet útját járta.

Mint ahogy a 8.1. ábrából is látszik, itt nem foglalkozunk a szándékok szerepével, erről a korábbi fejezetekben részletesen szóltunk. Az okok összetettek. Először is, ebbe az elemzésünkbe azokat a gyermekeket is be kívántuk vonni, akiket korábban „előrehozott” vagy „nem

szándékolt” gyermeknek neveztünk. Másodszor, nincsen pontos képünk arról, hogy a szándékok időben hogyan alakulnak. Harmadszor, a szándékváltozó szerepeltetése érthető módon funkcionálisan gyengítené a beállítódásokat mérő változóinkat, és így gátolna abban, hogy a termékenység magyarázatára kialakított megközelítések relevanciájához közelebb kerüljünk.

8.1. ábra
A gyermekvállalási gyakorlat előidejű meghatározódása

A következőkben először vázlatosan áttekintjük a legalapvetőbb elméleti közelítéseket és leírjuk azt a társadalmi kontextust, amelyben a gyermekvállalási magatartást vizsgálni fogjuk. Ezt követően bemutatjuk az alkalmazott függő és független változókat. Az elemzést két lépésben és azon belül két szakaszban végezzük. Logisztikus regresszió segítségével először az első, majd a második és a harmadik gyermek vállalásának tényezőit vizsgáljuk.

8.1. ELMÉLETI KÖZELÍTÉSEK ÉS AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSÉT NEHEZÍTŐ KÖRÜLMÉNYEK

Empirikus elemzésünk előkészítéseként két témával foglalkozunk röviden. Először az általunk áttekintett, kulturális tényezőkkel (is) operáló koncepciókat idézzük fel vázlatosan. Ezek közül azokra koncentrálunk, amelyek foglalkoznak a kommunizmusból a piacgazdaságba való társadalmi átmenet demográfiai hatásaival, illetve azokkal, amelyek az alkalmazandó változóképzés szempontjából lényegesek. Másodsor felhívjuk néhány olyan módszertani problémára a figyelmet, melyeket mindenképpen figyelembe kell venni az eredmények értelmezésekor.

8.1.1. A FELHASZNÁLT ELMÉLETI KÖZELÍTÉSEK

A „*második demográfiai átmenet*” elmélete szerint a családformálódás átalakulásában, a termékenység csökkenésében, az első gyermek vállalásának időbeli kitolásában az értékváltozások játszanak kitüntetett szerepet. Hangsúlyossá válik a párkapcsolatok minősége, előtérbe kerül az önkiteljesítés, a (helyi, vallási) közösségek bomlása erodálja a közösségi elvárásokat, gyengíti a szankciók és jutalmazások szerepét. Mindezek következtében a családformálódás, és ennek részeként a szülővé válás karaktere átalakul. Természetesen az ezt az elméleti keretet alkalmazók közül sokan a strukturális tényezőket – a női foglalkoztatás elterjedését, a gazdasági jólétet – is hangsúlyozzák, de azokat az értékváltozások mintegy előfeltételeként kezelik (ld. pl. Lesthaeghe-Moors, 2000).

A társadalmi dezintegráció, az *anómia* szerepére is rámutatnak a termékenységnek a volt szocialista országokban bekövetkezett visszaesésével foglalkozó kutatások (Philipov, 2003). E magyarázat is alapvetően kulturális indíttatású, hiszen a rendszerváltozás nyomán keletkezett értékvákuumra alapoz, vagyis olyan helyzetre, amikor a korábban uralkodó értékek elveszítik hatóerejüket, de az új értékek (még) nem tudják a cselekvésszabályozó szerepet betölteni. Ez orientációhiányban, szabályszegésben, a hatalomnélküliség érzésében stb. jut kifejezésre. Természetesen ez a koncepció is úgy értelmezi, hogy a diszkontinuitás

állapota a rendszerváltozás, az intézményi, gazdaság- és társadalomszerkezeti átmenet, azaz strukturális tényezők következménye.

Az egyre erőteljesebben észlelt és megélt *bizonytalanság* – függetlenül attól, hogy azt a globalizációnak vagy a politikai átmenetnek a számlájára írják – a gyermekvállalás halasztását magyarázó dolgozatokban rendszeresen megjelenik. Erre nézve a szakirodalom két közelítést ismer. Ranjan arra mutat rá, hogy a bizonytalanság *ceteris paribus* a termékenység visszaesésével jár (Ranjan, 1999). Ezzel szemben áll egy másik feltételezés, amely szerint a gyermekvállalás a bizonytalanság redukcióját célozza (Friedman et al., 1999), azaz a nagyobb bizonytalanságot érzékelők vállalnak inkább gyermeket.

Az individualizáció újabb és újabb hullámain tárgyaló munkák (Beck, 2003; Beck, Beck-Gernsheim, 1990; Friedrich, 1998) a közösségi kontrollmechanizmusok gyengülését, az osztályhatárok feloldódását és az azokhoz kötődő előírások (normák), szankcionáló mechanizmusok megsemmisülését láttatják. A magatartás szabályozásában így keletkezett űrt a szubjektív költség-haszon kalkuláció tölti ki, vagyis a gyermekvállalási döntésekben is a haszonmaximálás igénye jelenik meg. De vannak olyan elképzelések is, amely szerint a társadalomban léteznek jól elkülöníthető, stabil értékorientációk (Hakim, 2003), amelyek természetesen eltérő módon befolyásolják a gyermekvállalást. A normáknak a korábbiaktól eltérő pozicionálását és hatásmechanizmusát feltételezik azok a megközelítések, amelyek a döntést megelőző mérlegelésben meghatározó szerepet tulajdonítanak az *életkori normáknak* (Billari, Liefbroer, 2007, Hagestaad, Neugarten, 1985). Ennek megfelelően az általános közösségi és csoportszabályok szerepét az intézményrendszer által generált, életkorhoz kötődő előírások veszik át. A normáknak a modern társadalomban való fennmaradását tételezik azok, akik szerint az ideális gyermekszám közösségi elvárást fejez ki, hiszen egyfajta referenciapontként működve magatartásszabályozó funkciót tölt be (S. Molnár, 2003).

A gyermekvállalási magatartás összetevőinek feltárása során ma sokan alkalmazzák a Fishbein és Ajzen által kialakított, majd továbbfejlesztett „planned behaviour” [tervezett viselkedés] koncepciót (pl. Liefbroer, 2004). Eszerint a döntést lényegileg befolyásoló gyermekvállalási intenciók kialakulásában három tényezőcsoport játszik meghatározó

szerepet: a gyermek vállalásához fűződő attitűd, a viselkedésre vonatkozó szubjektív normák, valamint az érintett által érzékelt külső nyomás (vö. 5. fejezet). A normáknak és értékeknek tehát e szociálpszichológiai indíttatású megközelítésben is lényeges, önálló szerepük van.

Noha a kommunizmusból a piacgazdaságba való átmenet értelmezése során (még) nem került előtérbe, meg kell említeni a nemi szerepekről vallott elképzeléseknek a gyermekvállalásban betöltött szerepét. Számptalan munka igazolta egyértelműen, hogy a hagyományos szerepfelfogás magasabb gyermekszámmal jár együtt (Pongrácz, 2001). A nemek szerinti differenciák és az azokról vallott nézetek átalakulása szerves részét képezi a második demográfiai átmenet koncepciójának, hiszen ez az egyik mozgatója a párkapcsolati viszonyok átrendeződésének (Lesthaeghe, 1995). A „fejlődési idealizmus” [developmental idealism] Thornton-féle elképzelésének kulcstényezője, hogy a nemek közötti egyenlőség eszméje hogyan alakítja át a családi viszonyokat és hat a gyermekvállalásra (Thornton, 2005). Nem véletlen ugyanakkor, hogy a volt szocialista országokban mutatkozó feltételeket elemezve e gondolatokat ritkán idézik fel. Ezekben az országokban a gazdasági centralizáció időszakát egyfajta féloldalas, erőltetett emancipáció jellemezte, a gazdaság működése a nők kényszerű foglalkoztatását hozta magával már az 1950-es évektől. Ennek következményeként egymás mellett élt a nemek egyenlőségének hivatalos ideológiája, az ezt felemásan realizáló gyakorlat, valamint a hagyományos szerepek iránti vágy. Az ebből eredő ambivalenciát és következményeit itt részletesen nem taglalhatjuk (vö. Pongrácz 2001; Blaskó, 2005), ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a nemi szerepekre vonatkozó elképzelések hatásának méréséről elemzésünkben nem mondhatunk le.

Nem csak a teljesség, de a majdani kontrollváltozók kialakítása is indokolja, hogy felidézzük a leginkább elfogadott strukturális tényezőket. A volt szocialista országokban bekövetkezett radikális termékenységcsökkenést értelmező strukturális közelítések a *gazdasági krízis* jelenségeit – a gazdasági teljesítmény visszaesését, a munkanélküliség tömeges megjelenését, a foglalkoztatás és az anyagi helyzet instabilitását – teszik felelőssé azért, hogy a potenciális szülők lemondanak gyermekvállalási terveikről, vagy azokat későbbre halasztják (Macura et al., 2000). A gazdasági krízis és bizonytalanság körülményei között

az érintettek a „túlélésért” küzdenek, a nehézségeken „át akarnak evickélni”, ezért a hosszú távra vonatkozó döntéseiket – a gyermekvállalás pedig ilyen – elodázzák.

A gazdasági átmenet nem csak gazdasági visszaesést hozott magával, de teret nyitott számtalan, addig korlátozott aktivitásnak, szélesre tárta a fogyasztási lehetőségeket. Az aspirációk azonban akkor erősödtek, amikor a fogyasztási lehetőségek realizálásának tere beszűkült, illetve a különböző társadalmi csoportok számára eltérően alakult. A *mertoni*, illetve a *easterlini relatív deprivációs* gondolatot aknáztuk ki (Merton, 1980; Easterlin, 1987; Crimmins et al., 1991), amikor azt feltételeztük, hogy a gyermekvállalási hajlandóság alakulásában az objektív anyagi körülmények mellett az is szerepet játszik, hogy helyzetüket és perspektíváikat az érintettek hogyan látják.

Az objektív vagy strukturális körülmények szerepét tekintve természetesen számtalan tényezőt – így a gazdasági aktivitást, a keresetet, a munkahely szektorális hovatartozását, a lakáskörülményeket, a legmagasabb iskolai végzettséget mint státusjellemzőt stb. – kellene mérlegre tenni. Ezek áttekintésére itt még vázlatosan sem vállalkozhatunk. A gazdasági aktivitást illetően csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a termékenységcsökkenésben a volt szocialista országokban lényeges szerepet játszott az *oktatási expanzió* következtében gyorsan növekedő hallgatói létszám. Az pedig közismert, hogy ez a státus a gyermekvállalással igen nehezen egyeztethető össze (Blossfeld-Huinik, 1991).

A *párkapcsolatok* átalakulásának a gyermekvállalási magatartásra gyakorolt hatása, illetve a gyermekvállalási és a párkapcsolati magatartás kölcsönkapcsolata külön kutatásokat igénylő tárgykörök. Vitathatatlan, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok instabilitásának fokozódása befolyásolja a termékenységet, kulcsszerepet játszhat annak visszaesésében (Frejka- Rossi, 2001). Ez az összefüggés az egyik központi tétele a másodosodik demográfiai átmenet koncepciójának. A kulturális tényezők hatása áttételesen, a párkapcsolatok átalakulásában (a válás és az élettársi kapcsolat terjedése) érhető tetten. Itt azonban a párkapcsolati helyzettel és dinamikával csak érintőlegesen tudunk foglalkozni.³⁸

---

³⁸ Az alapvető kapcsolatokat megelőző munkánkban feltártuk (vö. Spéder, 2005).

8.1.2. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSEKOR FIGYELEMBE VEENDŐ
MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

(*A történeti kontextus*) A kulturális tényezőket – ahogy már erre utaltunk – 2001–2002 fordulóján, az átmenet időszakában, vélhetőleg annak utolsó fázisában tartó társadalomra nézve rögzítjük. A viselkedésmintának a rendszerváltozást követően bekövetkezett radikális változása, a családformálódás átalakulása az ezredforduló első éveiben Magyarországon még nem fejeződött be (Kamarás, 2003a; Spéder, 2006), de például Csehországban néhány jel már a folyamat lezárulására utal. Az átalakulás és a postponement egyik legfontosabb indikátora az első gyermek születése idején betöltött átlagos életkor (vö. 2.1. ábra, 2. fejezet). Ez Magyarországon 1990-ben 23 év volt, egy évtized múlva már két évvel magasabb (25 év), és az adatfelvétel második hullámának idejére 26,5 évre emelkedett. Ugyancsak folytonos növekedést tapasztalunk a második és harmadik gyermek vállalásakor betöltött átlagos életkort tekintve. Elemzésünk tehát olyan (2002 közepe és 2005 vége közötti) időszakra vonatkozik, amikor a szülővé válás halasztásának trendje még nem tört meg.

Ezt a kontextust szem előtt kell majd tartanunk az eredmények értelmezése során. Ha arról szeretnénk pontos képet kapni, hogy a kulturális tényezők milyen szerepet játszottak a demográfiai átmenetben, akkor külön-külön kellene modelleznünk a demográfiai viselkedést a változások megindulása előtt, közben és végén. Ehhez minden időszakról összehasonlítható, a kulturális tényezőket mérő indikátorokra lenne szükségünk. Az ilyen adatokon felállított modelleket összehasonlítva következtethetnénk a kulturális tényezőknek az átmenetben betöltött szerepére. Erre azonban nincs lehetőségünk, hiszen az értékek, attitűdök mértékét egy meghatározott időpontban (2001–2002 fordulója) rögzítjük. Eredményeinket tehát egyszerre két, egymástól nem elkülöníthető hatásmechanizmus formálta: egyrészt az átmenet végén jellemző kulturális hatások, másrészt azok az összefüggések, amelyek a majdan kialakuló új reprodukzív modellben differenciálják a gyermekvállalási magatartást. Az eredmények interpretálásakor mindezt majd figyelembe kell vennünk.

(*Makroszintű elméletek vs. mikroszintű elemzés*) Mint láttuk, az elméleti konstrukciók a demográfiai viszonyokat, a termékenységet különböző elemzési és elvonatkoztatási szinteken értelmezik. Egyes elemzések – és pontosan az átfogóbbak ilyenek – inkább a makrotársadalmi viszonyokra, mások pedig inkább az egyéni cselekvésekre, döntésekre irányulnak. Az egyéni cselekvésekről pedig gyakran mint kohorsz- vagy csoportspecifikus viselkedésekről esik szó. Az ilyen irányultságú munkák ritkán foglalkoznak azzal, hogy az egyéni cselekvések hogyan összegződnek csoportviselkedéssé, milyen az egyes csoportok társadalmi megoszlása (az inhomogenitás típusa), és mindez hogyan alkot társadalmi viszonyrendszert. És fordítva: a makroviszonyok (pl. az anómia, a szekularizáció vagy a jóléti egyenlőtlenségek) hogyan alakítják a csoportviselkedést. Empirikus elemzésünk *személyekről felvett mikroadatrendszeren* alapul, az itt alkalmazott módszer – logisztikus regresszió – pedig annak vizsgálatát teszi lehetővé, hogy a meghatározott attitűdökkel, kulturális jellemzőkkel rendelkező csoportok gyermekvállalási magatartása szignifikánsan különbözik-e a mindenkor i referenciacsoportétól. De hogyan értelmezzük majd eredményeinket? Például abból a tényből, hogy az individualistább hajlamú/társadalmi anómiát érzékelő potenciális szülők kisebb eséllyel vállalnak gyermeket, egyszerűsítés lenne arra a következtetésre jutni, hogy az individualizmus terjedése miatt csökkent a termékenység. Igaz, okkal feltételezhető, hogy ma többen hajlanak az individualizmusra, ezért születik kevesebb gyermek, de nem zárható ki, hogy a családoorientáltak is kevesbé termékenyek. Sőt, az a lehetőség sem kizárt, hogy nem nőtt az individualisták száma, csak ők ma kevesebb gyermeket vállalnak, mint korábban. Eszerint konzekvens következtetésekhez az adott jellemzők szerinti megoszlások változását és az egyes csoportok magatartásváltozását is ismernünk kellene. Mivel adatainkkal ezt nem érhetjük el, a következtetések során kell óvatosan eljárunk.

(*Értékek: szelekció és/vagy adaptáció*) A kutatók sokáig tartották magukat ahhoz az elképzeléshez, hogy az értékek állandóak, a társadalom értékviszonyai döntően az új generációk felnőtté válásával, emancipációjával rögzülnek (Inglehart, 1987). Amennyiben ez igaz, akkor a demográfiai viselkedés jellemzői (az első gyermekvállalásakor betöltött kor, a gyermekszám stb.) és az ugyanazon időben mért értéktartalmak

és beállítódások közötti erős kapcsolat az értékek hatásának (szelekció) lenne tulajdonítható. (Természetesen ha az egyéb hatásokat kontrolláljuk.) Ám éppen az életpálya eseményeinek hatásait kutató demográfusok (Beets et al., 1997; Billari, Liefbroer 2007; Waite et al., 1986) hívják fel a figyelmet az adaptációra, azaz arra a folyamatra, hogy egyes, az adott attitűdtárgyhoz szorosan kötődő attitűdök egy adott életút esemény következtében megváltoznak, az új magatartásformák elterjedését követi az értékorientációk adaptációja. Ahogy ez a szakirodalomból ismert, a hatásmechanizmus egyes elemeinek elkülönítéséhez elengedhetetlenek a *követéses vizsgálatok*. Mindezt szem előtt tartva, az ebben a fejezetben alkalmazott modellekbe olyan kulturális ismérveket építettünk be, amelyek egyértelműen az adott esemény előtt jellemezték az érintetteket.

Az értékek hatásával foglalkozó elemzések döntően a termékenység- és családspecifikus attitűdök és normák érvényesülését mutatják ki (Barber et al., 2002; Liefbroer, 2002; Thomson, 2002). Ezeket helyezik középpontba az adaptációs mechanizmusokat taglaló írások is. Ritkábban találkozunk az általános, a családi élethez kevésbé szorosan kötődő értékorientációk (pl. autonómiára törekvés) szerepének vizsgálatával (Moors, 2002). Pedig a kulturális tényezők jelentőségét hangsúlyozó megközelítések – ahogy azt korábban jeleztük – inkább az általános értékorientációk megváltozásának következményeire összpontosítanak. Mindezek indokolják, hogy itt, amennyire lehetséges, az általános értékorientációk vizsgálatára is figyelmet fordítsunk.

8.2. ADATOK, VÁLTOZÓK

Modelljeinket párhuzamosan, négy almintán építettük fel. Egyfelől a *gyermektelenek*, másfelől pedig az *egy- és kétgyermekesek* körében vizsgáltuk külön a férfiakat és a nőket. Az elemzéshez az *Életünk fordulópontjai* kutatás adatainak első hullámát, illetve a második hullám néhány változóját használtuk fel.

Függő (magyarázott) változónk azt mutatja, hogy a megkérdezetteknek a második kérdezési hullám időpontjáig született-e gyermeke. A nők esetében az érintett sokaságot kiegészítettük azokkal, akik a második adatfelvételi hullám idején tudottan terhesek voltak (A férfiakat illetően – az ismert bizonytalanságok miatt – az ilyen jellegű pótlástól eltekintettünk). Mivel a gyermekvállalást befolyásoló tudati hatásokat kívántuk vizsgálni, az elemzésből kizártuk az első adatfelvételi hullám idején már terhes nőket, illetve azokat a férfiakat, akiknek partnere ekkor várandós volt.³⁹ Fontos világossá tenni, hogy ez a függő változó két magatartásformát összegez: egyaránt tartalmazza a halasztó és a lemondó szándékot. Azok között ugyanis, akinek nem született meg az első gyermeke, megtaláljuk mind a halasztókat, mind a végleg gyermekteleneket; hasonlóképpen az egy- és kétgyermekesek között a második, illetve harmadik gyermeket később vállalókat és az adott gyermekszámnál maradókat. A két magatartásváltozat között persze szoros a kapcsolat, hiszen nagyon gyakran a halasztók közül rekrutálódnak a gyermekvállalásról végleg lemondók. Mégis, az a meggyőződésünk, hogy a gyermektelenek körében mért hatások inkább a halasztás folyamatába engednek bepillantani,⁴⁰ a gyermekes modellek értelmezésekor pedig inkább a gyermekszám differenciálódásáról kapunk képet.

Független változóink az első hullám idején érvényes jellemzőket rögzítik a megkérdezettekről. A modellnek az a tulajdonsága, hogy a független és a függő változók időben elkülönülnek egymástól, megengedi a változóink szelekciós változóként való értelmezését.

---

³⁹ Azokat, akik gyermeke az első kérdést követő hat hónapon belül született meg, tehát akik az első kérdés során tudatában lehettek annak, hogy gyermekük születik.

⁴⁰ Bár a jelenlegi helyzet azt sejteti, hogy a ma szülőképes korban lévők körében a korábbinál jóval magasabb lesz a gyermektelenség.

Elemzésünkhöz az *Életünk fordulópontjai* adatfelvétel két lekérdezése során válaszolók részsokaságát használtuk fel. Minthogy a gyermekvállalásra vonatkozó kérdéseket csak a 45 év alatti nőknek, illetve az 50 év alatti férfiaknak adtuk fel, a náluk idősebbek automatikusan kikerültek a mintából. A gyermekes férfiak esetében 2 évvel tovább csökkentettük (48 évre) a felső korhatárt, mivel az idősebbek körében igen alacsony a született gyermekek száma. Ugyanezen okból a gyermektelen nőknél 35, a férfiaknál 38 évnél jelöltük ki a limitet. Ezenfelül az első gyermek vállalásának vizsgálata során eltekintettünk azoktól, akik a két felvételi hullám között végig tanultak. Végül a második és harmadik gyermek vállalását befolyásoló attitűdbeli tényezők elemzését illetően az első hullám idején párkapcsolatban élőkre szorítkoztunk. Ez utóbbi két szűkítéssel az elemszám csekély mértékű csökkentése árán valamennyire homogenizáltuk a mintát, ennek révén több lehetőséghez jutottunk a kulturális jellegű változók hatásának mérésére.

Az alábbiakban összefoglaló jelleggel megadjuk a modellekben használt magyarázó és kontrollváltozókat.

8.1. táblázat
A logisztikus regressziós modellekben használt változók

Gyermektelenek	Egy- és kétgyermekesek
ATTITŰDBELI VÁLTOZÓK, ÉRTÉKORIENTÁCIÓK	
az első gyermek vállalásának ideális életkora	
ideális gyermekszám	az ideális gyermekszám és a tényleges gyermekszám különbsége
párkapcsolati ideál	párkapcsolati ideál a párkapcsolattal való elégedettség
általános beállítódás a nemi szerepekről család vagy munka a női életútban	általános beállítódás a nemi szerepekről család vagy munka a női életútban
anómiaindex	anómiaindex
jövőorientáltság	jövőorientáltság
vallásosság	vallásosság
OBJEKTÍV/STRUKTURÁLIS VÁLTOZÓK	
életkor	az utolsó gyermek születésétől eltelt idő
párkapcsolati státus	
jövedelmi helyzet	jövedelmi helyzet
iskolai végzettség	iskolai végzettség
testvérek száma	testvérek száma
szülővel él-e	

A *kontrollváltozókat* illetően számottevően különböznek a gyermekteleneket és az egy-, illetve kétgyermekeseket leíró modellek. Ami azonos: mindkét kategóriára nézve szerepel a megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége mint a társadalmi státus egyik legfontosabb indikátora, a jövedelmi helyzet mint az anyagi jólét legerjedtebb jelzőszáma, továbbá a testvérek száma, a szocializációs környezett egyik durva, ám lényeges mutatójaként. A *jövedelmi változónk* a jóléti pozíció általános jellemzésére leggyakrabban alkalmazott ekvivalens jövedelmen ($e = 0,73$) alapul, amelyet három kategóriára (szegény, középhelyzetű, jómódú) bontottunk fel.⁴¹ Az életkorhoz kötődő hatásokat a gyermektelenek között a korcsoport, a gyermekesek között pedig az első gyermek születése óta eltelt idő (folyamatos változó) hivatott kontrollálni. Tehát az *életkort* mint kontrollváltozót csak a gyermekteleneket vizsgáló modellekben szerepeltettük. Itt a nőket és férfiakat három korcsoportba soroltuk be. A 2001-ben gyermektelen nők esetében a 18–21, a 22–26 és a 27–35 éveseket, a férfiak esetében pedig a 18–23, a 24–28 és a 29–38 éveseket különítettük el.⁴² A 2001-ben 18–39 éves egy-, illetve kétgyermekesek további gyermekvállalását magyarázó modellekben a válaszadó életkora helyett az utolsó gyermek megszületésétől eltelt időt mint az előbbivel szoros kapcsolatban álló paramétert alkalmaztuk kontrollváltozóként (folyamatos változó).

A gyermektelenekre vonatkozó modellbe két speciális kontrollváltozót építettünk be: egyfelől a párkapcsolati státust, másfelől azt a körülményt, hogy a megkérdezett a szülői háztartásban élt-e az első adatfelvételi hullám idején vagy sem.

A gyermekvállalás szempontjából olyannyira lényeges *párkapcsolati státust* vizsgálódásunk szempontjából felfoghatjuk strukturális helyzetnek, de indokolt azt is figyelembe venni, hogy az attitűdök, értékorientációk esetleg a párkapcsolati státusban is manifesztálódnak. Eszerint a párkapcsolati státus mintegy megnyilvánulása is lehet a

---

⁴¹ Az anyagi helyzet számtalan egyéb indikátorával (pl. deprivációs index) próbálkoztunk, de ezek a modellezés során nem mutattak szignifikáns hatásokat. A további elemzések természetesen az anyagi helyzet egyéb indikátorainak (pl. egyéni keresetek) finomítását teszik lehetővé és szükségessé.

⁴² A nem egyenletes tagolás oka az, hogy a mintát nem az esetszámot, hanem a függő változót tekintve osztottuk három arányos csoportra.

személy értékrendszerének (Barber et al., 2002). A gyermekteleneket – a formát és az együtt töltött idő hosszát is figyelembe vevő – hat kategóriába rendeztük: 1) egyedül él, nincs párkapcsolata, 2) van párkapcsolata, de nem élnek együtt (együttjárás), 3) élettársi kapcsolatban él, az együttélés hossza maximum három év, 4) élettársi kapcsolatban él három évnél hosszabb ideje, 5) friss házasságban él, ennek időtartama maximum három év, végül 5) megállapodott házasságban él, a párkapcsolat már nem új az összeköltözés óta több mint három év eltelt (ld. a 7. fejezetben is).

Az *értékek és attitűdök* hatásának méréséhez számtalan változókombinációt alakítottunk ki és teszteltük modelljeinkben a munka során. Ez a folyamat persze soha nem tekinthető lezártnak, hiszen adataink új elképzelések, új indikátorok kialakítását is lehetővé teszik.

A gyermekvállaláshoz szorosan kapcsolódó attitűdök és eszmék közül az első gyermek megszületésére vonatkozó *életkori normát* (vö. Settersen–Hagestad, 1996), valamint az ideális gyermekszám változóját használtuk fel. Modellünkben nem a válaszadó saját magára értelmezve megadott, úgynevezett tervezett gyermekvállalási életkorát, hanem az azonos neműek számára közmegegyezés szerint ideálisnak tekintett szülővé válási életkort, azaz az általánosan érzékelt *életkori normát* szerepeltettük. Ennek a változónak három kategóriáját különböztettük meg: korainak neveztük a 25 év alatti ideális gyermekvállalási életkort, átlagosnak a nőknél a 25, a férfiaknál a 25–30 éves kort, késeinek az e felettit.

A kérdezett által feltételezett *ideális gyermekszám* ugyan erősen kapcsolódik a személyesen tervezett gyermekszámhoz, de mégis eltér attól. A gyermektelenek, illetve a gyermekesek esetére alkalmazott változónk különböző: az előbbieknél az ideális gyermekszámot, az utóbbiaknál az ideális gyermekszámnak a tényleges gyermekszámtól (egy vagy kettő) való eltérését szerepeltettük.

Látható tehát, hogy mind a gyermekvállalás időzítése, mind pedig a gyermekszám vizsgálata esetén arra törekedtünk, hogy a modellek ne a válaszadó személyes gyermekvállalási intencióját, hanem az ideálisról vallott nézetét képezzék le. Azért volt ez kifejezett célunk, mert a gyermekvállalási intenciók jórészt az általunk vizsgált attitűdök folyamányaként alakulnak ki (vö. 5. fejezet), és mi az utóbbiak hatását

szándékoztunk mérni. Az intenciók modellbe illesztése – közvetítő szerepük folytán – az attitűdök érzékelését akadályozná.

Előzetesen – a „második demográfiai átmenet” koncepciójának megfelelően – nagy jelentőséget tulajdonítottunk a *párkapcsolatok minőségének*. Az ezt mérő szubjektív elégedettséget azonban csak második és harmadik gyermekvállalás vizsgálata során szerepeltethettük változóként, hiszen a gyermektelenek jelentős hányada az első adatfelvételi hullám idején nem élt párkapcsolatban. A partnerkapcsolattal való elégedettségen túl kialakítottunk egy olyan attitűdváltozót is, amely az individualizáció mértékét mutatja ki ebben a relációban. A *párkapcsolat-ideált* megragadó változót két különböző szempont (vélemény) kombinálásával hoztuk létre. Az egyik arra irányul, hogy a megkérdezett szerint fontos-e a párkapcsolatban az egyén önállósága, a másik arra, hogy fontos-e házasságot kötni, ha a gyermek megfogant. A két változó alapján individualista, vegyes és hagyományos (közösségi normákhoz igazodó) partnerkapcsolat-ideálokat különböztettünk meg.

Az érzékelt *társadalmi anomíát* egy hat komponensből összeállított indexszel mértük (vö. Srole, 1956; Genov, 1998; Spéder et al., 1998), ezek az orientációhiányt, az élet értelmetlenségének érzését, a hatalomnélküliséget, a munkától való elidegenedettséget, a magányt és a szorongás érzését képezik le.

Sokáig kísérleteztünk az érzékelt *bizonytalanság* mérésével. Adataink lehetővé tették, hogy aggodalomskálát alakítsunk ki. Végül e változó modellbeli szerepeltetésétől két okból is eltekintettünk: egyrészt mert a hatások csak a kétváltozós elemzés során, de ott is igen kismértékben érvényesültek, másrészt azért, mert a *jövőbeli kilátásokat* (pesszimizmus vs. optimizmus) mérő változónk mintha magában foglalta volna az aggodalom tényezőjét is. A jövőorientáltság kimutatására a „Mennyire van megelégedve jövőbeli kilátásaival?” kérdésre 11 fokú skálán megadott válaszokat 3 kategóriásra transzformáltuk: pesszimista (0–3 pont), átlagos (4–8 pont) és optimista (9–10 pont).

A *nemi szerepeket* érintő beállítódások, felfogások általánosak, ugyanakkor a család világához is kötődnek. Itt – mint a korábbi fejezetekben is – a következő állítással való egyetértést vizsgáltuk: „Az a helyes, ha a férj számára a munka a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermekek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak?” A

változó három kategóriája sorrendben a következő: modern, bizonytalan, hagyományos szerepfelfogás. A nő szerepéről, a család és a munkavállalás viszonyáról való elképzelést szintén bevontuk a modellekbe. („Jó szakma, jó állás mellett igaza van a nőknek, ha fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyermekük legyen?”) A változó három kategóriája sorrendben a következő: gyermekközpontú, bizonytalan, karrierközpontú szerepfelfogás.

Mind az általános, alapvető értékorientációk, mind pedig a gyermekvállaláshoz, párkapcsolathoz szorosan kapcsolódó attitűdök az adatfelvétel részét képezték. Az általános értékorientációt vizsgálva természetesen a *vallásosság* mértékét mérő változót is alkalmaztunk, amely a vallásostól (1) a nem vallásosig (4) terjedve négy értéket vehetett fel.

Logisztikus regresszió alkalmazása esetén az eredményeket egy *referenciaszemélyhez* képest adjuk meg. Modelljeinkben ezek részben eltérnek, a referenciakategóriákat minden egyes változó esetében jelezzük, és hozzájuk 1-es együtthatókat rendelünk.

8.3. EREDMÉNYEK

8.3.1. AZ ELSŐ GYERMEK MEGSZÜLETÉSE

A 8.1. és a 8.2. táblázatunk a *nők és a férfiak* körére külön-külön adja meg az egyes változók hatását. Mindkét táblázatban öt oszlop szerepel. Az első a tisztítatlan hatásokat mutatja, ez a későbbi értelmezésekhez szolgál referenciaként: az egyes modellekben mutatkozó értékeket ezekkel összehasonlítva segítséget kapunk a lehetséges hatásmechanizmusok feltárásához. Az első modellben (második oszlop) csak a kulturális változók együttes hatását mérjük, a másodikban (harmadik oszlop) pedig a kontrollváltozókét. Ez utóbbiakról részletesen nem szólunk. A harmadik modell csak abban különbözik a negyedik, végső vagy teljes modelltől, hogy abban nem szerepel a párkapcsolati státus, hogy így tisztázhassuk ennek az egyes kulturális változókkal való összefüggését. Elképzelhető ugyanis – ahogy ezt már említettük –, hogy

egy adott attitűdváltozó kimenetei a párkapcsolati helyzethez idomulnak („adaptáció”),⁴³ és az is, hogy az adott változó szerepet játszott az adott párkapcsolati forma választásában („szelekció”).

A nők mintáján elvégzett elemzések eredményei alapján a gyermekvállalásra vonatkozó elvárások közül az első gyermekvállalás életkori normája („ideális szülővé válási kor”) hatással van a gyermekvállalás realizálására, az ideális gyermekszám viszont – amelyben az átlagtól való pozitív eltérés mindenképpen egyfajta családcentrikus attitűdöt is kifejez – nincs. Akik fiatalabb életkorhoz kötik az első gyermek vállalását, azok közel kétszer olyan eséllyel szülik azt meg, mint akik későbbi időpontot jelölnek meg. Eszerint a normaként fiatalabb életkort megadóknak érzékeltük leginkább az „itt az idő!” felszólítást. Ugyanakkor a magasabb ideális gyermekszám nem jár együtt az első gyermek vállalásának nagyobb esélyével. Az ideális életkorra vonatkozó változó hatásának szignifikanciája a párkapcsolatok típusa változójának hatására eltűnik, bár az esélyhányadosok értéke alig változik. Arra gondolunk, hogy a párkapcsolati helyzet és az ideális gyermekvállalási kor normája hat egymásra. Nem állíthatjuk egyértelműen, hogy az előbbi a domináns, inkább azt feltételezzük, hogy kölcsönviszonyról van szó, a gyermekvállalás életkori normájának tehát van önálló hatása. (A reláció természetének igazolása nyilvánvalóan további vizsgálatot igényel.)

Egyértelmű, minden modellben szignifikáns és szinte változatlan esélyhányadossal szerepel a *párkapcsolat-ideált* mérő változó hatása. Az individualista beállítottságú nők kevesebb mint fele olyan eséllyel vállalnak gyermeket, mint akik párkapcsolati ideálja hagyományosnak minősíthető.

Előzetesen azt vártuk, hogy a *nemi szerepekről vallott nézetek* hatással lesznek az első gyermek megszületésére; feltételeztük, hogy a hagyományosabb szerepfelfogású nők inkább vállalják az anyaságot. A gyermektelen nők körében azonban a nemi szerepeket érintő elképzelések/attitűdök nem befolyásolják érdemben a gyermekvállalás esélyét. Jóllehet a tisztítatlan hatásokat tekintve az egyik változó esetében gyenge szignifikáns hatás érzékelhető, a karrierorientált nők a család-

---

⁴³ Ezt valószínűsíti Waite et al., 1986 a nonkonform együttélési formák hatásáról.

orientált nőknél kisebb eséllyel vállalnak gyermeket, ez a hatás a több-változós modellekben eltűnik, és az esélyhányadosok közötti különbségek is csekélyek.

A gyermektelen nők *általános értékorientációját* és a társadalom *általános állapotának (minőségének) érzékelését* mérő változóknak nincs szignifikáns hatása a gyermekvállalásra. Sem a vallásosság mértéke, sem az érzékelt társadalmi anomia mértéke, sem pedig a jövőbeli kilátások nem befolyásolják, hogy a vizsgált három évben született-e a megkérdezettnek gyermeke vagy sem.

A *férfiak* körében vizsgálódva összességében azt állapíthatjuk meg, hogy ha némely tényező hatása meg is egyezik a nőknél megfigyelttel, teljes azonosságról nem beszélhetünk. A *normák* befolyása nemenként azonos, sőt, a férfiak esetében az első gyermek vállalásának ideális életkorát szerepeltetve a modellben is szignifikáns marad. Az ideális gyermekvállalási kort későbbre tevők a korai gyermekvállalás mellett voksolókhöz képest kevesebb mint fele olyan eséllyel vállalnak gyermeket, ha a modellben a párkapcsolati változó is szerepel (8.2. táblázat). Az ideális gyermekszám pedig, hasonlóan a nők esetéhez, nem befolyásolja a gyermekvállalás esélyét. A férfiak párkapcsolatokról alkotott ideái ugyanakkor, nem úgy, mint a nőknél, nincsenek hatással a gyermekvállalás kimenetelére. Ugyanez igaz a férfiaknak a nemi szerepekről alkotott elképzeléseire is.

Az *általános értékorientációkat* tekintve viszont lényeges férfispécifikus összefüggéseket látunk: kilátásaik, jövőbeli helyzetüket illető várakozásaik az utolsó előtti modellig szignifikáns hatást mutatnak. Ennek eredményei szerint az optimisták több mint kétszer nagyobb eséllyel vállalnak gyermeket, mint a pesszimisták (8.2. táblázat). Az utolsó modellben, amelyben a párkapcsolati változó is szerepel, az esélyhányadosok értékei csak minimálisan csökkentek, ugyanakkor a változó hatásának szignifikanciája eltűnik. Itt – mutatis mutandis – ismét felmerül a kérdés, hogy csak a párkapcsolati helyzet befolyásolja-e a kérdezettek optimizmusát, vagy a hatás fordított irányban is érvényesül. Tekintettel a viszonylag magas esélyhányadosokra azt feltételezzük, hogy a férfiak kilátásai nem irrelevánsak a gyermekvállalás szempontjából. Az értékorientáció másik két általános eleme – az

érezkelt társadalmi anómia és a vallásosság – a férfiak gyermekvállalási esélyét nem befolyásolja.

A kontrollváltozók közül a *párkapcsolati státus* hatását emeljük ki: ez mind a nők, mind a férfiak esetében szignifikáns, a várankozásoknak megfelelő és átfogó. A házasoknak nagyobb eséllyel születik gyermeke, mint az élettársi kapcsolatban élőknek, ez utóbbiaknak pedig inkább, mint azoknak, akik (még) csak együtt járnak. Így a rövid ideje házasságban élő nők több mint tízszer, a férfiak pedig majdnem húszszor nagyobb eséllyel vállalják első gyermeküket, mint a partner nélküliek; ugyanezek a nők háromszor, a férfiak pedig három és félszer nagyobb eséllyel, mint azok, akik hasonló ideje, ám élettársi kapcsolatban élnek. Azok közül, akik nem élnek partnerrel, érthetően azoknak lesz nagyobb eséllyel gyermeke, akiknek van valamilyen kapcsolata. De még az ő gyermekvállalási esélyük is szignifikánsan nagyobb, mint akinek semmilyen partneri viszonya sincs. Ezek az eredmények megerősítik azt a közkeletű elképzelést, hogy a gyermekvállalás előfeltétele a párkapcsolat, továbbá azt is, hogy a hagyományos párkapcsolatban (házasság) nagyobb az esély a gyermekvállalásra, mint a modernebbnek mondott élettársi kapcsolatban.⁴⁴ Egy meglepő, váratlan eredményt látunk: a három évnél régebbi házasságban élő nők gyermekvállalási esélyhányadosa megegyezik az élettársi kapcsolatban élőkével. (A jelenség értelmezéséhez érdemes különbséget tenni a tervezett és nem tervezett gyermekek között – erről részletesen lásd a 7. fejezetet.)

---

⁴⁴ Egy később végrehajtandó kifinomultabb elemzés azt is figyelembe tudná venni, hogy mi volt az érintett partnerkapcsolati státusa a gyermek fogantatásakor, hogy milyen hosszú, stabil vagy változó partnerkapcsolatokkal rendelkezett.

8.1. táblázat
Az első gyermek megszületésének esélyhányadosai a különböző modellekben, a logisztikus regressziós elemzés eredményei, nők (N = 1094)

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállító-dások” modell	„Objektív változók” modell	„Párkapcsolat nélküli” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
IDEÁLIS ÉLETKOR AZ 1. GYERMEKHEZ	***	***		***	
Korai (referencia)	1	1		1	1
Átlagos	0,78	0,81		0,92	0,97
Késői	0,45	0,49		0,55	0,68
IDEÁLIS GYERMEKSZÁM					
0-1 (referencia)	1	1		1	1
2	1,36	1,34		1,23	1,28
3+	1,39	1,31		1,22	1,30
PÁRKAPCSOLAT-IDEÁL	***	**		***	***
Hagyományos (referencia)	1	1		1	1
Vegyes	0,63	0,65		0,62	0,63
Individualista	0,44	0,49		0,44	0,44
NEMI SZEREPEK					
Egyenlőségelvű (referencia)	1	1		1	1
Határozatlan	0,73	0,73		0,73	0,82
Hagyományos	1,14	0,96		0,91	0,98
NŐI SZEREP (MUNKA VAGY CSALÁD)	*				
Családorientált (referencia)	1	1		1	1
Határozatlan	0,66	0,69		0,71	0,73
Munka-/karrierorientált	0,74	0,88		0,90	0,93
ANÓMIAINDEX (folyamatos) (a hatás mértéke)	1,01	1,00		0,99	1,00
JÖVŐORIENTÁLTság					
Pesszimista (referencia)	1	1		1	1
Átlagos	1,04	1,07		1,18	1,25
Optimista	1,01	1,03		1,10	1,08
VALLÁSOSsÁG (folyamatos) (a hatás mértéke)	0,93	0,97		0,97	0,98
KORCSOPORT				**	
Fiatal (referencia)	1		1	1	1
Középkorú	1,35		1,09	1,51	1,28
Idősebb	1,26		0,94	1,26	1,15

8.1. táblázat folytatása

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások Exp. (B)	„Beállítódások” modell Exp. (B)	„Objektív változók” modell Exp. (B)	„Párkapcsolat nélküli” modell Exp. (B)	Végső modell Exp. (B)
PÁRKAPCSOLATI STÁTUS	***		***		***
Egyedül él, nincs partnere (referencia)	1		1		1
Egyedül él, van partnere	1,94		1,88		1,78
Élettársi kapcsolat, rövid	3,31		3,84		3,58
Élettársi kapcsolat, hosszú	4,38		4,61		4,47
Házasság, rövid	10,32		12,51		11,03
Házasság, hosszú	3,68		4,32		3,70
JÖVEDELMI HELYZET			**		*
Alsó (referencia)	1		1	1	1
Középső	1,04		1,05	1,08	1,07
Felső	0,83		0,67	0,84	0,69
ISKOLAI VÉGZETTSÉG	***		**	**	*
Alsó (referencia)	1		1	1	1
Középső	0,51		0,57	0,59	0,62
Felső	0,58		0,74	0,63	0,77
TESTVÉREK SZÁMA (folyamatos)	**				
(a hatás mértéke)	1,29		1,11	1,12	1,11
SZÜLŐKKEL ÉL-E	***			***	
Nem (referencia)	1		1	1	1
Igen	0,55		1,27	0,56	1,21
Nagelkerke-féle R ²		0,05	0,14	0,08	0,17

***sig.: <0,01; **sig.: <0,05; *sig.: <0,1.

8.2. táblázat
Az első gyermek megszületésének esélyhányadosai a különböző modellekben, a logisztikus regressziós elemzés eredményei, férfiak (N = 1480)

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállító-dások” modell	„Objektív változók” modell	„Párkapcsolat nélküli” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
IDEÁLIS ÉLETKOR AZ 1. GYERMEKHEZ	**	**		**	**
Korai (referencia)	1	1		1	1
Átlagos	0,93	0,89		0,95	1,11
Késői	0,35	0,33		0,35	0,43
IDEÁLIS GYERMEKSZÁM					
0-1 (referencia)	1	1		1	1
2	0,83	0,72		0,70	0,84
3+	1,01	0,81		0,70	0,76
PÁRKAPCSOLAT-IDEÁL					
Hagyományos (referencia)	1	1		1	1
Vegyes	0,85	0,83		0,94	0,99
Individualista	0,87	0,88		0,84	0,91
NEMI SZEREPEK					
Egyenlőségelvű (referencia)	1	1		1	1
Határozatlan	0,86	0,91		1,05	1,31
Hagyományos	0,81	0,80		0,87	0,97
NŐI SZEREP (MUNKA VAGY CSALÁD)					
Családorientált (referencia)	1	1		1	1
Határozatlan	0,85	0,94		1,05	1,26
Munka-/kARRIERorientált	1,00	1,03		1,06	1,31
ANÓMIAINDEX (folyamatos) (a hatás mértéke)	0,98	0,99		0,99	0,99
JÖVŐORIENTÁLTság	**	**		**	
Pesszimista (referencia)	1	1		1	1
Átlagos	2,62	2,62		2,26	2,07
Optimista	2,94	2,83		2,40	2,04
VALLÁSOSsÁG (folyamatos) (a hatás mértéke)	1,00	1,02		1,03	1,07
KORCSOPORT	***		**	***	**
Fiatal (referencia)	1		1	1	1
Középkorú	2,72		1,41	1,95	1,54
Idősebb	1,99		0,71	1,07	0,83

8.2. táblázat folytatása

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállítódások” modell	„Objektív változók” modell	„Párkapcsolat nélküli” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
PÁRKAPCSOLATI STÁTUS	***		***		***
Egyedül él, nincs partnere (referencia)	1		1		1
Egyedül él, van partnere	2,33		2,29		2,35
Élettársi kapcsolat, rövid	7,65		5,16		5,48
Élettársi kapcsolat, hosszú	6,61		5,45		6,11
Házasság, rövid	28,26		19,16		19,55
Házasság, hosszú	12,89		10,39		10,27
JÖVEDELMI HELYZET					
Alsó (referencia)	1		1	1	1
Középső	1,30		0,96	1,13	0,92
Felső	1,27		0,93	1,05	0,89
ISKOLAI VÉGZETTSÉG					
Alsó (referencia)	1		1	1	1
Középső	0,66		0,63	0,70	0,63
Felső	0,97		0,74	0,89	0,81
TESTVÉREK SZÁMA (folyamatos)	*				
(a hatás mértéke)	1,26		1,12	1,23	1,13
SZÜLŐKKEL ÉL-E	***		**	***	**
Nem (referencia)	1		1	1	1
Igen	0,19		0,56	0,20	0,59
Nagelkerke-féle R ²		0,03	0,25	0,19	0,27

***sig.: <0,01; **sig.: <0,05; *sig.: <0,1.

8.3.2 A MÁSODIK ÉS A HARMADIK GYERMEK SZÜLETÉSÉT BEFOLYÁSOLÓ KULTURÁLIS TÉNYEZŐK

A *második és harmadik gyermek* születésének esélyeit vizsgálva a kulturális tényezők befolyása első látásra erőteljesebbnek tűnik, hiszen a tisztítatlan hatásokat tekintve a nyolc változóból a nőknél hét (8.3. táblázat), a férfiaknál öt (8.4. táblázat) bizonyult szignifikánsnak. Ezt támasztja alá a modellek magyarázóerejét mérő mutatószám is (Nagelkerke-féle R^2).

Az egyes változók hatásainak iránya megfelel a várakozásnak. A nők közül az ideális gyermekszámot magasabbra becsülik, a tradicionálisabb párkapcsolati ideákat vallók, a párkapcsolatukkal elégedettebbek, a férfi és női szerepeket hagyományosan értelmezők, a gyermeket a munkával/karrierrel szemben előnyben részesítők, a mérsékeltbb anómiát érzékelők, az optimisták és a vallásosak vállalnak nagyobb eséllyel további gyermeket (8.3. táblázat). Hasonló jellemzi a férfiakat, azzal a különbséggel, hogy a párkapcsolati ideálnak, a nemek szerepéről vallott nézeteknek és a vallásosságnak nincs szignifikáns hatása (8.4. táblázat). A kétváltozós szinten megfigyelhető összefüggések a többváltozós modellekben átalakulnak: részben elvesztik szignifikanciájukat, ugyanakkor egy esetben szignifikánsná válnak. Lássuk a részleteket!

A *nőket* illetően három kulturális változó hatása minden modellben megmutatkozik. Az *ideális gyermekszám* egyértelműen szerepet játszik abban, hogy a vizsgált időszakban fogant-e gyermeke a megkérdezettnek. Akik esetében az ideális gyermekszám eggyel nagyobb, mint a tényleges, a következő gyermek megszületésének esélye másfélszer, akik szerint az ideális gyermekszám jóval több, hatszor nagyobb, mint azokéban, akik gyermekszáma az ideálist meghaladta vagy azzal meg egyezik. (Emlékezzünk: a gyermektelenek között ennek a változónak nem volt szignifikáns hatása.) Következésképpen szignifikáns a *vallásosság* hatása is, mégpedig az elvárt módon: minél kevésbé vallásos valaki, annál kisebb eséllyel születik gyermeke. Végül a *nemi szerepekről vallott nézeteknek*, ha némileg ingadozóan is, de minden modell szerint érzékelhető a hatása: az inkább munkacentrikus nők („Jó szakma, jó

állás mellett igaza van a nőknek, ha fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyermekük legyen”), valamint akik tagadják a nemek szerinti szerepmegosztást (akik nem értenek egyet azzal, hogy „Az a helyes, ha a férj számára a munka a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermekek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak”), kisebb eséllyel vállalnak gyermeket.

Sajnos a *párkapcsolatok minőségét*, az anómiát, valamint a kilátásokat leképező változók a többváltozós modellben már nem mutatnak szignifikáns hatást. Ugyanakkor tény, hogy akik a vizsgált időszakban gyermeket vállaltak, azok 2001-ben elégedettebbek voltak kapcsolatukkal, mint azok, akik nem (vö. 8.3. táblázat, tisztítatlan hatások).

A *férfiakra* felállított végső modellben mutatkozó hatások többnyire eltérnek a nőknél tapasztaltaktól. A gyermekes férfiakat illetően – hasonlóan, mint a gyermektelen férfiakat, viszont ellenkezőleg, mint a nőket tekintve – a *jövőbeli kilátásokat* mérő változó a legstabilabb. Az optimistáknak több mint kétszer nagyobb eséllyel születik gyermeke, mint a pesszimizistáknak. Szintén különbözik a nők esetétől a *párkapcsolati ideálról* alkotott elképzelések stabil hatása, ami a vártnak megfelelő. Az individualitást is magában foglaló párkapcsolati ideált előnyben részesítők fele olyan eséllyel vállalnak gyermeket, mint akik párkapcsolati elképzelései hagyománytisztelők. A csak szubjektív elemeket tartalmazó modellünkben az ideális gyermekszám normájának még van szignifikáns hatása, ez azonban – vélhetően a paritásváltozó bevonása nyomán – a végső modellben elveszíti szignifikanciáját.

A gyermekes férfiakat illetően még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy esetükben a tisztítatlan hatások közül az *anómiaskála* szignifikánsnak mutatkozik, azonban a jövőbeli kilátásokat mérő változó bevonásával a szignifikancia már nem áll fenn. Eszerint a két változó a beállítódások hasonló vonatkozását képezi le. Itt emlékeztetünk a bizonytalanságot mérő változó (az aggodalomskála) kihagyása mellett szóló érveinkre. Annak kapcsán is azt tapasztaltuk, hogy a *kilátásokat* mérő változó magába olvasztja az aggodalomskála gyenge, ám nem lényegtelen hatását.

8.3. táblázat

A második és a harmadik gyermek megszületésének esélyhányadosai a különböző modellekben, a logisztikus regressziós elemzés eredményei, nők (N = 1322)

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállítódások” modell	„Objektív változó” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
IDEÁLIS GYERMEKSZÁM	***	***		***
Kevesebb (referencia)	1	1		1
Ugyanannyi	1,20	0,91		0,92
Több	3,86	3,06		1,66
Sokkal több	16,93	12,99		6,35
PÁRKAPCSOLAT-IDEÁL	*			
Hagyományos (referencia)	1	1		1
Vegyes	0,58	0,60		0,68
Individualista	0,67	0,77		0,98
ELÉGEDETTSÉG A PÁRKAPCSOLATTAL (folyamatos)	***			
Elégedetlen	1	1		1
Elégedett	1,65	1,35		1,20
NEMI SZEREPEK		*		*
Egyenlőségelvű (referencia)	1	1		1
Határozatlan	0,91	0,90		0,71
Hagyományos	1,41	1,55		1,54
NŐI SZEREP (MUNKA VAGY CSALÁD)	**			*
Családorientált (referencia)	1	1		1
Határozatlan	0,60	0,67		0,57
Munka-/karrierorientált	0,63	0,69		0,65
ANÓMIAINDEX (folyamatos)	**			
(a hatás mértéke)	0,94	0,96		0,98
JÖVŐORIENTÁLTSAÉG	**			
Pesszimista (referencia)	1	1		1
Átlagos	1,37	1,20		1,27
Optimista	2,20	1,71		1,53
VALLÁSOSSAÉG (folyamatos)	**	*		*
(a hatás mértéke)	0,80	0,83		0,83
PARITÁS (GYERMEKSZÁM)	***		***	***
Egy gyermek (referencia)	1		1	1
Két gyermek	0,27		0,35	0,56
UTOLSÓ SZÜLÉS ÓTA ELTELT IDŐ (folyamatos)	***		***	***
(a hatás mértéke)	0,79		0,80	0,81

8.3. táblázat folytatása

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállítódások” modell	„Objektív változó” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
JÖVEDELMI HELYZET	**		**	
Alsó (referencia)	1		1	1
Középső	1,05		1,01	0,99
Felső	1,64		1,49	1,54
ISKOLAI VÉGZETTSÉG	***		***	
Alsó (referencia)	1		1	1
Középső	0,61		0,49	0,59
Felső	1,11		0,83	0,72
TESTVÉREK SZÁMA (folyamatos) (a hatás mértéke)	1,12		1,29	1,27
Nagelkerke-féle R ²		0,18	0,23	0,29

***sig.: <0,01; **sig.: <0,05; *sig.: <0,1.

8.4. táblázat

A második és a harmadik gyermek megszületésének esélyhányadosai a különböző modellekben, a logisztikus regressziós elemzés eredményei, férfiak (N = 830)

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállítódások” modell	„Objektív változó” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
IDEÁLIS GYERMEKSZÁM	***	***		
Kevesebb (referencia)	1	1		1
Ugyanannyi	1,17	1,04		1,04
Több	4,09	3,30		1,31
Sokkal több	8,19	7,71		2,78
PÁRKAPCSOLAT-IDEÁL	*	*		*
Hagyományos (referencia)	1	1		1
Vegyes	0,61	0,59		0,62
Individualista	0,48	0,47		0,44
ELÉGEDETTSÉG A PÁRKAPCSOLATTAL (folyamatos)				
Elégedetlen	1	1		1
Elégedett	1,17	1,08		1,07
NEMI SZEREPEK				
Egyenlőségelvű (referencia)	1	1		1
Határozatlan	1,28	1,64		1,87
Hagyományos	0,87	0,88		0,91
NŐI SZEREP (MUNKA VAGY CSALÁD)	**			*
Családorientált (referencia)	1	1		1
Határozatlan	0,50	0,59		0,49
Munka-/karrierorientált	0,57	0,63		0,66
ANÓMIAINDEX (folyamatos) (a hatás mértéke)	*			
	0,95	1,00		1,03
JÖVŐORIENTÁLTSAÉG	***	**		**
Pesszimista (referencia)	1	1		1
Átlagos	1,21	1,05		1,17
Optimista	2,62	2,20		2,26
VALLÁSOSSAÉG (folyamatos) (a hatás mértéke)	1,02	1,06		1,04
PARITÁS (GYERMEKSZÁM)	***		***	***
Egy gyermek (referencia)	1		1	1
Két gyermek	0,21		0,27	0,33
UTOLSÓ SZÜLÉS ÓTA ELTELT IDŐ (folyamatos) (a hatás mértéke)	***		***	***
	0,81		0,83	0,84

8.4. táblázat folytatása

Független változók és kategóriák	Tisztítatlan hatások	„Beállítódások” modell	„Objektív változó” modell	Végső modell
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
JÖVEDELMI HELYZET	***		*	***
Alsó (referencia)	1		1	1
Középső	0,89		0,88	0,82
Felső	1,87		1,59	1,59
ISKOLAI VÉGZETTSÉG	**			
Alsó (referencia)	1		1	1
Középső	1,03		1,16	1,23
Felső	2,02		1,65	1,76
TESTVÉREK SZÁMA (folyamatos) (a hatás mértéke)	0,94		1,09	1,03
Nagelkerke-féle R ²		0,15	0,22	0,27

***sig.: <0,01; **sig.: <0,05; *sig.: <0,1.

A Nagelkerke-féle R² alapján állíthatjuk, hogy a gyermektelenek esetében a kulturális változók összesített magyarázóereje jóval alacsonyabb, mint a gyermekeseknél (nők: 0,03; férfiak: 0,05 vs. nők: 0,15; férfiak 0,18). A kulturális változók magyarázóerejét a kontrollváltozókéval összevetve megfigyelhetjük, hogy míg a gyermekteleneket illetően az előbbieket csak enyhén növelik az utóbbiak hatását, addig az egy- és kétgyermekesek esetében ilyen mértékű különbség nem mutatkozik. A gyermekesekre vonatkozó számítások szerint a kulturális változók a kontrollváltozók bevonása után is lényeges mértékű többlet-magyarázóerőt kölcsönöznek a modelleknek.

Mind a gyermektelenek, mind a gyermekesek esetében megfigyelhető, hogy a nőkre vonatkozó modellek magyarázóereje erősebb, ha kizárólag kulturális változókat tartalmaznak (ld. a második oszlopokban). A teljes modellekre (ld. az utolsó oszlopokban) azonban ez már nem érvényes. Az eltérés oka a kontrollváltozók különböző magyarázóerejében rejlik. Míg a gyermektelenek esetén a férfiakra felírt modellek kontrollváltozóinak összesített magyarázóereje – némiképp meglepő módon – lényegesen erősebb, mint a nőknél, ez a különbség a gyermekesekre nézve nem áll fenn. A gyermekesekre konstruált teljes

modellek magyarázóereje így nemenként nem tér el, ezzel szemben a gyermektelenek esetében nemcsak gyengébb, hanem különbözik is nemek szerint.

8.4. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy Magyarországon olyan időszakot tekintve, amikor a demográfiai viselkedés, azon belül a gyermekvállalási gyakorlat átalakulóban van, megvizsgáljuk az általános értékek és a termékenységspecifikus attitűdök és normák hatását a gyermekvállalási magatartásra. Az elemzéshez egy követéses adatfelvétel két hullámát használtuk fel. A függő változó azt mérte, hogy a két hullám között született-e gyermek vagy sem. A magyarázó változók az első kérdésés során nyert információkon alapultak, így lehetővé tették az adaptációs és a szelekciós hatások szétválasztását, közelebből azt, hogy a kulturális tényezők (normák, értékek, beállítódások) szelekciós hatását vizsgáljuk. A lehetséges magyarázó változók körének kialakításához felhasználtuk a kulturális tényezőket integráló elméleti megközelítéseket; megkíséreltünk az említett elméletekben megfogalmazott feltételezéseknek megfelelő változókat kreálni. Az elemzést négy almintán párhuzamosan végeztük. Külön vizsgáltuk a nőket és a férfiakat, a gyermekteleneket (a potenciális szülőket) és a párkapcsolatban élő egy-, illetve kétgyermekeseket (akikről feltételezhető, hogy még egy gyermeket vállalnak).

Az egyes almintákban mutatkozó eltérő eredmények visszaigazolják előzetes feltételezéseinket. Azt is, hogy más tényezők alakítják a szülővé válást és mások a második, harmadik gyermek vállalását, továbbá azt is, hogy a nők és a férfiak viselkedését eltérő szempontok és mechanizmusok formálják.

Egyértelműen megállapíthattuk azt, hogy a kulturális tényezők érdemben befolyásolják a termékenységi magatartást. Az is kiderült, hogy az első gyermek vállalását követően a szubjektív tényezőknek szerteágazóbb szerepük van: az értékek és a beállítódások mind kiinduló, mind végső modelljeinkben árnyaltan hatottak. (Ez mind a nőkre, mind pedig a férfiakra érvényes.)

A megkérdezettek által vallott *normák, ideák* az első és a további gyermekek vállalásában egyaránt meghatározóak. De míg az első gyermek születésében (és időzítésében) a szülővé válás *életkori normája*, addig a további gyermek vállalásában az *ideális gyermekszám* normája játszik domináns szerepet. (Meglépve tapasztaltuk, hogy ez utóbbi elvárás nem hatott az első gyermek megszületésének esélyére, pedig a szakirodalom szerint ilyen hatásmechanizmus működik – pl. Barber et al., 2002.) Ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy azokban a modern társadalmakban, ahol közösségi és osztálynormák már nem vagy csak korlátozottan érvényesülnek, ezeket olyan új elképzelések váltják fel, amelyek úgyszintén betöltenek magatartásszabályozó szerepet, azaz befolyásolják a szülővé válásról hozott döntést. Ez egyzersmind arra is utalhat, hogy az individualizált döntések alapja nem tisztán a kalkulatív magatartás. Fenti eredményeink a bevezetőben felidézett elméleti koncepciók közül az életkori normák képviselőinek (Hagestaad, Neugarten, 1985; Billari, Liefbroer, 2007), valamint a Fishbein–Ajzen-i „tervezett viselkedés” elméletének alkalmazóit erősítik leginkább. Ne felejtjük persze el, hogy a Fishbein–Ajzen-féle koncepció a termékenység-normák mellett a feltételezett jövőbeli gyermekvállalás anticipált költségeit és hasznait, valamint a viselkedés társadalmi kontrollját is magában foglalja.

Munkánk során számtalan változóval kíséreltük meg mérni az individualizáltság, az autonómiára törekvés mértékét,⁴⁵ és végül a *párkapcsolat-ideált* találtuk a legalkalmasabbnak arra, hogy szerepeltessük a gyermekvállalási magatartást leíró modelljeinkben. Akik tehát az egyéni autonómiát a párkapcsolatukban is fontosnak tartják és a párkapcsolatukat nem akarják közösségi normákhoz igazítani, azok kisebb eséllyel vállaltak gyermeket. Ez a megállapítás azonban csak a gyermektelen nőkre, és a gyermekes férfiakra igaz. E változó hatásmechanizmusa – hasonlóan a vallásosságváltozóhoz, amely csak a gyermekes nőket illetően igazolta befolyását – jól beleillik a második demográfiai átmenet elméletének logikájába. Úgyszintén ehhez illeszkedik az a gyermekesekre kimutatott összefüggés, hogy a nemek szerepéről alkotott kép, elképzelés hatással van a gyermekszámra.

---

⁴⁵ Többek között kísérelteztünk Inglehart posztmaterializmus-skálájával, a gyermeknevelési elvek klasztereivel, illetve a fogyasztásorientáltság (hedonizmus) mérésével.

A társadalmi együttélés érzékelt minősége (anómiaindex, *jövőbeli kilátások*) alapvetően a *férfiak* körében fejt ki hatását. A vizsgált változók közül – és közéjük tartozik a bizonytalanságskála is,⁴⁶ amellyel itt nem dolgoztunk – az általános kilátások változója (pesszimista vs. optimista) képviseli legjobban azt a beállítódást, amely a férfiak gyermekvállalási döntéseit egyértelműen befolyásolja. Nehéz itt állást foglalnunk abban, hogy ez az eredmény inkább az Easterlin-i pozitív közelítést, az optimista jövőképet magában foglaló relatív depriváció elméletét, vagy az érzékelt társadalmi anómia, esetleg a bizonytalanság szerepét hangsúlyozó koncepciót támogató érv.

A fenti eredményeinket úgy összegezhetjük, hogy a *nők* esetében a gyermekvállaláshoz szorosabban kötődő beállítódások és normák szerepe hangsúlyos, míg a férfiak esetében nem a termékenységspecifikus, hanem az általános kilátások befolyása erősebb

Végezetül újfent utalni szeretnénk arra, hogy tanulmányunk nem tekinthető a volt szocialista országokban zajló átmenet általános tesztelésének. Ehhez olyan felvételre lenne szükség, amely eredményeként az átalakulást megelőző időszak kulturális tényezői, indikátorai is mérhetőek lennének. Azt sem állíthatjuk, hogy a modellekben szignifikánsnak bizonyult kulturális faktorok tartós jellegűek, hiszen ha a demográfiai magatartást az átalakulás lezáratlan időszakában vizsgáljuk, szükségszerűen beleütközünk átmenetileg érvényesülő hatásokba. Bizonyosak lehetünk azonban abban is, hogy az adott társadalmat jellemző pluralitásból, differenciáltságból (inhomogenitásból) eredő összefüggések szintén feltárulnak.

---

⁴⁶ Külön vizsgáltuk a munkahelyi bizonytalanságot, de elemzéseink nem jártak eredménnyel.

MELLÉKLET: AZ ADATÁLLOMÁNYRÓL

A következőkben röviden ismertetjük a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete (NKI) által kialakított és koordinált „Életünk fordulópontjai” társadalmi-demográfiai panelfelvétel első és második hullámának összekapcsolt adatbázisát, vagyis azt az adatállományt, amelyen a műhelytanulmány elemzése készült. (Kivéve a 6. fejezetet, amely kizárólag az első hullám keresztmetszeti adatait használta fel.) A kutatás céljainak ismertetése, a 2001/2002. évi első adatfelvételi hullám részletes dokumentációja megtalálható az első hullám dokumentációs kötetében (Kapitány, 2003). Mivel a közeljövőben megjelenik a második hullám dokumentációs kötete, amely a követéses állományról részletes módszertani ismertetést nyújt majd, itt csak az eredmények értelmezéséhez feltétlenül szükséges alapvető adatokra térünk ki.

A minta alakulása a két adatfelvételi hullám között

Mint ismeretes, a követéses vizsgálatunk kiinduló mintája személyi minta, amely reprezentálja az 1926. január 1. és 1983. december 31. között született, Magyarországon állandó lakhellyel rendelkező népességet. A 2001/2002-es első adatfelvételi hullám tisztított elemszáma 16 363 fő volt. A minta legfiatalabb tagjai 2002 elején betöltötték 18. életévüket, míg legidősebb tagjai sem érték el a 76-ot.

2005 januárjának elején (a második adatfelvételi hullám eszmei időpontjában) a minta legfiatalabb tagjai már betöltötték a 21. életévüket, míg a legidősebbek nem érték el a 79-et. Mivel a két vizsgálat között újabb személyeket nem vontunk be az alapsokaságba, a második adatfelvételi hullám mintája, illetve a két adatfelvétel egyesített mintája így a 2005 januárjában 21–78 éves, Magyarországon állandó lakóhellyel rendelkező népességet reprezentálja.

A 2004/2005-ös adatfelvétel végleges (az adattisztítás befejezése utáni) elemszáma 13 540 fő.

A *válaszadási hajlandóság* vizsgálatához különbséget kell tenni az alapsokaságból kikerült és a lemorzsolódott válaszadók között. A két adatfelvételi hullám között az alapsokaságból kikerült (például meghalt, kivándorolt) személyek ugyanis nem növelik a panelmortalitást,

hiszen a második hullám eszmei időpontjában történt mintavétel során már nem kerülhettek volna a mintába.

A lemorzsolódók közé tartoznak azok, akik (1) megtagadták a választ, akiket nem sikerült elérni a kérdezőbiztosnak, vagy mert (2) sohasem tartózkodtak otthon, vagy mert (3) ismeretlen helyre költöztek, illetve azokat, akik (elsősorban egészségügyi okból) (4) képtelenek voltak válaszolni.

Kutatásunkban mi – gyakorlati okokból, a szokásoktól eltérően – a lemorzsolódottak csoportjába soroltuk azokat a válaszadóinkat is, akik (5) az adatfelvétel idején tartósan külföldön tartózkodtak (minimum mintegy 70–80 fő). Végül (6) a lemorzsolódott válaszadók közé soroltuk az eredeti mintának a mintegy 2%-át kitevő azon személyeket is, akiket különféle technikai okokból (pontatlan adatszolgáltatás, nem megfelelő válaszadó lekérdezése, csalás stb.) kellett kizárnunk az adatbázisból.

A következő táblázat összefoglalja a két hullám közötti válaszadási hajlandóság kiszámításához szükséges főbb adatokat:

M.1. táblázat
A válaszadók követésének eredményei

2001/2002	2004/2005
16 363 válaszadó	13 540 válaszadó 500 fő elhunyt 95 fő válaszadásra képtelen (4) 507 fő ismeretlen helyre költözött, külföldön él (3+5) 427 fő esetében a cím jó, de nem sikerült lekérdezni (2) 646 fő válaszmegtagadó (1) 348 fő technikai okokból került kizárássra (6)

A fenti táblázat adatait summázva a lemorzsolódók (1–6) összesített száma 2293 fő, ami 14,01% az első hullám esetszámához viszonyítva.

Egyes alcsoportok nagysága, az elemszámcsökkenés mértéke

Az egyes számításokhoz felhasznált meghatározott népességcsoportokat reprezentáló alminták elemszáma az elemszámcsökkenés okától függetlenül is fontos információ, hiszen az adatokat terhelő mintavételi hiba, így az eredményeink pontossága jelentős mértékben a hasznos

elemszám függvénye. Ebből a szempontból a tényleges (súlyozás előtti elemszámok) a meghatározóak.

M.2. táblázat
Az elemszám változása egyes almintákban

Sokaságok és részsokaságok	Első hullám 2001/2002		Második hullám 2004/2005	
	súlyozatlan elemszám	súlyozott elemszám	súlyozatlan elemszám	súlyozott elemszám
Teljes sokaság	16 363	16 363	13 540	13 540
Összes férfi	7432	7747	6025	6316
Összes nő	8931	8616	7515	7224
2001/2002-ben propagatív korú férfi (sz. év: -1951)	4834	5115	3946	4252
2001/2002-ben propagatív korú nő (sz. év: -1956)	4474	4269	3748	3599
2001/2002-ben gyermektelen férfi, termékeny korban	2343	2424	1870	2008
2001/2002-ben gyermektelen nő, termékeny korban	1767	1631	1397	1326
2001/2002-ben egygyermekes férfi, termékeny korban	819	880	672	740
2001/2002-ben egygyermekes nő, termékeny korban	888	849	736	721
2001/2002-ben kétgyermekes férfi, termékeny korban	1193	1293	993	1064
2001/2002-ben kétgyermekes nő, termékeny korban	1304	1265	1145	1099
2001/2002-ben három vagy több gyermekes férfi, termékeny korban	479	518	411	441
2001/2002-ben három vagy több gyermekes nő, termékeny korban	515	524	460	454

Az adatokból látható, hogy a hasznos elemszám általános csökkenésének mértékét nem haladta meg a propagatív korosztályok csökkenése. Mivel azonban a termékeny életszakaszban a halálozási arány igen alacsony, ezek a számok átlag feletti (16% körüli) lemorzsolódásra utalnak. Az elemszámcsökkenés mértéke azonban nem volt független a nemtől és a gyermekszámtól. A férfiak esetében valamelyest magasabb volt, mint a nők között, azonban ez a differencia lényegesen kisebb, mint ami már az első hullám (súlyozatlan) adatbázisában megfi-

gyelhető volt. Ez utóbbinak az az oka, hogy férfiak válaszadási hajlandósága már ez első hullám esetén sem érte el a nőket – lásd erről az első hullám dokumentációs kötetét.

A gyermekszám szerinti különbségek számottevőbbek, és a vizsgált témaköröket tekintve lényegesebbek is. Az első adatfelvételi hullámot követő három év alatt a gyermektelenek mintegy ötöde lemorzsolódott. A gyermekszám növekedésével ez az arány folyamatosan csökken – a nagycsaládos válaszadók körében 12% körül van. A jelenség oka érthető – a család nélkül élők gyakrabban költöznek, és ami még lényegesebb, kisebb a hajlandóságuk új lakcímük bejelentésére, így fellelésük is nehezebb. Az elemszám nemek szerinti eltérése nem mintahiba, hanem gyermekvállalási életkorban mutatkozó különbség következménye. A nők a férfiaknál fiatalabb korban válnak szülővé, így a gyermektelenek száma körükben értelemszerűen alacsonyabb.

A valós és a súlyozott elemszám közötti eltérések elsősorban már ez első hullám során fellépő nem szerinti torzulásokra vezethetők vissza, általában a női alpopulációk esetén a valós elemszám valamelyest meghaladja a súlyozottat, míg a férfiaknál elmarad attól, az elmaradás mértéke azonban 10% alatt van. Így összességében azt mondhatjuk, hogy a valós és a súlyozott elemszámok eltérései nem olyan nagyok, hogy azok tévkövetkeztetések levonásához vezetnének.

Az adatbázis súlyozása

A longitudinális vizsgálatok súlyozása igen összetett feladat. A longitudinális adatbázis n-dik hullámának súlyait a legelterjedtebb eljárás szerint úgy állítjuk elő, hogy azokat az első hullám súlyaiból származtatjuk. Ennek az elméleti háttere az, hogy egy panelvizsgálat n-dik (jelen esetben második) hullámát egy soklépcsős mintaválasztási folyamat elemeként értelmezhetjük, így a longitudinális minták súlyozásának kérdése arra a problémára redukálható, hogy vajon milyen módon tudjuk a két hullám között történeteket „ellensúlyozni”.

Panelfelvételek esetén a keresztmetszeti és a longitudinális súlyok alapvetően elkülönülnek egymástól, ennek mind elméleti, mind gyakorlati okai annak. Azonban ha a második hullám keresztmetszeti szempontból hasznos elemszáma nem tér el a longitudinális szempontból hasznos elemszámtól, a két súly megegyezhet, és jelen esetben

erre törekedtünk. A súlykorrekciós tényező alapja két logisztikus regressziós modell, melyek közül az első magyarázta, hogy kikkel nem sikerült felvenni a kapcsolatot, a második pedig azt, hogy kik tagadták meg a választ. Mindét esetben minden egyes válaszadónál megbecsültük az esemény (sikertelen kapcsolatfelvétel, megtagadás) bekövetkezésének valószínűségét. Ezek a valószínűségek adták az első hullám súlyának módosításához az alapot. A régi súly a két valószínűség szorzatával szoroztuk be, majd a kapott értéket úgy módosítottuk, hogy az összelemszám megfeleljen a tényleges sikeres elemszámnak.

Az első hullám súlyaiból származtatott longitudinális súlyok szórása értelemszerűen nagyobb, mint az első hullám keresztmetszeti súlyainak szóródása, a növekedés azonban nem különösen nagy.

A legalacsonyabb súly 0,39, a legnagyobb 3,07. Az első hullám esetében 0,42 és 2,39 volt a megfelelő érték. 2 feletti súlyt az esetek kevesebb mint egy százaléka kapott. A súlyok 99 százaléka 0,5 és 2,01 közé esik, 90% a 0,67 és 1,41 közötti súlyok aránya.

Annak megvilágítására, hogy a súlyok milyen értéken hatnak és milyen irányban módosítják az eredményeket, két olyan változó (nem, családi állapot) segítségével mutatjuk be, amelyek megoszlása a népesség teljes köréről (nem mintavételből, hanem népmozgalmi statisztikákból származtatva) is rendelkezésre áll.

M.3. táblázat
A mintatorzulás mértékét ellenőrző táblázat

Megnevezés	Teljes körű népesség		Első hullám, az összes válaszadó adata		Első hullám, a második hullámban is bennmaradt válaszadók adata			Második hullám, a második hullámból származó adat		
	I. 2002. jan. 1. (18–75 korévi)	II 2005. jan. 1. (21–78 korévi)	A: Súlyozatlan adat	B: Súlyozott adat	C: Súlyozatlan adat	D: I. hullám súlyával súlyozott adat	E: II. hullám súlyával súlyozott adat	F: Súlyozatlan adat	G: I. hullám súlyával súlyozott adat	H: II hullám súlyával súlyozott adat
Nem										
férfi	47,6	47,2	45,4	47,4	44,5	46,4	46,6	44,5	46,4	46,6
nő	52,4	52,8	55,6	52,6	55,5	53,6	53,4	55,5	53,6	53,4
Családi állapot										
nőtlen/hajadon	25,7	23,5	25,1	25,7	24,3	24,8	25,7	21,6	22,3	23,0
házas	55,8	55,8	56,8	55,7	58,4	57,3	56,3	58,0	56,8	56,0
özvegy	8,6	9,8	9,0	8,7	8,7	8,5	8,4	10,5	10,3	10,1
elvált	9,9	11,0	9,1	9,9	8,6	9,4	9,6	9,9	10,6	10,9

A nem szerinti eloszlást vizsgálva kiderül, hogy első hullám nyers adatbázisában (A) valamivel alacsonyabb volt a férfiak aránya, mint az alapsokaságban (I.). Az eltérés oka a férfiak alacsonyabb válaszadási hajlandósága. Az első hullám keresztmetszeti súlya (B) csaknem pontosan helyreállította a nem szerinti eloszlást. A két adatfelvételi hullám között eltelt három évben az életkor növekedésével – a férfiak magasabb halálozási rátájának következtében – magának az alapsokaságnak is eltolódott a nemek szerinti eloszlása: 0,4%-kal nőtt a nőtöbbség (II.). A második hullám válaszadói között azonban ennél nagyobb mértékben (0,9%-kal, vö. A és C) toldott el a nemek aránya, ugyanis az eltűnt és lemorzsolódott válaszadók között is valamivel több volt a férfi. Így a második hullám válaszadói között 2,7%-kal volt nagyobb a nők hányada, mint az alapsokaságban (vö. C; II.). Ebből az eltérésből az első hullám súlya 1,9 százalékos „ellensúlyozott” (C; D), míg (az ebből származtatott) második hullámhoz tartozó súly 2,1-et (C; E).

A családi állapot esete hasonló, bár már valamivel összetettebb, amennyiben ez – a nemmel ellentétben – változhat. Így a két hullám között alapsokasági eltolódásnak (I.; II.) elsődlegesen nem a halálozások, hanem a házasságkötések, válások és özvegyülések az okai. A súlyozott eloszlások azonban jól mutatják, hogy a súlyok nemcsak „stabil”, hanem változó attribútumok esetén is lényegesen pontosítják az eloszlásokat. Míg a második hullám nyers eloszlása (F) esetében például a nőtlenek/hajadonok aránya 1,9%-kal tér el az alapsokasági adattól (I.), az első hullám súlyát használva a különbség már csak 1,2%, a második hullám esetében pedig csupán 0,5%. Az arányok hasonló javulása figyelhető meg akkor is, ha más családi állapot kategóriáról van szó.

Az eloszlások azonban arra is rámutatnak, hogy a második hullám súlyozott adatbázisa összességében valamivel kevésbé pontosan írja le az alapsokaságot, mint amennyire az első hullám súlyozott adatbázisa tette az akkori alapsokasággal. Ez a jelenség követéses vizsgálatok esetén – sajnos – szinte természetes.

IRODALOM

- Aassve, A. – Billari, F. C. – Spéder, Zs. (2006): Societal transition, policy changes and family formation: Evidences from Hungary. *Journal of European Population*, No. 2: 127-152.
- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behaviour, *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50: 179-211.
- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat.
- Andorka R. (1994a): Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In.: Műnich – Moksony (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest. Közélet kiadó 32-77.
- Andorka R. (1994b): Social changes and social problems in Hungary since the 1930s: Economic, social and political causes of the collapse of the socialist system, *Comparative Social Research* 14: 49-96.
- Arroyo, C. – Zhang. J. (1997): Dynamic microeconomic models of fertility choice: A survey, *Journal of Population Economics* 10: 23-65.
- Arts, W. – Hermkens, P. – Van Wijck, P. (1995): Anomie, distributive justice and dissatisfaction with material well-being in Eastern Europe, *International Journal of Comparative Sociology* 36(1-2): 1-16.
- Astone, N. M. – Nathanson, C. – Schoen, R. –Young, K. (1999): Family Demography, Social Theory, and Investment in Social Capital, *Population and Development Review* 25(1): 1-32.
- Barber, J. S. – Axin, W. G. – Thornton, A. (2002): The influence of Attitudes on family Formation Processes. In: Lesthaeghe, R. (ed.): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 45-93.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom*. Budapest: Századvég.
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (1990): *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Suhrkamp.
- Becker, G. (1990): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Bhaumik, S. (2002): Does Economic Uncertainty Have an Impact on Decisions to Bear Children? Evidence from Eastern Germany, *Working Paper WP-2002-037*. Max-Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Beets, G. C. N. – Liefbroer, A. C. – Giervald, J. (1999): Changes in Fertility Values and Behaviour: A Life Course Approach. In: Leete, R. (ed.): *Dynamics of Values in Fertility Change*. Oxford 100-120.

- Billari, F. C. (2005): Partnership, childbearing and parenting: Trends of the 1990s. In: Macura, M. – MacDonald, A. L. – Haug, W. (eds): *The New Demographic Regime*. Population Challenges and Policy Responses. Geneva: UN 63–94.
- Billari, F. C. – Philipov, D. (2004): Women's education and entry into a first union: A simultaneous-hazard comparative analysis of Central and Eastern Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*. Austrian Academy of Sciences, Vienna 91–110.
- Billari, F. C. – Kohler, H.-P. – Andersson, G. – Lundström, H. (2007): Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. *Population and Development Review* vol. 33. No. 1: 149–170.
- Billari, F. C. – Liefbroer, A. C. (2007): Should I stay or should I go? The impact of age norms on leaving home. *Demography*, 44(1): 181–198.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? *Demográfia*, XLVIII. évf. 2-3: 159–185.
- Blossfeld, H.-P. – Huinik, J. (1991): Human Capital Investment or Norms of Role Transition? How Women's Schooling and Career Affect the Process of family Formation. *American Journal of Sociology*, vol. 97. No.1: 143–168.
- Blossfeld, H.-P. – Klijzing, E. – Mills, M. – Kurz K. (eds.) (2005): *Globalisation, Uncertainty, and Youth in Society*. Routledge.
- Buehler, C. – Philipov, D. (2005): Social Capital Related to Fertility: Theoretical Foundation and Empirical Evidence for Bulgaria, *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna: Austrian Academy of Sciences 53–82.
- Buhmann, B. L. – Rainwater, G. Schmaus, – Smeeding, T. M. (1988): Equivalence scales, well-being inequality and poverty: sensitivity estimates across ten countries. Luxemburg Income Study (LIS) Database. *Review of Income and Wealth* 34 (2): 115–142.
- Bukodi E. (2004): *Ki kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég kiadó.
- Carlson, M.– McLanahan, S. (2000): Parents' Relationship Quality and Fathers Involvement in Fragile Families. Princeton: *CRCW, Working Papers* No. 9.
- Crimmins, E. M. – Easterlin, E. A. – Saito, Y. (1991): Preference Changes Among American Youth: Family, Work and Goods Aspiration 1976-86. *Population and Development Review* 17. No. 115–133.
- Dharmalingam, A. – Philip Morgan, S. (2004): Pervasive Muslim-Hindu Fertility Differences in India. *Demography* 41(3): 529–545.
- Easterlin, E. A. (1987): *Birth and Fortune*. The impact of Numbers on personal welfare. Second Edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ermisch, J. F. (2003): *An Economic Analysis of the Family*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Fawcett, J. F. (1978): The Value and Cost of First Child. In: Miller, W. B. – Newman, L. F.: *The First Child and Family Formation*. Carolina Population Center, The University of North Carolina at Chapel Hill 244–265.
- Foreit, K. G. – Suh, M. H. (1980): The Effect of Reproductive Intentions on Subsequent Fertility among Low-Parity Korean Women. *Studies in Family Planning*. 1980(3): 91–104.
- Frejka, T. – Ross, J. (2001): Paths to subreplacement fertility: the empirical evidence. In: Bulatao, R. A. – Casterline, J. B. (eds.): *Global Fertility Transition*. A supplement to Vol. 27. Population and Development Review, New York: Population Council 213–254.
- Frejka, T. – Sardon, J.-P. (2003): Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: the cohort perspective. In: Kotowska, I. E. – Jozwiak, J. (eds). *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment 91–116.
- Friedman, D. – Hecher, M. – Kanazava, S. (1994): A Theory of the Value of Children, *Demography* 31(3): 375–401.
- Friedman, D. – Hecher, M. – Kanazava, S. (1999): Theories of the Value of Children: A New Approach. In: Leete, R. (ed.): *Dynamics of Values in Fertility Change*. Oxford 19–47.
- Friedrichs, J. (1998): *Die Individualisierungs-These*. Leske + Budrich.
- Genov, N. (1998): Transformation and anomie: problems of quality of life in Bulgaria. *Social Indicators Research* 43: 197–209.
- Goldstein, J. R. – Lutz, W. – Testa, M. R. (2002): The Emergence of Sub-Replacement Fertility Ideals in Europe. *VID Working Papers*. Wien: Institut für Demographie, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Gustafsson, S. (2001): Optimal age at motherhood. Theoretical and empirical considerations on postponement of maternity in Europe, *Journal of Population Economics* 14(2): 225–247.
- Hakim, C. (2003): A new approach to explaining fertility patterns: preference theory. *Population and Development Review*, Vol. 29. No. 3: 349–374.
- Heaton és tsai (1999): Persistence and change in decisions to remain childless. In . *Journal of Marriage and Family*. Vol. 61. No. 2: 531–539.
- Hobcraft, J. – Kiernan, K. (1995): Becoming a parent in Europe. In: EAPS-IUSSP: *Evolution or revolution in European Population*. P.27-64.
- Hoem, B. and J.M. Hoem, (1989): The Impact of Women's Employment on Second and Third Births in Modern Sweden. *Population Studies*. Vol. 43. p. 47-67.

- Hotz, V. J. – Klerman, J. A. – Willis, R. J. (1997): The Economics of Fertility in Developed Countries: A Survey, chapter 7 in: *Handbook of Population and Family Economics*, Volume A. Elsevier 275–347.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Public*. Princeton University Press.
- Jensen, A.-M. (2000): Childbearing in marriage and outside: from unity to gender divide? Paper presented at the NIEPS Workshop on Gender Relation, Family and Work. Zahradky Castle, 15–16 September: 17.
- Kamarás F. (1996): *Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon*. Budapest: KSH
- Kamarás F. (2001): A termékenység alakulása és befolyásoló tényezői. In: Cseh-Szombathy, L. – Tóth, P. P. (szerk.): *Népesedés és népesedéspolitiká*. Budapest: Századvég 13–41.
- Kamarás, F. (2003a): Fertility preferences versus actual behavior in Hungary. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak, (eds.): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment 165–188.
- Kamarás, F. (2003b): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég 19–64.
- Kamarás F. (2006): Kívánt és nem kívánt terhességek, gyermekek. *Demográfia* vol. XLIX. No. 2–3: 150–172.
- Kamarás F. – Szukicsné Serfőző K. (2003): *Tíz évvel a házasságkötés után. Az 1990–91-ben házasságot kötött nők longitudinális vizsgálata*. KSH.
- Kapitány B. (2002): Gyermekvállalási kedv Magyarországon. In: Pongrácz T.-né – Spéder Zs. (szerk.): *Népesség – értékek – vélemények*. Budapest, KSH NKI Kutatási jelentések, 73: 23–34.
- Kapitány B. (szerk.) (2003): *Módszertan és dokumentáció*. Budapest, KSH NKI (Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok, 2.)
- Kiernan, K. (2002): The State of the European Unions: An Analysis of Partnership Formation and Dissolution. In: Macura, M. and G. Beets (eds): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol.1. New York, Geneva 57–76.
- Kohler, H.-P. – Billari, F. C. – Ortega, J. A. (2002): The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, Vol. 28 No. 4: 641–680.
- Kopp M. – Skrabski Á. – Lőke J. – Szedmák S. (1999): The Hungarian State of Mind in a Transforming Society. In: Spéder (ed.): *Hungary in Flux*. Hamburg: Krämer 117–134.

- Kotowska, I. E. – Jozwiak, J. (eds.) (2003): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment.
- Kreyenfeld, M. (2005): Economic uncertainty and fertility postponement. MPIDR Working Papers. 2005/34. Rostock.
- KSH (1988): Tizenhárom évvel a házasságkötés után. KSH 39.
- Lesthaeghe, R. (1995): The second demographic transition in Western countries: An interpretation. In.: K. O. Mason and A.-M. Jensen (eds.) *Gender and family change in industrialized countries*. Oxford, Clarendon Press 17-62.
- Lesthaeghe, R. (ed). (2002): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 273-305.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. (2000a): Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world. *Review of Population and Social Policy* Vol. 9: 121-170.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. (2000b): Életpálya váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. In: *Demográfia*. XLIII. Évf. 2000/4: 405-444.
- Lesthaeghe, R. – Surkyn, J. (2002): New forms of household formation in Central and Eastern Europe. – Are they related to newly emerging Value orientations? In. *Economic Survey of Europe*. Chapter 6.
- Lesthaeghe, R. – Surkyn, J. (2004): When history moves on: the foundations and diffusion of a Second Demographic Transition. Conference draft. www.vub.ac/SOCO, p. 34.
- Liefbroer, A. C. (2002): Changes in adult role attitudes during young adulthood: the impact of age and role changes. In.: Lesthaeghe, R. (ed.): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 273-305.
- Liefbroer, A. C. – Kalmijn, M. (1997): *Panel study of social integration in the Netherlands 1987-1995 (PSIN8795)*. Codebook. ICS Occasional Papers and Documents Series (ICS Code Books-30). Utrecht: Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology.
- Lutz, W. – Skirbekk, V. (2005): Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries, *Population and Development Review* 31(4): 699-720.
- Macura, M. – Kadri, A. – Mochizaki-Sternberg, Y. – Garcia, J. L. (2000): Fertility decline in the transition economies, 1989-1998: economic and social factors revisited. *Economic Survey of Europe 2000*. No. 1. New York and Geneva.
- Manning, W. D. – Smock, P. J. (2005): Measuring and Modeling Cohabitation: New Perspectives From Qualitative Data. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 67.No. 4. November 989-1002.

- Merton, R. K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Gondolat.
- Moors, G. (2002): Reciprocal relations between gender role values and family formation. In: Lesthaeghe, R. (ed.): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 217-250.
- Morgan, P. S. (2003): Is Low Fertility a Twenty-First Century Demographic Crisis? *Demography* 40(4): 589-604.
- Hagestaad, G. O. – Neugarten, B. L. (1985): Age and the Life Course. In: Binstick, R.H. – Shanahan, E. (eds.): *Handbook of Ageing and the Social Sciences*. Vol. 2. New York: Van Nostrand Reinhold 35-61.
- Petersen, Th. – B. Lübcke (2006): Elternschaft als ökonomisches Entscheidungsproblem. In: *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft (2)*: 187-230.
- Philipov D. (2001): Low Fertility in Central and Eastern Europe – Culture or Economy? Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility. NIPSSR Tokyo March 21-23.
- Philipov, D. (2003): Fertility in times of discontinuous societal change. In: Kotowska, I. E. – Jozwiak, J. (eds.): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment 665-690.
- Philipov, D. – Shkolnikov, V. (2001): Fertility intentions and social capital-based coping strategies: results from the Russian longitudinal monitoring survey. Paper presented at the 2001 Meeting of the Population Association of America, Washington D. C.
- Philipov, D.- Dorbritz, J. (2003): *Demographic consequences of economic transition in countries of central and eastern Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Philipov, D. – Spéder, Zs. – Billari, F. C. (2006): Soon, later or ever: The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies*, Vol. 60, No. 3: 289-308.
- Quesnel-Vallée, A. – Morgan, S. P. (2003): Missing the Target? Correspondence of Fertility Intentions and Behavior in the U.S., *Population Research and Policy Review* 22(5-6): 497-525.
- Pongrácz T.-né (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy I. – Pongrácz T.-né – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások : Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium 30-46.
- Ranjan, P. (1999): Fertility Behaviour under Income Uncertainty. *European Journal of Population*. Vol. 15: 25-43.

- S. Molnár, E. (2003). A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia* Vol. XLVII: 35–49.
- Schoen, R. – Kim, Y. J. – Nathanson, C. A. – Fields, J. – Astone, N. M. (1997): Why Do Americans Want Children? *Population and Development Review* 23 (2): 333–358.
- Schoen és tsai (1999): Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior?. In: *Journal of Marriage and the Family*. Vol. 61. No. 3: 790–799.
- Schmidt, Ch. (2004): Kinderlose Männer in Deutschland. *DIW-Materialien* 34. Berlin.
- Settersten, R. A. Jr. – Hagestaad, G. O. (1996): What's the Latest? Cultural Age Deadlines for Educational and Work Transitions. *The Gerontologist*, 36: 178–188.
- Spéder Zs. – Elekes Zs. – Paksi B., (1998): Anómia és elégedettség a kilencvenes években. In.: Kolosi T. – Vukovich Gy. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. Budapest Táarki 483–505.
- Spéder Zs. (2001): Életünk fordulópontjai. Az NKI Társadalmi és Demográfiai Panelfelvételének (TDPA) kutatási koncepciója és kérdőívének vázlatos ismertetése. *Demográfia*, XLIV. (2-3): 305–320.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolatok térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, No. 2-3: 187–217.
- Spéder Zs. (2006a): Mintaváltás közben. A gyermekválallás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére, és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, No. 2-3: 113–140.
- Spéder, Zs. (2006b): Childbearing Behaviour in the New EU Member States: Basic Trends and Selected Attitudes. In.: Lutz, W. – Richer, R. – Wislon, C., (eds.): *The New Generations of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union*. London: Earthscan 59–82.
- Spéder Zs. – Elekes Zs. – Harcsa I. – Róbert P. (2002): *Hungary: The Outlines of the Transformation*. In: Adamski, W. – Machonin, P. – Zapf, W. (eds.); *Structural Change and Modernisation in Post-Socialist Societies*. Hamburg Karger 79–154.
- Srole, L. (1956): Social Integration and Certain Corollaries. An Exploratory Study. *American Sociological Review*. 21. vol. 709–716.
- Thomson E. – McDonald, E. – Bumpass, L. L. (1990): Fertility Desires and Fertility: Hers, His, and Theirs. *Demography* 27 :579–588.
- Thornton, A. (2005). *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of the Developmental Paradigm on Family Life*. Chichago: The University of Chicago.

- Van de Kaa, D. J. (1996): Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility. *Population Studies*. Vol. 50. No. 3: 389-432.
- Van de Ven, W. P. M. M. – and Van Pragg B. M. S. (1981). The demand for deductibles in private health insurance: a probit model with sample selection, *Journal of Econometrics* 17: 229-252.
- Vikat, A. – Spéder Zs. – Beets, G. – Billari, F.C. – Bühler, C. – Désesquelles, A. – Fokkema, T. – Hoem, J. M. – MacDonald, A. – Neyer, G. – Pailhé, A. Pinnelli, A. – Solaz, A. (2005): Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course Geneva: UNFPA.
- Waite, L. – Goldscheider, F. – Witsberger, F. (1986): Non family living and the erosion of traditional family orientations among young adults. *American Sociological review* Vol. 51: 541-554.
- Weinstein, N. 1980. Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology* 39 (5): 806-820.
- Westoff, Ch. (1977): *The Contraceptive Revolution*. Princeton University Press.
- Weinstein, N. (1980): Unrealistic Optimism About Future Life Events. *Journal of Personality and Social Psychology* 39(5): 806-820.
- Westoff, Ch. – Ryder, N. (1977). The Predictive Validity of Reproductive Intentions. In: *Demography*. No. 4: 431-453.
- Williams, L. – Abma, J. –and Piccinino, L. J. (1999): The Correspondence Between Intention To Avoid Childbearing and Subsequent Fertility: A Prospective Analysis, *Family Planning Perspectives*: 31: 220-227.
- Witte, J. C. – Wagner, G. G. (1995): Employment and Fertility in East Germany after Unification. *DIW Discussion Paper*, 125.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET
KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982

1. (Előszót írta: *Monigl István.*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népesség-előreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983

8. *S. Molnár Edit–Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984

15. Készítették: *Bies Klára, Habcsek László*: Területi népesség-előreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)
17. Szerkesztette: *Habcsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok.
A Népességtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985

23. *Rátay Csaba–Tusnád Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Habcsek László–Monigl István–Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc–Szentgáli Tamás–Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.

29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc–Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terheségek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988

34. Szerkesztette: *Hablicsek László–Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné–Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991

39. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.

40. Joubert Kálmán–Gárdos Éva: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Sokgyermekes családok.

1992

42. Hablicsek László: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. Fóti János–Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Falussy Béla–Miltényi Károly–Móritz Pálné–Paksy András: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. Csernák Józsefné–Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993

47. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. Szukicsné Serfőző Klára: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994

50. Illés Sándor: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. Szukicsné Serfőző Klára: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Serdülőkorban született anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995

54. Hablicsek László: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép–Kelet–Európában.
55. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996

56. Szűcs Zoltán: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi-demográfiai jellemzői.
57. S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. Illés Sándor–Habicsek László: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997

60. Daróczi Etelka: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998

61. S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Kamarás Ferenc–Habicsek László: Házasságon kívüli szülések.

2000

62. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit–Dobossy Imre: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. Illés Sándor: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. Daróczi Etelka–Spéder Zsolt (szerk.): A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001

66. Gödri Irén: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. Tárkányi Ákos: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. Hablicsek László: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. Spéder Zsolt–Monostori Judit: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. Joubert Kálmán–Gyenis Gyula: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002

71. *Illés Sándor–Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter–Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné–Spéder Zsolt* (szerk.): Népeség-értékek–vélemények

2003

74. *Daróczy Etelka* (szerk.): Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczy Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.
81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: F fiatal házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.

2006

83. *Joubert Kálmán* (szerk.): Az országos longitudinális gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig (I.)

MŰHELYTANULMÁNYOK

2002

1. *Spéder Zsolt* (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.

2003

2. *Kapitány Balázs* (szerk.): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismeretése.
3. *Dobossy Imre–S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.

2004

4. *Kapitány Balázs–Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.

2006

5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.